

459

ДР. СВ. М. МАРКОВИЋ.

ТРИ ЈАВНЕ
КОНФЕРЕНЦИЈЕ

Лука. Џеловић
БЕОГРАД
Luka Čelović
BEOGRAD

Јелисавета и Никола Крстичи.

17.6.6
459

Др. Св. М. Марковић
Др. Св. М. Марковић Луки, трговца,

Др. Св. М. МАРКОВИЋ

УНИВ. БИБЛИОТЕКА
И. Бр. 45463

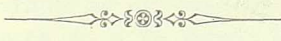
ТРИ ЈАВНЕ КОНФЕРЕНЦИЈЕ
ЗА
ШКОЛСКУ ХИГИЈЕНУ
И
НАРОДНО ПРОСВЕЂИВАЊЕ

„За отаџбину живом речју, пером и делом“.

(ПО СТЕНОГРАФСКИМ БЕЛЕШКАМА)

ГОВОРИ СВИХ ГОВОРНИКА ВЕРНО СУ ПРИВЕЛЕЖЕНИ

ПРОДАЈЕ СЕ У КОРИСТ ДРУШТВА
ЗА ШКОЛСКУ ХИГИЈЕНУ И НАРОДНО ПРОСВЕЂИВАЊЕ

БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА „ДОСИТИЈЕ ОБРАДОВИЋ“ — ЧИКА-ЉУБИНА УЛ. БР. 8.

1905

ПРЕДГОВОР

КАКО ЈЕ ПОСТАЛА ОВА КЊИГА?

Pour la Patrie par la Plume,
par la Parole et par l'Action.

(За отаџбину живом речју,
пером и делом).

Нешколовани и обични људи много верују у случај и случајност. Они њему и њој приписују у заслугу све своје успехе и неуспехе у животу; случајност за њих представља *жизну водилу* свију њихових предузећа. Људи школовани, дубоко и темељно учевни никад се не ослањају на случај; у њих је све унапред смишљено, израчунато и прорачунато на основу математике, логаритама и математичке вероватноће. То су велики звалци и философи. Ови се последњи врло често смеју обичним и нешколованим људима кад они доказују и тврде — залажући у то тврђење целокупну и непобитну њихову часност — како се то и то никад не би ни десило, само да није било случаја или, како се само има приписати слепој случајности, што то и то није наступило. То су дакле, површно гледајући, две групе људи, које су јасно одељене једна од друге једним великим, непробојним и непрелазним зидом. Свака од ове две групе замишља, мисли и тврди да је истина само на њеној страни. Али,

поред ове две, има и једна трећа врста људи, која и верује и не верује у случајност, или још лепше и тачније речено, која у почетку некога посла, рада и предузећа врло често нимало не верује ни у случај нити у случајност и то у ње тако иде све дотле, док се једнога лепога дана не увери о са свим противноме. У животу се ствари, послови и догађаји дешавају, котрљају, развијају и свршују много пута тако чудновато, загонетно и непредвиђено, да им ни највећи филозофи не могу да ухвате и докуче правога узрока; и филозофи, који су још од свога раног детињства непрестано капали над књигом; који су прошли и одлично свршили све школе и науке; који су читали и прочитали многе старе и нове мудре књиге „инџијеле,“ и ти тако темељно учевни и образовани људи, врло често пред извесним предвиђаним, предвиђеним и непредвиђеним догађајима морају да стану и изреку за човечански род страшну и обеспокојавајућу изреку која гласи: „*Не знам!*“ . . . И ти људи, који су се учили, научили и навикли, да све своје закључке оснивају и изричу на темељу математике, хемије, физике, астрономије и математичке вероватноће и приближности, и они, у извесним приликама и околностима *стању, ућуће и слезу раменима*; и они, у таквим догађајима *занеме*, или се при објашњењима служе околишним путовима и средствима, који гласе: „Према досадашњем и садашњем стању и ступњу људскога знања и науке, тај и тај појав или тај и тај догађај остаје непознат и необјашњив; њега ће моћи докучити, тачно објаснити и расветлити само *будући векови, будући умни најтори и будућа људска поколења!*“

Из овога се пак јасно види, да међу људима нашега доба и нашега века, нема јаснога, великога, непробојнога и непрелазнога зида међу људима; нема утврђене линије и обележене границе која би могла и смела казати: „та и та група људи *не зна гошво ништа*, а ова и ова *зна све*; ти и ти људи оснивају своја

тврђења на случају и случајности, а ови и ови само на суштој и непобитној математичкој истини коју, нити је ико до данас оборио нити ће је икада и у будућим вековима моћи срушити и уништити.“ Просто и без дугачке философије може се рећи и помало тврдити, да се истина увек налази у средини између две противничке стране; нити с физиолошке тачке гледишта има људи који не знају *ништа*, нити пак таквих који знају *све*. И они, који слепо верују у случај, од њега одступају чим се о противноме увере, а исто тако и они други, који у свима својим тврђењима случајност одбацују, па се ипак овој тајно и ћутке приближују кад год се пред њих изнесе какав веома тежак, компликован и према садашњем стању знања и науке необјашњив свршен појав, догађај и факат.

Према овоме, сви људи више мање личе један на другога и једни се другима приближују не само према спољашњем изгледу и узрасту него и по душевним и умним подобностима. Они, који се у свима својим пословима, радовима и предузећима ослањају само на слепу случајност и ни мало се не наслањају на науку, математику и њену вероватноћу — много греше, јер се дејство случаја не може никаквом науком доказати и утврдити. Зато, сваки човек у своме животу и раду треба што је могућно мање да се ослања на случај и случајност а више на науку и њену најтачнију помоћницу — математику. Они пак, који су у науци врло јаки, не треба да се смеју слабијима од себе, већ да их на сваком кораку и у свакој прилици помажу, поучавају и саветују, те да и они буду јачи. Јер *људско је знање* данас тако *велико и огромно*, да га ни један човек сам не може свега присвојити, носити и у своју главу сместити. Оно је у толикој мери међу људима раширено, распрострањено и раздељено тако, да је сваки човек од њега помало газда, само с том разликом, што је један мањи а други већи његов власник.

А кад ствари тако стоје, да на случај не треба рачунати нити се од њега нечему поуздано надати, и кад један човек, ма колико учио и био учеван, *не може све знаћи*, онда сви људи имају рачуна да се лепо слажу и помажу; они увек треба да живе као *добра* рођена браћа у *браћеству и љубави*. Ко има и дао му је Бог доста знања или имања, нека тежи да му се приближи и онај, који од свега тога има мање, а онај што има врло мало (и знања и имања) нека не губи наду, неуморно, стално и непрекидно *радећи и учећи*, и он ће *имаћи и знаћи* више а по том све више и више. Лепо је рекао наш признати књижевник г. М. Ђ. Милићевић: „*Знање је светлост, знање је моћ, учимо браћо и децо дан и ноћ.*“ А овој се истини слободно може додати и једна друга: *рад је снага и велика моћ, с тога радимо сви искрено, неуморно, марљиво, часно и пошћено дан и ноћ, па ће нам свима бити добро!*

* * *

Ова је књига постала мало необичнијим начином него што постају остале књиге. Прошле је године било равно осам година, како сам напустио Париз. Тих осам година учиниле су ми се дугачке не као осам него као равних *осамдесет* година!... Просто, отворено и искрено речено, био сам се зажелио Париза, онога Париза, у коме сам провео најлепше године свога живота: седам година ђаком и две године као лекар. Врло сам често сањао Париз; сањао сам како посећујем његове *уређене* и потпуно *хуманитарне* болнице; његове многобројне библиотеке, пуне књига и читалаца; његове књижарнице, научне музеуме, баште, чисте улице и каване; осећао сам његов свеж и *непрашљив* ваздух; сретао сам се и разговарао са својим некадашњим *добрим* професорима, друговима и *искреним* пријатељима. Гледао сам, сретао и посматрао оне живе и *вредне* Французе како се сваки жури и трчи на свој посао; уживао сам у ономе блеску

и богатству; дивио сам се оним лепим и сувим кућама, подигнутим на седам спратова; присуствовао сам научним јавним и *бесплатним* предавањима за народ која су у Сорбони, Француском Колежу и другим местима целе Француске држали велики научници, професори и остали *просвећени њени синови*; заилазио сам даље од Париза у саму масу францускога народа и с усхићењем посматрао његово богатство и у сељачким кућама, које су *здраве*, простране и *пуне свега и свачега*; радовао сам се његовим као длан равним путовима и регулисаним рекама; усхићавао сам се гледајући чврсто и солидно здравље француских сељака и сељанака; поштовао сам њихов ред у свему и свачему као и *стипално држање речи* у свих становника ове у сваком погледу срећне земље. Једном речи, свим овим подмлађивао сам се за пуних десет година!...

Али, све се ово дешавало у сну, — у ономе сну, који човека уздиже из низина у висине, из мрака у светлост — а кад год сам се из овога лепога и пријатнога сна будио, уверавао сам се да се не налазим у величанственоме Паризу него у нашем Београду који има „помало“ — да не рекнемо и помного и прашине!... Око мене се нису налазили Французи, вредни, учтиви, као борови *прави* и пуни патриотизма, него наши Срби, којима не би нимало шкодило да су мало више вреднији, правији, искренији, тачнији, патриотичнији, богатији, љубазнији; који би могли бити мало мање саможиви, грамжљиви, завидљиви и шепртљани; који се не би морали непрестано и вечито играти школе и просвете, санитета, реда, пољопривреде, скупштине, законодавства, парламентарности, и т.д. и т.д.

Сан је требало претворити у јаву, у стварност, и истину, те се с тога решим и седмога октобра 1904. г. отпутујем у Париз, где сам пробавио три месеца. Ту у Паризу, поред својих лекарских послова у посећивању и обилажењу болница, клиника, библиотека итд. одлу-

VIII

чим се да у слободним часовима обиђем основне и средње школе и у њима видим, разгледам и проучим све оно што се односи на школске зграде, ђаке, наставнике и просвету уопште. А нарочиту сам пажњу обратио на *школску хигијену, педагогију и стварно-истинско народно просвећивање* у целој Француској.

Све ми је ово било лако постићи с тога, што сам Париз познавао као свој Жупањац (срез колубарски, округ београдски); што сам француски знао готово као и српски, и, што сам у Французима на све стране и у свима друштвеним редовима имао доста правих, истинских, искрених, тачних и *поузданих* пријатеља, који су ми се драговољно стављали на расположење и сами уживали да ми у свако доба буду на услузи и што више покажу културних и просветних установа своје отаџбине.

Да би ми приступ по школама био што лакши и да никога не би доводио у забуну, обратио сам се редовним путем на Ректора Францускога Университета који ми је одмах *сутра дан* дао што сам тражио (једно писмо) и допустио да могу прегледати све *мушке*, средње и основне школе у Паризу.¹ Пошто сам свршио цео

¹ Тај допуст који ми је дао Ректор, од речи до речи овако гласи :

Académie
D E P A R I S

UNIVERSITÉ DE FRANCE

Paris le 3 novembre 1904

Monsieur le *Docteur Marcovitch*, chargé par le Gouvernement serbe d'étudier en France l'Hygiène scolaire, est autorisé à visiter les Lycées, Collèges, Ecoles primaires supérieures et primaires élémentaires de garçons de la Ville de Paris.

Messieurs les Provisseurs et Directeurs de ces établissements voudront bien faire donner à *Monsieur Marcovitch* toutes facilités pour l'accomplissement de sa mission

Le Vice - Recteur
L. Liard.

преглед средњих и основних мушких школа у Паризу, онда сам пожелео да обиђем и неке *женске* основне и средње школе, а сем тога и коју школу ван Париза — по њиховим *селима*. Али како је мој допуст гласио само на Париз и за мушке школе, то се 3 децембра (21 новембра) обратим писменом молбом на г. Ректора да ми *прошири* право прегледа поменутих школâ. И он, као сваки интелегентан, учтив и васпитан Француз на високом положају у земљи, *одмах* ми *одговори* (то у *наших* није обичај!) и пошље што сам тражио.² И тако сам са овим новим и проширеним допустом довршио обилажење и

Превод писма :

ПАРИСКА АКАДЕМИЈА

ФРАНЦУСКИ УНИВЕРСИТЕТ

Париз $\frac{3 \text{ новембра}}{21 \text{ октобра}}$ 1904

Господину *Доктору Марковићу*, који је изаслат од стране српске владе да у Француској проучава школску хигијену, допуштено је да може прегледати лицеје, гимназије као и више и ниже *мушке* основне школе у вароши Паризу.

Г. г. директори и управитељи ових завода биће тако добри да г. Марковићу буду на руци при вршењу ове његове мисије.

Вице-Ректор

Л. Лиар

² А тај је докуменат гласио :

Paris le 5 décembre 1904

Monsieur le *Docteur Marcovitch*, Professeur en Serbie est autorisé à visiter les Ecoles primaires élémentaires de garçons et de filles de l' *Académie de Paris* (а то је територија једне трећине Француске).

Messieurs les Directeurs et Mesdames les Directrices de ces établissements voudront bien donner à ce Professeur (!?) toutes facilités pour l'accomplissement de sa mission.

Le Vice-Recteur

L. Liard.

прегледаће француских основних и средњих мушких и женских школа. Разуме се да је за овако деликатан и племенит посао требало много више времена, него што га је могао имати један *сиромаш* лекар, који је о своме трошку походио велики Париз и богату Француску.

У допушту г. Ректора од 3 новембра (по нов.) стоји да сам ја одређен од српске владе ради нарочите хигијенско-школске мисије. Међу тим, ондашња српска влада *није хтела ни да чује за све те моје школске хигијене, педагогије и истинска народна просвећивања*. Њени велики и „мудри“ представници и заступници правили су кисело лице и слали ме од Понтија до Пилата, док су се само смиловали и дали написмено („неслужбено“) од своје руке да сам Србин и лекар у Београду! Господин Ректор Париске Академије разуме се да није имао срећу и част изближе познавати ондашњу нашу владу и њене високе представнике по појединим министарствима. А да их је неким случајем добро познавао, он не би у своме акту (од 3 новембра) ни стављао: „Chargé par le Gouvernement serbe,“ него би метнуо просто и клот: Господину доктору Марковићу допушта се то и то и т.д. У Француској никоме не би никад ни на ум могло пасти, да једна влада и њени високи чиновници по министарствима могу имати нешто против, што ће један грађанин те земље (одакле је родом та тако „мудра“ влада) отићи

Превод писма под 2:

Париз $\frac{5 \text{ децембра}}{22 \text{ новембра}}$ 1904

Господину Доктору Марковићу професору (погрешно г. писар!) у Србији допуштено је да прегледа мушке и женске основне школе које потпадају под територију париске Академије.

Г. г. управитељи и г-ђе управитељице ових школа изволеће давати овом професору сва потребна објашњења при испуњавању његове мисије.

Вице-Ректор
Л. Лиар

у неку већу земљу и походити њене школе и просветне установе. У њих би се таквоме човеку изашло на сусрет свима могућим начинима, средствима и љубазношћу. А у нас, мало је фалило па да ми ни пасош не издаду!!...

Све што сам у париским и француским основним и средњим школама видео и учео, бележио сам у нарочито за то спремљену и подесну бележницу. Французи су по школама видели да ја све бележим, све записујем и то им нимало није било противно; шта више, и сами су ми говорили шта би још имао да прибележим што је од велике важности. Били су особито предусретљиви, учтиви и љубазни. Давали су ми сва могућа обавештења, писмена и штампана документа. Међу тим писменим документима врло су важна ђачка писма из приправне женске учитељске школе (у којој има и 100 *малих* мушкараца!) А ти су ђаци у доба између 6—7 година (запамтите то!). Писма су била упућена чика Божићу (свечан дан 25 децембра) коме су јављала да се добро владају и уче, те га моле да им пошаље по коју играчку у виду лутке, велосипеда, аутомобила, бакалнице, јагњета, козе, кревета за лутку и т.д. а нарочито железнице, те да се сита навозају са свима својим друговима и другарицама.³

³ Ја ћу овде цитирати само три од тих дечјих писама, упућених Божићу.

а) Писмо једне девојчице:

„20 décembre 1904

Lettre à Noël

Cher petit Noël

„Je serai une petite fille bien sage, et bien obéissante, j'espère que tu ne m'oublieras pas le jour de Noël et que je trouverai mon petit soulier bien garni. J'aimerais bien que tu m'apportes un petit chien, un mouton, une chèvre et une poupée.

„A bientôt mon petit Noël, je te remercie à l'avance pour ce que tu m'apporteras.“

A. Gruson

При повратку из Париза, посетио сам још од већих вароши: Брисел, Берлин, Дрезду, Праг, Беч и Пешту. У Берлину и Бечу походио сам по једну основну школу, али како у њима нисам затакао ничега особито важнога, то о томе овде нећу ни говорити.

Дошав у наш лепо Београд, сматрао сам да не би било ни лепо, ни практично, ни патриотски, да све ово што сам видео у великој Француској остане само код мене и да са мном оде на онај свет. С тога, без икаквога претходнога договора, споразума и саветовања са ма

Превод на српски:

20. децембра 1904.

Писмо Божићу,

Драги чика Божићу,

„Ја ћу бити једна мала паметна и послушна девојчица и надам се да ме нећеш заборавити о Божићу и да ћу моје ципелице ваћи испуњене разним поклонима. Ја бих највише волела да ми донесеш једно мало *псето*, једно *јагње*, једну *козу* и једну *лутку*.

До скорог виђења, драги чика Божићу, ја ти унапред захваљујем за оно *што ћеш ми донети*.“

А. Гризон.

в) Писмо једнога дечака:

„20 décembre 1904

Lettre à Noël

Cher petit Noël

Je voudrais bien que vous m'apportiez un chemin de fer, comme celui que m'a apporté mon oncle Jean, car je m'amuse toujours beaucoup avec tout ce qui est locomotive.

Cher petit Noël,

Si vous n'êtes pas *trop pauvre* cette année:

Je voudrais bien aussi un métropolitain.

Je vous remercie à l'avance.

22 rue lemercier 22

17-ème arrondissement

Paris.“

R. de Goër

каквим „меродавним“ просветним факторима, путем новина, јавним Београђанима и осталим пријатељима школе и просвете, да ћу тога и тога дана, ту и ту, држати јавну конференцију „о општим и школско-хигијенским приликама у Паризу.“

На ову прву и јавну просветну конференцију у Србији било је дошло доста грађана из свих друштвених редова и сталежа. Најмање је било заступљено наше Министарство Просвете, а највише ђаци ондашње Велике Школе. Ја се на министарство нимало писам љутио; оно је без икакве штете по саму идеју која се покретала и заснивала могло да изостане, и, оно је и изостало! За њега је довољно славе и заслуге, што је

Превод:

„Драги чика Божићу,

Ја бих желео да ми донесете једну *железницу*, као што је она што ми је поклонио мој теча Јован, јер се увек много забављам са свим оним што припада *локомотиви* (биће машиниста!).

Ако ви нисте сувише сиромаш ове године (ако су му добро родиле шљиве!): Ја бих желео такође и један метрополитен (т. ј. железницу која иде кроз земљу и око целог Париза).

Ја вам се унапред захваљујем.

22 улица Лемерсије 22

17 кварт.

Париз

Р. де Гоер.“

в) Опет писмо једне девојчице:

„20 décembre 1904

Mon cher petit Noël

Je suis bien sage en classe j'écoute bien la maîtresse, je fais bien mes devoirs j'aime bien ma maîtresse et mes petites amies. Et chez Maman, je suis très obéissante, je ne joue jamais avant d'avoir fait ma page et lu ma leçon. Je demande pour papa maman ma soeur et pour ma maîtresse une bonne santé, je le demande au petit Noël et lui demande de m'apporter en récompense une loterie, ou une épicerie, je lui promets d'être bien sage.

Marie Marlot“

нашу просвету држало *укочену* у својим *невешћим* рукама пуних седам деценија. У место званичнога представника Министарства Просвете био је дошао г. Председник Београдске Општине са неколико својих одборника.

Лепо је што је школска и нарочито великошколска омладина била заступљена у довољноме броју. За српску школску омладину неће бити од штете, ако она још за време свога школовања буде знала, видела и уверила се, да многе и многе ствари по нашим министарствима и општинама не иду баш како би ваљало и како би Србији и Српству требало. На тај начин можда ће се у омладине развијати и развити мало више љубави ка просвети и патриотизма за нашу драгу отаџбину. Досадашња и садашња наша љубав просвети мала је и недовољна а патриотизам не стоји на чврстом темељу.

Како се посао који је био намењен првој конференцији (од 9 јануара 1905) није могао тога дана сав

Превод:

„Драги чика Божићу

Ја се добро владам у разреду и слушам моју учитељицу, добро свршавам моје задатке, много волим моју учитељицу и моје мале другарице. Код Мајке сам добро послушна, и никада не играм пре него што научим што ми је задато и моју лекцију. Молим за добро здравље моме оцу, мајци, сестри и мојој учитељици, ја то желим од чика Божића, и молим га да ме за то награди једном лутријом (практично дете!) и једном бакалницом (због чоколаде и шећерлеме!) и обећавам му да ћу се добро владати.“

Марија Марло“

Напомена. Добно сам једанаест оваквих дечјих писама; она су сва више мање сличне садржине, а то се јасно и лепо види из сва три овде цитирана писма. Ја у њима нисам мењао ни правопис ни пунктацију. Треба имати на уму, да су ова писма писана у разреду и то онога дана кад сам ја ту школу и посетио. Управитељица (Mademoiselle Beauparlant) ми је на моју молбу предала 11 од тих писама од којих сам, услед ограниченога простора, објавио само 3.

свршити, то је на предлог збора заказана друга за идућу недељу (16—I). Али, како ни на другој није могло бити готово све оно што је стављено на дневни ред, онда је опет по одлуци скупа заказана и трећа конференција 23 јануара.

Све су три конференције биле добро посећене и веома пажљиво саслушане. После свакога предавања, настајале су врло живе дискусије у којима су узимали учешћа сви који су хтели и желели, а понајвише су говорили г. г. великошколци!... По живим дискусијама које су после предавања тада вођене јасно се видело да

Сетимо се да наша деца између 6 и 7 година тек почињу учити азбуку: А, Б, В, Г, Д, итд. а о каквим писмима (макар и чика Божићу!) у то доба наше деце нема ни помена. Из овога се поред осталог, дакле јасно види, да смо ми „мало“ у просвети заостали иза Француза и Францускиња. А да је то заиста тако, нека ми је допуштено да овде наведем једно писмо (молбу) и једнога нашег ђака, које гласи:

„Г. Директору III-ће бео. (!) гимназије

Најуштивље (!) молим Господина Директора да ме као ђака сиротинског (!) стања устави (!!) у ред благодетејанца (место благодетејанаца) и на основу мог сведочанства *овновне* (место основне) школе.

27 септембра (1905)

М..... Б.....“

(ученик I раз. гимназије).

Овај је наш ђак рођен у једној бившој окружној вароши 22 децембра 1892, где је свршио *четири* разреда основне школе. Пријамни је испит истина положио све с тројкама, али је главно, да је у гимназију примљен. Упоредите она три писма француских ђачића који су у доба између 6 и 7 година с писмом нашега гимназисте који има скоро непуних 13 година а још не зна ни падеже нити води рачуна о правопису, а да му опростимо што се рђаво изражава и што не зна како се која реч скраћује. Па онда треба видети рукопис њихових и наших ђака како се они и ту разликују; француски ђачићи пишу тачно датум, годину, место, улицу и чак квартал у коме живе, а наши ђаци све то не пишу. Сем тога, француска је ортографија куд и камо тежа од наше.

је питање о *реформи целокупне наше просвете и њенога законодавства* већ сазрело. Сваки је из ових предавања увиђао колико смо ми у нашој просвети *заостали* иза других културних народа. То изостајање поред осталих узрока има се највише приписати нашој општој *немарности, неумешности и јавацилуку*. Истину рећи, дискусије су могле бити мало *тешче*, али друкчије — по физичким законима о акустици — не може ни да буде, јер су надлежни и позвани за просвету давно и давно били *задремали* и увелико почели да се успављују, те их је прво и прво ваљало *пробудити*, а то није баш тако лак посао као што некима можда изгледа!...

* * *

Што су ове „*Три јавне конференције*“ штампане, и што их ви, драги читаоци, већ ове године имате у вашим лепим рукама, на првоме месту и од моје и од ваше стране има се захвалити *шесторици* наших *младих* стенографа (г. г. *Спасојевићу* Младену, *Шеварлићу* И. Миладину, *Лукићу* Ј. Војиславу, *Маринковићу* Драгољубу, *Вучковићу* Велимиру, *Бојићу* Момчилу и другима) који су драговољно на предавања долазили, све савесно и *бесилајно* бележили а по томе и начисто преписали. А да они тако нису урадили, пошто предавач своја предавања није био написао (него је говорио само према забелешкама), то би цео овај материјал прешао у заборав и будућа поколења о њему ништа не би ни знала. Они су сав тај посао радили из искрене и чисте љубави наспрам наших школа, наших ђака и наше просвете. Велика им хвала!

Друга крупна, патриотска, веома заслужна и неопходна личност за *штампане* ових конференција јесте Г. *Крсмановић* Никола трговац из Београда, чију слику и биографију (заједно са сликом његове поштоване супруге) доносимо овде. Без и једне речи, пошто је са-

знао kakav је циљ, он је дао две хиљаде (2.000) динара и омогућио, да ова књижица угледа света у 10.000 примерака. А да он то није учинио, ова се књига не би могла још за дуг низ година штампати, или се можда не би никад ни штампала, а то би већ била велика штета за наше школе и њихову хигијену.

Да би се штампање ове књиге могло и у дело привести, од стране *оснивача*⁴ био је одређен нарочити одбор од три лица, коме је стављено у задатак, да нађе једнога *угледног добродјелца* (мецена), који би приложио довољну и потребну суму новаца за штампање ове књиге. Одбор се много мучио и много лутао; он је на многа богата и златна врата закуцао, али су она свуда била затворена *дубровачком* бравом. Сви су се с одбором слагали и сами увиђали да је то лепо, патриотски и веома потребно побринути се мало више, те да добијемо *здраве* школе за наше ђаке и потрудити се, да се народ што више стварно просвети, и на тај начин истргне из оволикога мрака и незнања, које га сатире физички и уназађује умно. Сваки је увиђао, да је то патриотско дело веома потребно *нашој* отаџбини, и да је крајње време, да се у томе правцу почне радити, и да се што више и уради. Али нико није хтео одрешити свој дебели буђелар; неки су тражили, да се друштво прво прочује и да много уради, па онда „ни они неће изостати иза других да приложе колико могу на тај племенити циљ“!... Други су ораторски и категорички захтевали, да оно, што поменуто друштво намерава да ради, уради и постигне, да то треба да учине: држава и општине⁵. Једном речи сваки се изговарао, како је ко боље умео, а одбор је све више и више губио наду на успех, али је ипак продужавао

⁴ Оснивачи „Друштва за школску хигијену и народно просвећивање“.

⁵ Ови су заборављали, да држава и општине нису саме урадиле што је требало за пуних осамдесет година. Оне су се само свађале око кметова и одборника!...

шпартање по усијаној београдској калдрми у овогодишњим јунским и јулским припекама. И онда је редакциони одбор био одлучио, да покуша још само код једне једине личности, па ако и ту не буде успеха, онда да положи оружје и одустане од намераваног штампача. Баш у овој прилици обистиниле су се Христове речи: „Тражи и наћи ћеш“. Стари и уважени београдски трговац г. Никола Крсмановић није допустио, да одбор и даље лута без наде и успеха. Он је, без икаквога изговора или приговора, наједанпут овеселио и обрадовао одбор, и обећао, да ће му дати што од њега жели. Природно је, што је поменути одбор одмах заборавио на све муке и јулске врућине.

Пре г. Крсмановића једна угледна и поштовања достојна госпођица из Београда, кћи једнога почившег одличног српског државника, приложила је нашем друштву две стотине (200) динара на име помоћи за штампаче ове књиге. Она одбору није допустила, да јој овде изнесе име, нити да јој се јавним путем захваљује, чега се одбор тачно и придржава. Али, ако њено име остаје у тајности, ипак читаоци ове књиге имају права сазнати њено добро и племенито *дело*, за које ће јој, поред одбора, и сви читаоци овога делцета остати вечито захвални, и пожелети сваку срећу у животу.

Из предавања на овим трима јавним конференцијама поникло је и образовано једно ново *хигијенско-просветно друштво* под именом: „*Друштво за школску хигијену и народно просвећивање*“. Оно је и пре штампача ове књиге отпочело свој патриотски и благотворни рад, и већ је држало неколико јавних и бесплатних предавања у народу, и то: 6 марта ов. г. у *Јагњилу*, 13 јула у манастиру *Раиновцу*, 1 и 25 августа на Учитељској и Свештеничкој Скупштини, 11 септембра у

Азањи (највеће село у Србији), и то пре подне људима, а после подне *женама*.⁶ Ово предавање у Азањи нарочито је важно с тога, што је оно *прво*, које је посвећено *јадном и жалосном здрављу наших сиротињних сељанака*, о чијем се бедном здрављу до сада нико и никад није нимало бринуо, нити га је икада ико ма чиме заштитијавао. Тако је до сада у овом *важном питању* поступала држава, па су се на њу *угледали* и приватни фактори.

Ето, драги читаоци, из овога краткога предговора, више мање јасно видите, како је и на који начин постала ова мала књига. Видите, с каквим се многобројним тешкоћама има да бори сваки онај, који у нас покреће пеку патриотску установу приватно иницијативом; уверавате се, како много што шта треба, па да се и најмање кориснога учини и оствари у овој нашој земљи, у којој имате веома мало правих и истинских радника на бесплатним пословима од опште вредности, а страшно много оних, који *одушевљеним* радницима *сметљају* и непрестано *коче* закотрљани точак напретка и општега бољитка. Плодови рада напред поменутога друштва биће огромни, само ако се у исто упише што више свесних чланова и *људи*, који и могу и хоће да раде на општем напретку и општем добру нашега народа и његове боље и светлије будућности. Ово је друштво својим правилима (чл. 30, тач. в.) *искључило пољитику* из свога делокруга. Сумње нема, да је то веома потребно, јер ње као да имамо „готово“ доста!...

Ако у целој овој књизи нађете ма чега што је ново, добро, корисно и паметно, било за вас лично, за ваш подмладак или за нашу драгу отаџбину и њене тежње и задатке, немојте за све то нимало кривити нашу владу из 1904 г.,

⁶ Вид. „М. Журнал“ бр. 257, „Дн. Лист“ 77, „Одјек“ 217, „Тргов. Гласник“ 200 (од ов. г.) итд.

јер она за све то није ни најмање крива, пошто у целој овој послужби није узимала никакога удела!... Влада пак из друге половине маја ов. г. мало се боље показала у томе, и у толико, што је њен министар просвете допустио, да се правила „Друштва за школску хигијену (итд.)“ прво бесплатно штампају у „Просветном Гласнику“, а друштво их је одатле прештампало, те га је то прештампивање стало мало јевтиније. Исти је г. министар просвете био одобрио, да се и ове конференције прво бесплатно штампају у подлистку *службених новина*, па да их друштво одатле оштампа и државној штампарији плати рачун колико буде био изнео. Али је целу ову дугачку процедуру много боље решио и извео г. Крсмановић, него што се ту држава и њена просветна власт шћаху да покажу!...

Без сваке сумње, у овој ће се књизи наћи доста понављања, много језичких и штампарских нетачности, али је при најбољој вољи то тешко било избећи, пошто је цео овај посао од стране свих трудбеника рађен на брзу руку, надхват и на мџбу. Из целе ће се књиге више мање лако видети, како ко без претходнога и нарочитога спремања мисли о нашој школској хигијени и народноме просвећивању.

На завршетку нека ми је допуштено, да овде, у име целе српске школске омладине, српске народне просвете и у своје име, изјавим највећу и најискренију захвалност на првоме месту Ректору париске Академије Господину Лијару (*Monsieur Liard*), што ми је драговољно и без икаквога устезања омогућио улазак у лепе француске школе. Исто тако моју топлу и срдачну захвалност нека приме и сви сарадници на овој важном послу, и оснивачи „Друштва за школску хигијену и народно просвећивање“, који су на све седнице увек уредно и *тачно* долазили, и на истима *савесно* и *марљиво* радили.

Београд, 25. септембра 1905.

Др. Св. М. Марковић.

*Никола Крајчиновић, трговац београдски,
и супруга му госпођа Јелисавета.*

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР ЗА ОВУ КЊИГУ:

Др. СВЕТОЗАР М. МАРКОВИЋ, лекар, Краљ-Миланова ул. бр. 32.

ЈЕЛИЦА А. ВЕСОВИЋКА, пензионарка, Макензијева ул. бр. 8.

ЛАЗАР Ј. ОБРАДОВИЋ, виши учитељ, Његушева ул. бр. 40.

*Никола Крсмановић, трговац београдски,
и супруга му госпођа Јелисавета.*

Нема сумње, родољубље је врлина над врлинама; оно је најјачи израз божанствене природе духа људског. Христова заповест: „Љуби ближњега као себе самога“, звучи тоном човечанског родољубља. Као дар божји родољубље се јавља у свима ступњима културе духа људског. Народ, чије груди греје блага и животворна топлина родољубља, мора бити срећан и славан. Родољубље је извор, из кога потечу велика дела, која унапређују судбину народа. Српски народ, од како се зна за њега, одликовао се овом врлином. Наша новија историја казује нам многе примере ретког родољубља. С јачањем просвете ова божанствена врлина хвата све јаче и све дубље корена у нашем народу. Тако редови српских родољубља бивају с дана у дан све чешћи и гушћи. У редовима српских родољуба једно видно место заузимају и *Никола Крсмановић*, трговац београдски, и супруга му госпођа *Јелисавета*, јер, уз многа и

велика добročинства, која су до сада учинили на разним странама, они у овој прилици дају и „Друштво за школску хигијену и народно просвећивање“ две хиљаде (2.000) динара на друштвене потребе. Тим прилогом ови добри и племенити људи постављају јак темељ, на коме ће стајати, развијати се и јачати живот друштвени на корист земље и народа српског. С тога су они и заслужили, да им се и „Друштво за школску хигијену и народно просвећивање“ у самој освитку свога живота захвали овако јавно, и да им на тај начин подигне један скроман писмени споменик, који ће и садашњици и далекој будућности причати о родољубивом пожртвовању ових честитих и добрих Срба.

Никола Крсмановић родио се 1817. године у Доњој Тузли (старо Соли) у Босни од оца Миће Крсмановића, трговца, и матере Анђе, и најстарије је дете у оца и мајке.

Сем Николе Мића је имао још два сина: Ристу и Јову, и четири кћери: Стоју, Милку, Љубицу и Василију, која је била удата за Ристу Параносу, трговца.

Од све деце Мићине данас је у животу само Никола, а други су помрли сви. Јова је умро без порођа, а Риста је од више деце оставио после смрти само једног сина Љубу.

Младост своју провео је Никола у дому очевом. Кад је одрастао мало, отац га одведе у Шабац, и тамо га да у школу, где је Никола провео само једну годину дана учећи. У Шапцу је Никола седео код неког Филипа Суше, хлебара, који је био род Мићи Крсмановићу. За ту годину дана Никола изучи у Шапцу само буквар по старинском начину учења, научи мало писати и рачунати, и тиме се заврши свеколико Николино школовање даље, јер га отац идуће године врати кући у Доњу Тузлу, с тога, што је изгледало, да ће те године ударити Турци на Србију, па би се могло десити, да и Никола пострада у томе окршају. То је било око 1828. године. Николи је било тада 11 година. Кад се Никола врати кући, отац га почне одмах употребљавати у трговачким пословима, те се тако Никола ода трговини још у раној младости својој.

Мића Крсмановић је радио ситничарску радњу, а уз то је био и абација, па је и Никола изучио и у почетку радио абацијски занат. Тако је Никола провео код оца у радњи око 10 година, и за то време стао потпуно на снагу. У 22. години Никола се оженио, и то се десило овако:

Једном приликом оде Мића Крсмановић у Сарајево поради својих трговачких послова, и тамо се задржи неколико дана. Из гостионице, у којој је седео, Мића је из дана у дан посматрао у комшилуку једну девојку, која се појављивала овда онда на сокаку или у дућану вршећи своје по-

слове. Мићи се допадне та девојка, па с тога почне распитивати о њој. Тако Мића сазна, да је то Јелисавета, кћи неког пок. Ристе Хаџи-Мијатовића, бившег ћурчије, из Сарајева, да је без оца и матере, и да је добра девојка. Тада је Јелисавета с братом Мићом седела код свога ујака Ристе Беље, ћурчије, а било јој је око 17 година. Како се Мићи допадне и девојка, и све, што је чуо о њој, то се он упути ујаку Јелисаветином, и запроси је за свог сина Николу. Ујак да Јелисавету, и Мића одмах напише писмо кући, те јави жени и сину, да је нашао снаху, и да ће је ускоро довести кући. После неколико дана Мића заиста доведе Јелисавету у Доњу Тузлу, и ускоро по томе венчају се Никола и Јелисавета уз велико весеље и свадбу.

Ускоро после свадбе Мића одвоји од себе Николу, да му 50.000 гроша капитала, и упути га, да ради сам за се. Мића продужи и даље трговати уз припомоћ млађе Николине браће Ристе и Јове, који су били већ одрасли за рад, а Никола одмах отвори две радње, једну у Доњој Тузли, а другу у Брчком на Сави. За помагача у радњи у Брчком Никола узме свога шурака Мићу, а сам Никола остане у Доњој Тузли. Тада Никола оде у Дубровник, и тамо накупује памука, везова и колонијалне робе, донесе то у Доњу Тузлу и Брчко, и с тим отпочне трговати. У Брчком Никола отвори одмах и скелу за прелаз, и то је била прва скела у том месту, које је до тога доба било незнатно и нечувено. Ускоро се раз-

вије на скели врло велики посао око превоза људи и еспапа, те се с тога Брчко прочује као важније трговачко место на Сави. Посао пође добро одмах, нарочито у Д. Тузли, и то побуди Николу, да радњу почне одмах развијати, и уз дућан предузимати и друге спекулативне послове. Он отпочне узимати кожу од звериња, восак и храну, па је те сировине извозио нешто у Трст преко Дубровника, а нешто у Аустро-Угарску и Немачку. Ради тих послова Никола је чешће одлазио у Дубровник и Трст, често пута путовао по Старој Србији и Маћедонији, нарочито је често одлазио у Скопље, одлазио чак и у Узунцево, на путу између Филипопоља и Једрена, где је бивао велики светски вашар, који је трајао по месец дана. За Стару Србију и Маћедонију ишло се двојаким путевима, или великим путем, који полази од Сарајева, па преко Плевља и Пријепоља у Нови Пазар, одатле у Митровицу на Косову, и онда уз Ситницу преко Косова, кроз клисуру Качаника у Скопље, и одатле преко Куманова и Костендила у Татар-Пазарџик и даље; или се полазило из Брода лађом у Београд, па онда великим цариградским друмом у Ниш, Пирот, Софију и даље. У повратку ишло се или истим путем, или се од Софије ударало на Врање, па преко Гњилана долазило се у Приштину на Косову, и онда преко Митровице истим путем натраг кући. О том путовању прича сâм Никола овако: „Кад бисмо хтели ићи у Арнаутлук, обично скупљали бисмо се повише трговаца у друштво. Тада се обучемо

у арнаутско одело, метнемо на главу фесове, наоружамо се јатаганима и малим пушкама, па хајде на пут, и онда шта да Бог. Бивало је случајева, да су трговци гинули пред нама дан раније, а ми смо одмах после тога пролазили ипак срећно, разуме се, кријући се странпутицама кроз честе и долине“.

С пута по Старој Србији, Мађедонији и Румелији Никола је доносио у Босну ћилиме, бело сукно, восак и коже разног звериња. Зечје коже и восак извозио је Никола у Дубровник, а одатле слао у Трст, а куне и све црне зверке доносио у Сарајево, па одатле слао у Лицијску, у Немачку. У Дубровник је роба ношена на коњима. Каравани су полазили из Доње Тузле, ишли преко Сарајева и преко Херцеговине у Дубровник. Из Дубровника сировине су слате у Трст морем на простим лађама једрилицама, на којима је и Никола провео један пут 6 дана на води, путујући од Дубровника до Трста. Из Трста роба је уношена у Босну махом преко Сплета, Лијевна и даље, а и преко Дубровника. Отуда је Никола доносио у Босну каву, шећер, пиринач, зејтин и, у опште, колонијалну робу. Рад је напредовао добро, те је Никола Крсмановић бивао из године у годину све имућнији и све чувенији човек.

У том стигне на снагу и млађи брат Николин Риста, који је био за 3 године млађи од Николе, па и њега отац упути, да ради за себе. Једном дође Мића у Сарајево, и ту се упозна с неким Миловановићем, трговцем из Вареша, који је имао

сина Ристу, који је у Београду држао сарачку радњу негде око данашње барјак-џамије. Мића уговори с Миловановићем, да се његов син Риста Крсмановић уортачи у сарачкој радњи у Београду с Ристом Миловановићем. Ускоро за тим Мића пошље у Београд Ристу с потребним и уговореним капиталом, те тако сад један Крсмановић отпочне трговати и у Београду. Што је требало еспапа за ту радњу у Београду, родитељи су слали из Сарајева, из Босне.

После одласка Ристиног у Београд, остао је у радњи с оцем само Јова, који је био још мали.

У то време некако умре Мићи домаћица, Николина мајка, и Мића се ускоро ожени по други пут Петријом Дунђеровићем из Зворника, с којом је имао сина Петра, који је умр'о као дете од 3 године. На две године после друге женидбе Мића се спреми, и оде на хаџилук у Јерусалим, и тада у Доњој Тузли остане у радњи очевој само Јова, који је и тада био још мали и недорастао.

Кад Мића оде у Јерусалим, Никола остане готово сâм, да води свеколику бригу и о радњи очевој, и о радњи свога брата Ристе у Београду, и о својим радњама у Доњој Тузли и у Брчком. Уз све то Николи се натовари на врат и нова брига, што рад у Брчком није ишао како ваља. Николин шурак Мића одавао је се пићу, и није чувао радњу, како треба. С тога је и пазар у тој радњи био слаб, па се много пута и штетовало у које-чему. Све то учини, да се Никола одлучи најзад, да отпусти из радње шурака, па да нађе

себи поузданијега помагача у радњи у Брчком, како би се сâм могао безбрижније одати пословима на другим странама. Отишавши једном у Дубровник, Никола позна тамо Ристу Параноса, сиромашног, младог, али угледног човека. Никола понуди Ристу, да ступи као ортак у његову радњу у Брчком, и кад Риста пристане, Никола га пошаље у Брчко уз караван с робом. Тако Риста Паранос дође у Брчко у радњу Крсмановића као ортак на неки део добити. Као ортак у радњи Риста Паранос покаже се вредан, окретан, уместан и поуздан, и послови у тој радњи на мах коракну напред. Он се не задовољи продајом само дућанске робе, него отпочне куповати и препродавати и суве шљиве, и у тој врсти трговине покаже у самоме почетку знатне успехе, па с тога договорно с Николом отпочне развијати увелико посао са шљивама, и тако они ударе основ шљиварској трговини у Босни. Таквим радом, својим усталаштвом, својом окретношћу и поузданошћу у пословима, Риста Паранос обрати на се пажњу свога ортака Николе, и задобије његову љубав. Кад се после године дана Мића врати из Јерусалима, онда му Никола исприча, како је Паранос добар и ваљан човек, како је вешт и окретан трговац, и како би било добро, да он остане у ортаклуку с њима за дуги низ година или и за свагда. Да би се то постигло, Никола предложи оцу, да он понуди Ристи Параносу своју сестру Василију за жену, па да се тако вежу сродством, и да остану у заједници на свагда. Отац

одобри тај предлог, а и Риста Паранос пристане на понуду, те се ускоро за тим Риста венча с Василијом. Тако се сроде ове две куће, и од тога доба ортачка трговина почне се водити под фирмим „*Браћа Крсмановићи и Паранос*“. Та је ортачина трајала за све време живота и рада у Босни, па је продужена и у Србији све до године 1872., и трајала је 33 године. За све то време ове су две породице и седеле заједно.

У Београду пак рад је у дућану текао добро, али међу ортацима није било довољно слоге. Ристин ортак Миловановић није никако признавао Ристу Крсмановића за свога ортака, него га сматрао као момка у радњи, па се тако и понашао према њему, и говорио, да у радњи нема ничега Крсмановићевог. То је Ристу пекло и једило из дана у дан, и он услед тога ослаби јако и разболи се. Кад се то дозна код куће у Босни, онда Мића пошље у Београд Николу, да види, шта је и како је. Никола дође у Београд, где затече у истини оболелог брата, и проведе у Београду читав месец дана, па за то време успе, те разортачи брата, и изузме од Миловановића сав уложени новац у радњу. После тога Никола врати брата кући, и намести га у своју радњу у Брчком.

Сад су сви Крсмановићи били код куће, па сад стигне на снагу и Јова, те се рад на свима странама и свима пољима отпочне живље и успешније. Крсмановићи и Паранос поклоне сад нарочиту бригу трговини са сувим шљивама, и тај посао развију увелико. Они почну слати људе у

Србију, који су око Лознице и Ваљева поучавали наше сељаке, како се суше шљиве, те је на тај начин ова фирма и у Србији ударила основ шљиварској трговини.

Суве шљиве фирма је извозила највиша преко Брода у Аустро-Угарску, а слала их је чак и у Америку. У Броду је било вазда купаца посредника за бечке трговце, а нарочито за неког богатог Србина у Бечу.

У том око 1850. године умре Мића у месту рођења, где је и сахрањен, и сад је Никола био старешина у породици. Кад је умр'о Мића, Николи је било око 33 године.

После смрти очеве трговачки послови Браће Крсмановића и Параноса на свима пољима наставе се с истом снагом и преданошћу под управом Николином. Послови су напредовали у опште добро, те је фирма из године у годину постајала и чувенија и богатија. Својим радом и умором Браћа Крсмановићи су за кратко време и одржали у целини очевину, и стекли нових добара и у Доњој Тузли и у Брчком, а уз то и знатну готовину у новцу.

Око 1857. године јави се у Босанској Посавини покрет међу сељацима због беговске трећине. Тај се покрет продужи и у 1858. години, те је изгледало, да ће се дићи народни устанак против Турака. Никола и Риста Паранос предвиде тај устанак, и како су они били прваци и истакнута људи у том крају, била је и вероватноћа, да и они у том метежу пострадају и пропадну.

Да не би то било, Никола Крсмановић и Риста Паранос са женама и децом пређу на аустријску страну у Рајево Село, у лето 1858. године, где су пре тога били већ пребегли многи босански сељаци. При прелазу Никола и Риста понесу уза се готов новац, а код Турака изјаве, да ће у Ројич ради лечења. Тада остану у Босни, и то у Брчком Риста, а у Доњој Тузли Јова, Крсмановићи, све радње и сва имовина у целини.

Из Рајевог Села Никола и Риста с породицама оду заиста у Ројич, где се задрже кратко време, па онда оду у Трст, а из Трста оду у Беч, где се задрже подуже времена, па одатле оду најзад у Осек, да би се одатле вратили кући у Босну, ако је утишан метеж. Но буна је још трајала, и многи побуњеници налазили су се у Осеку. Прваци тих побуњеника нађу у Осеку Ристу Параноса, па га салете, да им дâ новаца зарад куповине оружја и муниције за устанике у Босни, и Риста им дâ, што су тражили. Услед тога Никола и Риста и не смедну прелазити у Босну, него остану и даље у Осеку, јер су се бојали, да ће побуњеници проказати Турцима ту позајмицу, ако им кад год падну шака. Ту се најзад договоре, да пређу у Србију, и у тој цељи оду у Вуковар, где седну на лађу, и Дунавом спусте се у Београд, где стигну око Дмитрова дана 1858. године, и где се настане стално.

У Босни су тада остали још неколико година Риста и Јова Крсмановићи, и то Риста у Брчком, а Јова у Доњој Тузли, те су радили и даље. После

одласка Николе Крсмановића и Параноса у Србију, турска власт обрати сад већу пажњу на кретање и рад Ристе и Јове Крсмановића, а нарочиту строгу контролу водила је о раду Ристином. То су знали и Риста и Јова, али су се држали исправно, па су остајали и даље на својим местима. Али, кад један владика из Доње Тузле јави Ристи као своме пријатељу, да му од Турака прети озбиљна опасност, па га посаветује уз то, да се спасава час пре, онда и Риста остави Брчко, пређе тајно у Аустрију, оде у Вуковар, где купи кућу, која стоји и данас, и где се настани стално. Из Вуковара Риста поручи и брату Јови у Доњој Тузли, да се и сâм уклони из Босне, те с тога и Јова остави кућу и радњу, па преко Дрине пређе у Србију, и дође у Београд. Све имање и све радње браће Крсмановића остану тада у Босни у целости, и старање о имању као и послове у радњама водили су даље њихови момци. Да не би турска власт разграбила то имање, и да им не би обуставила радње, Риста Крсмановић пређе у поданство аустријско, и пренесе сва њихова добра у Босни на зета Михаила Тасовца, трговца у Броду аустријском, који је после тога чешће прелазео у Босну, надгледао имања и управљао радњама.

Тако су браћа Крсмановићи и после одласка из Босне још дуго одржавали своје радње у Босни, а имања су сачували у целини до данас. Кад је дошла окупација, и кад је прошла свака

опасност, онда је Тасовац вратио добра у Босни газдама, чија су и била.

Пошто је обезбедио имања и радње у Босни, Риста Крсмановић пређе и сâм у Србију око 1871. године, али је и у Србији остао до смрти као аустријски поданик, и он је највише управљао имањем у Босни.

Тако цела породица Крсмановића пређе у Србију, где постану стални становници, и где су и данас.

Кад Никола Крсмановић и Риста Паранос пређу у Србију 1858. године, они одмах отпочну трговати опет ортачки и на исти начин као и у Босни. Прво су почели узимати вуну, коже и восак, па су то извозили на страну, или продавали нешто и у Београду. Убрзо затим отпочну трговати и сољу, шишаркама и храном, и они су били први трговци из Србије, који су почели извозити пшеницу Савом до Сиска, и одатле даље у свет. Посао пође одмах добро, те они почну одмах умножавати и увећавати радњу. Убрзо отпочну рад и са сувим шљивама, а извозили су из Србије и друге сировине, које су се могле рачунати у трговачке артикле. Са стране они су увозили у Србију каву, шећер, пиринач, шалитру и со. Кад је у Србију дошао и Јова, онда они отворе у Шапцу нарочиту станицу за храну и суве шљиве из Мачве, и том је станицом управљао Јова. Још доцније дошао је у помоћ и Риста, те су послови још више коракнули напред.

Из године у годину даље, трговачки послови

„Браће Крсмановића и Параноса“ у Србији развијали су се, множили и напредовали, те је услед тога расла и имућност обе куће. Кад је се фирма довољно оснажила, почела је увелико трговати сољу, те је тако отпочела конкурисати у том послу Мајор-Миши, који је дотле био готово једини и свемоћни трговац у Србији са сољу. Та је конкуренција терана дотле, док Мајор-Миша није био сузбијен с пијаце, те је фирма узела у своје руке готово целокупну трговину сољу у Србији. Со у крупицама довлачена је из Влашке и Аустрије, а морска ситна со — из Сицилије морем и Дунавом преко Брајиле.

Уз све то фирма је радила и комисијонерске послове.

Које у Босни, које у Србији, Никола Крсмановић с браћом Ристом и Јовом трговао је око 65 година, и за толико година трговао је око 30 година у ортаклуку са зетом Ристом Параносом. Око 1872. године Паранос је се оделио од браће Крсмановића, и од тога доба свака је кућа трговала засебно и самостално.

Резултат тако дугога, тако обилатога и тако сложног напорног рада јест велико и лепо имање и у новцу и у непокретним добрима, које данас имају Крсмановићи и њу Београду, и у Босни, и у Славонији, и у многим другим местима по Србији.

За време тако дугога рада бивало је више пута и потреса и штета у радњи. Још у Босни у Доњој Тузли горела је један пут радња Крса-

новића, а у Брчком горела је у два маха, и после друге паљевине у Брчком Никола Крсмановић остао је био скоро без игде ичега. У тим случајевима Крсмановићи су помагали великим кредитима трстанских трговаца, те су се уздизали опет. И у Србији бивало је више пута губитака, често доста великих и осетних, а у последње време штетована је знатна сума новаца у пословима с појединим несигурним и неозбиљним људима по унутрашњости Србије. Али и преко свих потреса и штета опет је се у радњи стално напредовало, и корачало се у напредак без застајкивања.

Целокупна дуговремена трговина браће Крсмановића вођена је вазда на основи потпуног поштења, часности и исправности, те је Бог и благословио напоре њихове потпуним успехом. За све време рада било је врло мало парничења с ким. У њиховом унутрашњем газдовању владала су вазда начела: **рад** и **штедња**, па се на тој основи живи и данас.

Супруга Николе Крсмановића госпођа Јелисавета (Јелка) рођена је, као што је казато, у Сарајеву 1822. године од оца Ристе Хаџи-Мијатовића, ћурчије, и матере Марије. Остала је без оца и мајке још као дете од 7 година, те је с братом Мићом узме к себи ујак Риста Беља, ћурчија из Сарајева, где су обоје и одрасли. Кад је Јелиса-

вета одрасла, ту је нађе отац Николин Мића, запроси је, и узме за свог сина Николу.

У браку с Николом госпођа Јелисавета родила је 14 деце, и то 6 синова: Алексу, Димитрија, Влајка, Мијаила (Мићу), Душана и Јована (Јоцу), и 8 кћери: Мару, Јоку, Анђу, Милеву, Анку, Милеву, Даринку и Ленку.

У Доњој Тузли рођени су: Мара, која је прво и најстарије дете у оца и мајке, па онда Алекса, Димитрије и Јока; у Брчком рођени су: Влајко, Мијаило (Мића), Душан, Анђа и Милева, а у Београду су се родили: Анка, Милева, Даринка и Ленка.

Од све ове деце данас су у животу Алекса, који је рођен 1844. године, и сад му је 61 година, Мара, која је била удата за Мићу Савића — Лубарду, трговца у Сарајеву, Анђа, удата за пок. Заку З. Поповића, бив. јувелира у Београду, и Анка, која је удата за Максу Антонијевића, индустријалца у Београду.

Госпођа Јелисавета била је вазда највернији пратилац у животу и најбољи друг свога доброг мужа, нежна мајка и добар васпитач своје деце, и одличан чувар тековине свога мужа. У дому своје одржавала је свагда највећу скромност, па је и децу своју упутила, да тако живе; брижљиво је чувала веру православну, и децу васпитавала у побожности; чувала је и одржавала лепе српске обичаје. Са својим мужем живела је свагда у највећој слози и љубави, те је и у том погледу дом Николе Крсмановића свагда за углед. — *Истрајан и не-*

прекидан рад Николин, вазда поштен, чист и савестан, с једне стране, и паметна штедња Јелисавитина у кући у свему с друге стране, произвели су богатство куће Крсмановића.

Николи Крсмановићу данас је око 88 година, а његовој супрузи око 83 године. Према овоме, они су, ван спора, стари људи, као што се то лепо познаје и на слици, али су хвала Богу још у доброј снази, свежи и ведри људи, те је се надати, да ће поживети још више година.

Никола Крсмановић слави породичну славу Св Николау, који долази 6. децембра сваке године. У дому се чува стара икона свечева, која је узета у Трсту, а донесена је из вароши Бари, у Италији, где је неко време лежало сахрањено тело светитељево.

Од како је Никола дошао у дубоку старост, радњом и имањем управљао је неко време Јова. Но, од како је умр'о Јова, управу су предузели најпре Алекса и Димитрије, Николини синови, а после смрти Димитријеве сâм Алекса, па је тако и данас. Али свагда па и данас узима и Никола живог учешћа у свима питањима и у свима пословима свога дома. Од 1902. године Крсмановићи не тргују више, него живе од прихода, које им доносе њихова велика и многобројна имања. Тим приходима рукује данас Алекса, али благородни и благодарни син не ће ни данас ништа да учини на своју руку, док о свему не извести и не упита своје добре старе родитеље.

Благо породици, у којој се тако узајамно поштују и љубе родитељи и деца!

Од 1892. године имаће Крсмановића подељено је у два дела између Николе и Љубе, његовог синовца, Ристиног сина. Наследници су дакле целокупног имања у мушкој лози Алекса, Николин син, и Љуба, Ристин син.

Умножавајући за себе тековину свога дугога напорнога и часног рада, Никола Крсмановић и браћа му Риста и Јова нису заборавили ни опште добро. Тако су на олтар општег добра принели и дали од своје тековине:

1., За време наших ратова с Турцима Никола, Риста и Јова Крсмановићи дали су држави зајам у 360.000 динара;

2., У том времену лиферовали су за државу zgodним начинима олово и храну;

3., Дому за сиромашну и напуштену децу дали су 5.000 динара;

4., Друштву „Краљ Дечански“, за глуво-нему децу, дали су 1.200 динара;

5., За помагање наших националних ствари у Ст. Србији и Македонији дали су 4.000 дин.;

6. Сам Никола Крсмановић и супруга му Јелисавета дали су 2.000 динара *Друштву за школску хигијену и народно просвећивање.*

Сем тога, ови племенити људи и добри Срби чинили су и чине многобројна и силна омања добротина и друштвима и појединцима, тако, да се у томе не зна ни броја ни рачуна.

У име награде за таква и толика своја дела, за заслуге стечене за отаџбину и друштво, за исправност, тачност и савесност своју у грађанском животу, Никола Крسمановић је одликован:

- 1., *Таковским Крстиом* II. реда;
- 2., *Орденом Милоша Великог* III. реда;
- 3., *Кара-Ђорђевог Звездом* IV. реда;
- 4., *Орденом Белог Орла* V. реда;
- 5., *Медаљом за војничке врлине (заслуге)*;
- 6., *Крстиом Српског Друштва Црвеног Крста*;
- 7., *Крстиом Руског Друштва Црвеног Крста*.

Сва та одличија виде се и на слици на грудима уваженога старине.

Као угледан грађанин, частан човек и одушевлjen поборник за опште добро, Никола Крسمановић биран је за часника у многобројним друштвима, па је и данас часник у неким од њих. Тако:

- 1., Никола Крسمановић и данас је председник друштва „Слоге“;
- 2., Члан је управе Народне Банке;
- 3., Био је дуго у управи Друштва за потпомагање сиромашне и напуштене деце, и т. д.

Свуда на свима местима, у свима дужностима и положајима, био је свагда необично тачан и вазда само савестан.

Господар-Никола Крسمановићу, и госпођо Јелисавета!

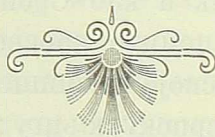
Прошли векови уздизали су и славили само

војсковође, који су задобијали победе на бојним пољима, па тим победама или отклањали опасности од својих отаџбина, или им задобијали нове земље и нова материјална блага, али, који су тим победама проливали уједно и читаве реке вреле људске крви, гасили хиљадама младих људских живота, бацали у беду и сиротињу хиљаде породица и невине нејачи, па и читаве народе, и које је пратила и похвална песма и јаук уцвельених породица, а то махом чини и садашњост. У прошлости, као и у садашњости, мало су цењени борци на пољу мирнога рада и слободног занимања. Али иде време, иде будућност, која ће друкчије ценити победиоце на бојним пољима и победиоце на пољу мирнога рада, и која ће свакоме од тих победилаца одати оно признање, које и заслужују у истини; већ је на помолу време, у коме се неће славити и уздизати вешти стрелац и цивилизовани крволок, него ће се славити и уздизати само победиоци на пољу мирнога рада, међу којима Ви заузimate у нас једно од првих и најугледнијих места. И Ви сте се борили дуго и упорно, али сте и победили славно. У борби Вашој нису текле реке људске крви, али су за то проливане реке људскога зноја; у Вашој борби није се чула писка и јаук обезглављених породица, али је се за то чула весела песма Ваших задовољених раденика и њихових милих и драгих; борбу Вашу пратио је и прати благослов божји и људски, јер сте Ви, уздижући

и помажући себе, уздизали и помагали и читаве батаљоне Ваших ближњих. Па зар Ваша борба и Ваша победа није слична и равна победи највећег победоца на бојноме пољу?! Равна је, да, па још и већа и величанственија, јер сте ви роду и човечанству подизали и сачували људе, који ће радити, и који ће радом стварати благостање, из кога извиру знања и науке, која унапређују човечанство, јер су рад и наука данас судије, који изричу пресуду, ко ће бити победилац у борби модернога живота. Ви сте дакле извршили славно свој задатак и као Срби и као људи. Ви, мало просвећени, цените просвету много, те жртвујете знатан део своје тековине на просвећивање народно и на српску књигу; цените здравље школске омладине, јер без здравља омладине нема живота и напретка државног, па с тога помажете и ту; спасавате убоге и сироте од кварења и пропасти, и од њих спремате друштву и држави корисне и плодносне раденике; Ви сте, дакле, живели, радили, штедели, мучили се, да бисте што више и што боље помогли не само себе него и Србију и Српство. Ваши патриотски погледи заједно са овом књижицом прелећу уске границе Краљевине Србије, и брижно погледате на Српство под туђином, те прилажете и на олтар српске просвете и српскога ослобођења и уједињења. Ваше је родољубље пространо, Ваш је патриотизам велики, те ће име ваше светлети, док је Срба и Српства. И ова мала књижица,

која је угледала света Вашом добротом, служиће као светла жижа водиља у предузећима чисто патриотске садржине.

Слава Вам, велики Срби и добри људи, Никола и Јелисавета Крсмановићи, јуначни борци и славом увенчани победиоци на пољу мирног привреднога рада у нашој земљи! Живели!

ПРВА ЈАВНА КОНФЕРЕНЦИЈА¹

ЗА ШКОЛСКУ ХИГИЈЕНУ И НАРОДНО ПРОСВЕЂИВАЊЕ

„Pour la Patrie, par la Plume,
par la Parole et par l' Action.“

За отаџбину живом речју, пером и делом.

(француска изрека).

Претходна напомена.

Да би се ова прва јавна конференција могла и одржати, у свима је новинама штампан овај позив:

„Г. Др. Св. М. *Марковић*, овд. лекар, у недељу 9. јануара 1905. године, *тачно* у 10 и по часова пре подне, држаће у гостионици код „Коларца“ јавну конференцију о општим и *школско-хигијенским приликама у Паризу*.

¹ Целокупан рад ове *прве* конференције — и ако је на њој било људи, који одлично знају стенографију, (као што је г. Шеварлић) — ипак није стенографски бележен, и то из са свим простотога разлога, што је цео свет узео овај докторов *новитет* као неку ситницу без значаја и вредности; што су сви посетиоци конференције сматрали, да је предавачу главни циљ шала, а не велика збиља и тежња, да се и у нас отпочне *преобразај друштвени на здравијој и темељнијој* основи. Нека би одсадашњи рад на овим започетим предметима показао, да се често и „цео свет“ може преварити у својим површним и брзим оценама!... Извештај са ове прве конференције написао је један пријатељ омладине обичним писањем, благодаречи *доброме* памћењу.

На ову јавну, слободну и бесплатну конференцију могу доћи и *треба* да дођу:

1. Сви они грађани и грађанке (сем недорасле деце), који нису никад били у Паризу;

2. Они, који су тамо већ били, али пре дужега времена;

3. Сви они, који се и најмање интересују за јавну, *школску* и *посебну хигијену* и *народно просвећивање* у опште; и

4. Сви мајстори, радници, сељаци и ђаци, који својим знојем зарађују себи парче хлеба.

Напомена. Они, који се буду решили, да овој конференцији присуствују, треба да дођу пре 10 часова, јер ће иста отпочети тачно у заказано време.

Поједина министарства *неће погрешити*, ако на ову конференцију пошљу своје изасланике¹.

Овоме позиву, необично и изузетно нашим приликама, — одазвало се доста грађана београдских, а нарочито је била заступљена омладина са Влике Школе; представници учитељства; извесан број професора средњих школа; неколико професора Велике Школе; доста

¹ Овај први позив и овај програм за *другу* конференцију већ су унеколико проширени, више заокругљени и објашњени. Јер је тај други позив гласио:

„Продужење јавне конференције у сали код „Коларца“.

„У недељу 16. овога месеца, тачно у 9 часова пре подне, г. Др. Св. М. Марковић продужиће започету јавну конференцију. На дневном је реду:

1. *Хигијенско стање основних и средњих школа у Паризу* с *нарочитим погледом на наше школе*;

2. Установа сталнога школскога одбора од грађанака и грађана, који би се, поред општине и државе, *свакодневно* старао о хигијени школа и ученичком здрављу уопште;

3. Питање сталних школских касџа за *сиромашне* ђаке основних и средњих школа;

4. Установа *вечерњих, јавних и бесплатних предавања* за опште просвећивање народа;

грађана различитих занимања; приличан број госпођа и госпођица, а најмање су били заступљени лекари (сем предавача само још тројица!!). Поједина Министарства нису послала ниједнога од својих изасланика, па шта више ни само Министарство Просвете није било службено заступљено! Истина, исту је конференцију посетио један писар Министарства Просвете, (г. Шеварлић), али њега нико није нарочито послао, већ је он сâм, од своје властите воље, дошао као предавачев лични пријатељ. Ни сами ђачки родитељи нису били заступљени у *пошребноме* броју, као што се с правом и могло и требало очекивати.

И ако дакле нису били дошли у *довољноме* броју сви они, који су на првоме месту и требали да дођу, (као што су: ђачки родитељи, нарочито матере, учитељи и учитељице; професори средњих школâ; школски надзорници; лекари и представници наше хигијене, а особито су се одликовали својим *недоласком многобројни* наши министри просвете и њихови начелници!) ипак је велика сала код „Коларца“ била готово дупке пуна одлична и одабрана света. Било је дошло доста оних,

5. Повратак *ручних практичних радова* у више разреде основних школâ; и

6. Јавна и слободна дискусија о целој конференцији, а посебице о предложеним тачкама.

На ову јавну и бесплатну конференцију требало би да дођу: сви ђачки родитељи оба пола; сви пријатељи омладине и њенога *чвршћега* здравља, као и они, који искрено теже *преуређењу општега народног просвећивања*“.

А позив за трећу конференцију (од 23 јануара 1905. г.) још је јаснији. Његов завршетак овако гласи:

...„На ову јавну, бесплатну и *неполитичку* конференцију, сем досадашњих посетилаца, треба да дођу сви ђачки родитељи, који се истински брину о бољем здрављу, срећи и напретку своје деце, а нарочито мајке и даме, које воле децу; представници и пријатељи просвете у нашој земљи; народни посланици, који воле просвету и желе боље народно благостање.“

„који нису никад били у Паризу“; довољно оних, „који су тамо већ били, али пре дужег времена“; дошао је понеки и од оних, „који се ма и најмање интересују за јавну, школску и посебну хигијену и народно просвећивање уопште“. Једном речју, предавач г. Др. Марковић није остао без слушалаца, и могао је своје предавање отпочети тачно у 10 и по часова пре подне, као што је био преко новина и објавио.

Прва јавна, слободна и бесплатна, конференција у Србији о питањима *школске хигијене и народнога просвећивања* у Француској — с нарочитим упоредним погледом на наше школе — отпочела је дакле 9. јануара 1905 године, тачно у 10 и по часова пре подне. Предавач је прво тражио од збора, да изабере једнога *председника*, који ће конференцијом руководити, и давати реч пријављеним говорницима. Истакнута су два кандидата:³ г. Др. Ђорђе Ј. *Николић*, физикус града Београда, и г. Милан Ј. *Андоновић*, професор геодезије на Великој Школи. Пошто је било *више* оних, који су истicali г. Андоновића, то је он и заузео председничко место, и одмах отворио збор, и дао прву реч главnome предавачу г. Д-ру Марковићу, који своје предавање отпоче овим речима:

Госпође и Господо!

Прва реч, која треба да се чује на овој конференцији за *школску хигијену и народно просвећивање*,

³ Неки су предлагали, да председава сам Доктор Марковић, пошто је он и сазвао конференцију. Али се он на томе захвалио, пошто би то било неправилно и у неколико и немогућно, да један исти човек и предаје и одржава ред на тако великом скупу, где сваки има права да говори и критикује предавача.

јест реч *захвалности*! Захвалност, *коме* и *од кога*? Вама, госпође и господо, који сте били тако добри доћи на ово прво предавање, те да чујете, како се негује и чува здравље омладине по свима основним и средњим школама; да чујете, како се људи и сви искрени грађани брину и старају о народном просвећивању у једној великој, богатој, срећној и угледној земљи, што се зове Француска. Та велика захвалност не долази вам само од предавача — јер је он и мали и незнатан, да вам изјави *онолику* захвалност, колику ви и заслужујете, — већ вам та захвалност долази и припада нарочито од све наше школске омладине и самога народа, у чије се име и почињу данас ови *први* радови. У име целокупне школске омладине и свега нашега народа, ја вам, госпође и господо, из свег срца захваљујем, како на вашем доласку, тако и на пажњи, коју ћете показати докле предавање буде трајало.

Главна је питање сад: ко би требао да говори на овој конференцији? На овој конференцији и о овим *питањима*, којих се ми данас први пут у име Бога лаћамо, не би требао да говори овако *мали и непознати* човек, као што сам ја; на њој би требало да узме реч какав *велики и чувен* државник наш; човек који је пун науке, пун практичнога и *државничкога* искуства; који је обдарен не само говорничким даром и вештином, него и темељним познавањем ових и оваквих питања, како у нас тако још и више на страни. Једном речју, о овим предметима требало би да узме прву реч, и да говори какав наш Демостен, наш Дантон, наш Мирабџ, наш Гамбета!

Али на жалост, овде не видите ни једнога од наших Демостѳна, наших Цицерѳна, наших Дантѳна, Мирабо-а и наших Гамбѳта. Ни један од њих није на ову конференцију *изволео* доћи, али се ми ипак за то нећемо поплашити и започѳти посао не продужити. А да тако урадимо, даје нам снаге једна лепа француска изрека, која гласи: „Кад год вам није могућно уживати и слу-

шати пријатан и умилан глас *косућа*, (le merle), задовољите се гласом дрозга“ (la grive)!... Пошто ни један од наших чувених косића није овде, онда изволите слушати мање пријатно певаће — дрозга, који ће се потрудити, да се колико толико приближи величанственоме и признатом певању косића, који није присутан!...

У староме Египту све ондашње људско знање било је у рукама свештеника, који су то знање у својој касти крили од обичног народа, као што змија крије своје ноге. Народ је само назирао, и по чувењу знао, да његови свештеници располажу великим знањем, али он до тог знања није никако могао доћи, сем, кроз мање и незнатне пукотине на дебеломе зиду свештеничком. Само кроз те пукотине народ је могао угледати по неку зраку научне светлости, која је осветљавала скривене свештеничке академије. Зато су ондашњи свештеници у очима неосветљенога и *непросвећенога* народа располагали огромним знањем, које се пружало чак и у тајне медицине, у тајне лечења и одржавања дугога живота. А народ је у ствари и био и грцао у огромном незнању. Његови су свештеници знали *све*, а он није знао готово *ништа*. Њега је вековима покривао дебео застор потпунога незнања. С тога у Египту и није било среће, нити се народ осећао срећан и задовољан. А где је народ несрећан, ту су несрећни *сви*, па им ни држава није срећна. Египат је пропао, и о његовим се развалинама и данас прича...

Доцнији векови и познија покољења почели су мењати начин и обичаје египатских свештеника; ти познији векови и покољења почели су помоћу књига уносити помало знања и у саму масу народну; нису давали много, али су опет *нешто* давали, а то је ипак више, него *ништа*.

Француски народ и француски људи од књиге, знања и науке, пошли су даље; они су пуштали у књиге много више знања, и те су књиге биле потпуно приступачне народу. Од књига су Французи пошли још

даље; њихови су научници почели уносити све више и више знања у народ помоћу школа, помоћу јавних и *популарних* предавања, једном речју помоћу *живе речи*, а то већ много значи, и то је средство, које личи на сунчане зраке, који свуда око себе *све осветљавају и све оживљују*. И то је оно што Французи зову: „*Pour la Patrie, par la Plume, par la Parole et par l' Action*“.

И ми треба да се угледамо на Французе и француске људе од књиге и науке; на француске патриоте. А ако хоћемо да се угледамо на Французе, онда се имамо на кога и на шта угледати. Јер француски је народ велики, богат, научен, интеллигентан, срећан и виђен. *А какав је француски народ, таква му је и држава.*

У овим мојим предавањима, која ће се односити на школску хигијену и народно просвећивање, наићи ћемо на *две* речи, које по својим завршним слоговима и звуцима тих слогова потпуно личе једна на другу. Допустите ми, да вам их на овој табли⁴ испишем, ради веће очигледности; те две речи јесу: *критика* и *политика*. Прву реч оставићемо *живу* читаву на табли, нека је сви виде и запамте, а ову ћемо другу реч — политику — *замрчити* кредом, да се не види, и да нам се на овим предавањима не појави; она нам не треба ништа. Кад год се, и где год се говори о школама, о здрављу целокупне школске омладине и о народном просвећивању, тада и ту политика не треба да има приступа; у оваким животним и важним *државним* питањима политици треба затворити врата!

Важно је, госпође и господо, да вам испричам неке интересантности са мога пута од Београда до Париза,

⁴ Доктор је на своје предавање био донео и једну велику школску таблу, и на њој је писао или цртао све оно, што је желео, да слушаоци боље уоче и запамте. Тако би требало да раде сви они, који у нас држе јавна предавања пред великим бројем разноврсних слушалаца. Очигледност и цртежи много помажу и слушаоцима и говорницима.

и од Париза до Београда. Али је пре тих појединости значајно, да вам напоменем неке *ситне крујнице*, које се односе на нашу главну дипломатску канцеларију, тј. на наше *Министарство Спољашњих Послова*, — те да видите, како је много што шта у нас мало *накриво!*.. Да бих могао ући у француске школе, требало ми је, да се још одавде легализирам (добијем „пасош“!). А да бих дошао до те легализације, сматрао сам да је најприродније, да се обратим нашем Министарству Спољашњих Послова. У томе Министарству има довољно људи, који знају француски; у њему има доста личности, које ме добро познају, јер сам с многима од њих био школски друг у гимназији. Тако сам мислио, дакле, на лак и брз начин — а без трошкова — доћи до једнога *уверења*, у коме ће стојати од прилике само ово: „Г. Др. Св. М. Марковић, лекар у Београду, жели да за време свога бављења у Паризу посети и разгледа извештај број француских школа *са гледанија школске хигијене*. Министарство Спољашњих Послова Краљевине Србије лепо моли надлежне француске власти, да г. Дру Марковићу буду на руци, како би горњи циљ постигао што лакше“.

Тако сам мислио и замисљао ја, да ће поменуто Министарство једва дочекати, да ми изда такво уверење, јер ће и њему бити мило, да један наш Србин лекар посети и обиђе француске школе, и у њима види све оно, што би могло ићи на корист наших школа и наше школске омладине; надао сам се, да ће се у томе Министарству сви обрадовати, што ће српска држава доћи до једнога *ошширнога* и *исцрпнога* извештаја о француској просвети уопште, и *што тај извештај неће ситати државу ни пети пара*.⁵

⁵ А парче државне хартије и неколико капи мастила овај доктор као да заборавља, и не узима у вид, да је то Краљевско Српско Министарство Спољашњих Послова, у коме се води строг рачун о свакој државној *аспри*!...

Пријавим се дакле првој и најглавнијој личности, која седи *уз колено* самога министра наше дипломатије, (нашег *ministry of foreign affairs!*...). Та је личност, узгред буди споменуто, мој лични пријатељ и познаник још из доба мога ђаковања овде и у Паризу. Господин се изненади, кад виде и мене у томе Министарству; извесно је мислио, да сам дошао, да тражим неко *амбасадерско* место у каквој великој европској држави. А кад ја рекох, да сам дошао *за љубав школџа*, и додадох, да желим имати неколико речи на француском језику од тога Министарства ради препоруке и олакшице у Паризу, онда се тај господин озбиљно забрину, и *започе* дубоко да мисли; поче да врти главом, и да сумња у могућност, да ће ми се такво писмено моћи и издати. Срећом се ту деси поред осталогa персонала и један наш генерални консул у једној „братској нам земљи“ (како би то лепо рекао г. Никола С. Јовановић — Американац!...). Мој пријатељ отпоче у неку руку из далека тражити мишљење тога генералнога консула, али он, као сваки мудар дипломата, *не проговори ни једне једине речи*, (и ако је иначе и мој стари познаник, и познат као врло говорљив професор!...). Тада ми рекоше, да чекам, а главне личности Министарства почеше да се саветују: те може, те не може, те биће, те неће бити; те треба ово, те треба оно; чак написаше и копију, и шћаху да препишу начисто, и да ми даду неку врсту уверења, кад се наједанпут појави један „крупан“ дипломата (у рангу писара!) тога Министарства, (рођен с оне стране Саве и Дунава!...) који са законом о таксама у руци доказа кратко и јасно, да ми се такво писмено никако *не може* издати, а да се устав не повреди!... За све то време ја сам *мирно* седео, и полако и из прикрајка студирао нашу крупну и *ситну* дипломатију и њен персонал у Министарству Спољашњих Послова. Можете и сами замислити, какве би крупне, озбиљне и страшне дипломатске компликације наступиле, ако бих ја заиста помоћу тог уверења и ушао у фран-

пуске школе као приватно лице, и исте *до ситњница разгледао и ништа добро овамо донео, што би било и нама од користи*. Да неко о великом државном трошку оде у неку земљу због каквог „проучавања“ то иде, онда се томе господину поред велике дневнице дају и уверења и препоруке *беслатно*, али да неко *о свом трошку* иде у туђу земљу ради каквога корисног проучавања, то већ није познато у *нашој* дипломатској струци; то не пише у закону о таксама, а кад тамо о томе ништа не пише, онда значи да тако што не може ни постојати!...

По том ме упутише у Министарство Унутрашњих Послова, пошто потпадам под санитарет. И тамо исти одговор и исте тешкоће; и тамо су неки *особити „мудраци“*, слични онима из дипломатије, а то ће по свој прилици долазити због истога крова на кући!... Ови ме саветоваху, *да почнем од оштинскога суда*, па да идем редом од канцеларије до канцеларије и од Министарства до Министарства, и тек бих се онда — после свих тих *неопходних* формалности — смео усудити, да закуцам на врата Министарства Спољашњих Послова, које би имало сва та акта превести на чист француски језик и *најлапшији прописане таксе*, а то би таман било готово о Петрову-дне 1905 год.⁶

С тога напустим ова два Минастарства од *многих формалности и замршености*, па одем Министарству Просвете. Ту ме мало љубазније примише (и ако доста хладно), и дадоше неколико речи „неслужбено“ написаних, и упутише нашем Париском Посланству. У Посланству ми дадоше неколико речи на „надлежне“ француске власти. Одатле одем право на Сорбону, и ректор францускога университета (г. Liard) — и ако непосредно ненадлежан — *даде ми одмах, што сам желео и захтевао*; даде ми генерални допуст, да могу ући и разгледати све државне и приватне основне школе и гимназије не само у Паризу него и у целој његовој околини. И

⁶ Ово се дешавало 4. октобра 1904 године.

тако тек ту у Сорбони *огреја ме* јарко *француско* сунце, (слободе, увиђавности, практичности и свега напреднога), које ми од једанпут растопи сав онај дебео лед, који ми на плећа беху натоварили моји рођени земљаци и стари познаници из Министарства Спољашњих и Унутрашњих Послова!...

А цело ово кратко излагање јасно показује и утврђује ово двоје:

а) Како је тешко у нашим државним канцеларијама наћи *људи*, који су у стању да *зрело мисле*, и да у свакој прилици *поштомогну државне интересе*; како наше крупно и ситно државно чиновништво *не уме* и *неће* да разликује чисто личне и приватне послове од послова, који стварно иду на корист државе, а ипак је ништа не стају; показује и утврђује, како је *српска државна администрација болесна*, и *што озбиљно болесна*, и да она врло често у тој својој сталној и хроничној болести има наступе халуцинације.⁷ У томе стању халуцинације наша државна администрација говори и изговара речи, које немају никаква *паметна* смисла; садржина тих изговорених речи очевидно се коси с непобитним државним интересима. Према овоме јасно видите, и са мном се слажете, да овоме *државном болеснику* треба што пре указати *лекарску помоћ* и лекарску негу — па било то и помоћу једне *озбиљне операције*; тога државнога болесника треба што пре спасавати ових сталних обмана и халуцинација, јер су оне штетне за српску државу и српске грађане; штетне за наш углед; и штетне за школску хигијену и народно просвећивање;

б) Показује и утврђује, како се *лако* и *брзо* свршују послови у Француској; оно што у својој *рођеној* земљи — код толико много личних познаника и пријатеља — нијесам могао свршити и добити за неколико *дана*, то

⁷ Hallucination — обмана (која не долази од спољашњих предмета).

сам у Паризу, код са свим непознатих и туђих личности, свршио и добио за неколико десетина *минути*; показује и утврђује, да се у нашој државној администрацији чине врло велике тешкоће, и траже ужасно велике таксе људима, који бесплатно и о своје трошку потпомажу државне и народне интересе, и раде на њеном добру. Докле наше државно канцеларијско особље не сме и неће да напише ни неколико речи *нашим* људима, који теже државним користима, дотле Французи пишу бесплатно странцима читава велика уверења,⁸ и пуштају их у све своје школе, те да се онитамо користе колико им душа жели. Французи не зазиру ни од једнога странца, да им он види школе, (јер има шта и видети!) а српска државна администрација се плаши, ваздан устеже и устручава, да своје *познато* човеку са неколико речи олакша улазак у француске школе ради наше државне користи!! А све то јасно показује и утврђује, да је наша *државна администрација озбиљно болесна*, а француска не само *пошито* здрава већ и *увиђавна* и *паметна*.

При свакоме путовању има интересантних призора и предмета, који привлаче путника за пут. Исто се може рећи и за овај мој пут од Београда до Париза и натраг.

Кад бих вам излагао све на ситно, требало би, да ова конференција траје не неколико часова, већ десетак дана, толико је на овоме путу било важних и занимљивих ствари. Од свега тога, најважније је поменути вам следеће:

1. Ранијих година, кад год је неко путовао од Београда преко Пеште за Беч, имао је грдну кубуру пролазећи кроз Мађарску због њиховога језика. У то доба,

⁸ Добно сам од ректора париске Академије г. Лвара два уверења, и у свакоме има по 170 речи лепо и читко написаних, пред којима су ми се отварала *сва* врата *свих* француских школа! — Срећна и *паметна* земља!

Мађари су знали и говорили само мађарски и ниједан други језик. Могли сте покушавати, да се с Мађаром споразумете ма на којем европском језику, ништа вам то није помагало: Мађар није хтео одговарати ни једним другим језиком сем својим матерњим. Међу тим то се сада изменило, и ти негдашњи горди и *задрђи* Мађари данас вам лепо одговарају на постављена питања било немачки било чисто српски, а то је већ један напредак у цивилизацији тих наших суседа.

2. *Швајцарска*. У *Лозани* се налази леп споменик славнога *Виљема Тела*. На томе споменику стоје исписане ове важне речи од А. Vinet: „Je veux l'homme, maître de lui-même, afin qu' il soit le serviteur de tous“⁹⁾, које показују какву особину и каква својства траже Швајцарци у једног човека за јавне послове. Они не траже покорне „слуге“, „рукољубитеље“, и људе, који се за сваким ветром повијају и котрљају, већ траже **чврсте карактере**, јер само они могу корисно послужити својој отаџбини, а не равни *пузавци*, **празни тврдоглавци** и *некарактери*...

Важно је узгред напоменути, да лозанска општина увелико примењује *паметан* социјализам међу својим службеницима. Људи, који су оптерећени ситном децом и породицом, која не може да привређује, имају куд и камо *већу* плату од самаца или људи, чија су деца већ одрасла и изведена на пут, да и сама себи зарађују насušни хлебца. Тај је принцип потпуно оправдан: *коме треба више, подај му више, а коме треба мање, не даји му сувише*. У нас на пр. има државних саветника, што по се каже: без „кучета и мачета“, с платом од по 10.000 динара годишње, и учитеља, који имају по петоро шесторо ситне дечице, а плата им износи једва нешто више од једне

⁹⁾ Желим имати човека, који уме независно управљати самим собом, те ће он на тај начин боље моћи послужити интересима свих својих ближњих.

десетине саветничке. Отуда у Лозани међу грађанима влада љубав и поштовање, а у нашој земљи: љутња, мржња и завидљивост у највећем степену; у нас има много убистава из користољубља, а у Лозани тога нема.

3. У Женеви сам наишао на један врло леп обичај. Постоји једна централна канцеларија, која стоји у вези са свима људима, друштвима и установама, којима потребују раденици. Уместо, да један раденик шврља „од газде до газде“, и тражи рада, он се само јави централној канцеларији, и она се даље за њега брине као за свога рођенога. У нас кад § 76. љосне некога чиновника, сви му окрену леђа, и он, сиромах, мора да се понижава и често моли горега од себе. У Женеви такво понижавање није допуштено ни простим радницима.

4. Пут од Женеви до Париза прешао сам по дану. Ту је важно, поред осталог, то, што су све прве класе на железницама заузеле самим Французима, који и ако иду у мањим растојањима, опет путују првом класом, а то потврђује врло велико богаство ове срећне земље и овога вреднога народа. Докле у нас првом класом путују само наши министри, владике и митрополит (и то бесплатно!), дотле у овој срећној земљи првом класом путују трговци, професори, фабриканти, индустријалци, лекари, инжињери, итд. Свуда по станицама и око станица виђате жив француски народ, који вас привлачи својом спољашношћу, својим кретањем, живошћу, лепим говором, умешношћу и богатством. Видите дакле један срећан и задовољан народ!

5. Улазећи у Париз око 8 часова увече, видите и осећате, да улазите у најлепшу престоницу Европе. Улице широке, лепо калдрисане, почићене и осветљене; куће високе од 7 спратова, све лепе, здраве и нису влажне; свет вредан, лепо одевен, здрав и сваки трчи за својим послом као да иде по лекара за породиљу. Музеуми многобројни и пуни свега и свачега; мостови преко Сене врло чести и чврсти, као да су прављени за по десет векова; од

свих мостова на Сени, најлепши је мост Александра III-ег, руског цара, који је широк 40 метара (а зидан је 1900 г.). Важан им је музеј за вештине и занате (Musée des Arts et Métiers), где је прибрано све, што је људска рука до данас израдила; ту се виде најразноврсније машинерије и рукотворине, а међу њима и понеко корито наших Циганака! Пантеон им је врста цркве, где се сахрањују велики људи, заслужни за отаџбину, на којој се налази нарочити натпис: „Aux grands Hommes la Patrie reconnaissante“¹⁰). Целокупан терет те цркве ослања се на један стуб, који на себи држи 11,000.000 килограма тежине. Сама их велика Опера стаје преко 40,000.000 динара. Имају много лепих позоришта. Али су им најлепши украси многобројне *библиотеке*, које су препуне добрих књига и још препуније читаоцима, који с књигама освањују и с књигама омрњавају. Далеко би нас одвело, кад бисмо почели говорити о болницама, јавним парковима, саобраћајним средствима, и начину, како се у вароши одржава стално чистоћа. До старе болнице Laïmnes налази се велика трговина Von Marché („јевтиноћа“), која је приватном вредноћом основана на кооперативним принципима; у њој има преко 500 каса, где се прима новац. Сем, што се у њој не купују диње и лубенице, иначе све, што живоме створењу треба. Млађи су у тој радњи веома учтиви, учтивiji него ма где на другом месту.

По висини, највиша је грађевина тзв. „Ајфелова кула“, чија висина износи 300 метара. Многи је странац за време велике француске изложбе (1889 г.), само због ње походио Париз, који је у то време примио много милиона од странаца само за љубав те куле. Паметан свет, па у својој земљи прави куле, које му из туђих земаља доносе милионе. А ми?

¹⁰) „Великим људима благодарна отаџбина.“

* * *

ШКОЛЕ

Париз је велики по простору, који заузима, и по људима, који у њему живе и непрестано долазе, да ту живе. Подељен је на 22 кварта, (arrondissements), од којих су по неки већи него наш Београд (напр. XVIII. кварт има 180.000 становника). Рачуна се, да у Паризу живи близу 3,000.000 душа. Према овоме, и при разгледању школа, тежио сам, да разгледам школе свих друштвених редова: школе, где живи најсиромашнији, средњи и најбогатији сталеж, па да их онда упоредим. Па како је Париз веома богат са својим школама, то сам морао учинити главну поделу: тежио сам да што више видим разних основних школа и гимназија.

А.) ОСНОВНЕ ШКОЛЕ.

Од основних школа видео сам ове, са овим бројевима ђака:

1. Две у VIII кварту	345 ђака
2. Једну у XIII „	560 „
3. „ „ XVIII „	500 „
4. „ „ XIX „	550 „
4. „ „ селу (Gârches)	460 „

Свега: 2.415 ђака.

Према овоме, ко добро познаје Париз, тај зна, да школе у VIII кварту припадају најбогатијој класи људи, то је околина Опере; школе из XIII кварта налазе се око Avenue des Goblins, ту су богатији мајстори, радници на кожама и трговци; XVIII кварт представља Montmartre, где су деца измешана: има их са свим сиромашних а и средње богатих; школе XIX кварта припадају т.званој Villette, („Варошица“), а ту је све сама раденичка класа.

Још сам видео два дечја склоништа за малу радничку децу *на сиси*, и то у XVI и XVII кварту, и једно склониште за туберкулозну децу у Ormesson-у (ван Париза), где сам затекао око 100 деце оба пола. Она имају своја *два* лекара, који им указују лекарску помоћ у свако доба дана и ноћи. Ово склониште за туберкулозну децу приватно је дело добрих људи и грађана француских.

в.) ГИМНАЗИЈЕ.

Посетио сам пет пуних гимназија, и једну приправну учитељску школу. И у гимназијама и у приправној учитељској школи обишао сам све разреде, учioniце (Etudes), библиотеке, кабинете, купалишта, гимнастичке вежбаонице итд. Број ђака у овим школама био је:

1. Lycée Condorcet	2.300	ученика
2. „ Henri IV	900	„
3. „ Janson	2.200	„
4. „ Buffon	820	„
5. Collège Sainte Barbe	300	„
6. Annexe à l' Ecole Normale	500	„
(припремна учитељ. школа)		

Свега: 7.020 ученика.

Оно, што сам поменуо односно основних школâ, вреди и за гимназије. И њих нисам посматрао само у једноме крају, тако: Лисе Кондорсе налази се близу Опере (Rue de Caumartin и Rue d'Amsterdam); Лисе Анри IV и Колеж Sainte Barbe код Пантеона; Лисе Жансон у Passy (Rue de la Pompe); Лисе Бифон у Гренелу (Boulevard Pasteur); а припремна учитељска школа у Батињал-у. Све су то различити крајеви Париза како по богатству тако и по категорији људи, који у њима живе.

Сад бих имао да пређем на детаљнији преглед свих ових основних школâ и гимназија, али како је скоро подне,

а г. председник Авдоновић вели, да се јавило за реч више говорника, то нека се њима да реч, а ја ћу мало да се одморим.¹¹

Председник, први има реч: г. Лазар Ј. *Обрадовић* виши учитељ. Он похваљује патриотски рад Д-ра Марковића, и радује се, што је Др. Марковић изнео пред српску публику многе своје опаске с пута и многе лепе мисли, од којих може имати само користи српско друштво и наша држава. Он му се радује у толико више, што је г. Др. Марковић већ познат у нас као велики пријатељ школске омладине. Вели, да је Др. Марковић један од највећих поборника школске хигијене у нас, и то одушевљење учинило је, те је он о свом трошку ишао у Француску и разгледао све ове школе, те с тога заслужује искрену захвалност свију нас. Хвала му, много му хвала!

Др. *Ђорђе Ј. Николић* искрено поздравља овакав рад, и мишљења је, ако се за овај посао буде бирао какав одбор, да у њега не улази и г. Др. Марковић, који је много заузет својим свакодневним пословима лекарским. У тај одбор треба узимати људе потпуно слободне од службе или лекарске праксе.

Тодић, правник, поводом овога предавања говори о бедноме стању великошколске омладине. Напада уставну Бачку Трпезу и назива је шпекулативном, наводећи како храна у њој није добра.

Шеварлић, И. Миладин, писар Министарства Простете, искрено поздравља овакав почетак, кога се латио

¹¹) Г. Др. Марковић као да није био добро одмерио материјал, који је могао прећи за један сат и по, јер је он тек свршио свој увод у предавање, а главно је питање остало недирнуто. С тога је оно одложено за идућу недељу (16. јануара ове год.) у овој истој гостионици; само да се отпочне тачно у 9 часова пре подне.

г. Др. Марковић. Наводи, у каквом се жалосном стању налази основна школа у српским Јелисејским Пољима — на „Теразијама“. Чим се вели отворе прозори, да се учионице проветре и ваздух прочисти, осети се ужасан задах од ђубрета и коњске мокраће из штала великога београдског газде Живка Кузмановића. Шеварлић живо одговара г. Тадићу, и узима у заштиту управу Бачке Трпезе, наводећи, како ни сами ђаци нису потпуно исправни односно њиховог понашања. Био је вели очевидац, кад је један млад ђак, издирући се, тражио од једне дежурне чланице, старије жене једнога пуковника (која има унучиће веће од тога господина ђака!...), да му донесе флашу воде! Нисам допустио, вели г. Шеварлић, да ова стара и добра душа на овај начин и овакво захтевање служи тако рећи једнога балавца, већ сам узео флашу *и ја донео господину ђаку воде*, и ако сам био неки вајни изасланик Министарства Просвете (ђаци протестују!).

Г. Коста Д. *Главинић*, председник београдске општине, такође искрено поздравља г. Марковићево предавање, и нада се, да ће оно донети велике користи нашој омладини. Што се тиче тврђења г. Шеварлићевог, да је основна школа насред Теразија у онако јадном и жалосном стању, вели, да је то на жалост *суштина истина*. Додаје, како се исти Кузмановић не може да натера, те да оданде уклони своје смрдљиве штале, а не може из простог разлога, *што су наши закони непоштени*. Захваљује, што му је дата реч, и обећава, да ће и на идућу конференцију доћи, јер поштује оваква предузећа, као што је ово г. Марковићево.

Борислав *Миловановић*, правник, видећи, да је скоро едан сат по подне (и људи су већ *гладни!*) неће да говори, јер има много што шта да каже, па не би био рад, да му говор испадне *сакати*. Задржава право говора за идућу конференцију, коју предлаже да буде у идућу не-

дељу, и то мало раније (у 9 часова). Жеља и предлог г. Миловановића усвојени су, и председник закључи ову прву конференцију, а другу заказа за недељу 16. јануара тачно у 9 часова. „Само будите тачни, ви господо“, виче г. председник Андоновић.

Овим је завршен рад ове прве конференције за школску хигијену и народно просвећивање.

II. КОНФЕРЕНЦИЈА ГРАЂАНА БЕОГРАДСКИХ,

ДРЖАНА 16. ЈАНУАРА 1905. ГОД. У САЛИ КОД „КОЛАРЦА“

ПРЕСЕДАВАО ПРЕСЕДНИК

Милан Ј. Андоновић,

проф. Вел. Школе.

РЕФЕРЕНТ

Др. Светозар М. Марковић.

Почетак у 9^{1/2} часова пре подне.

Председник Милан Ј. Андоновић. — Господо! Пре него што бисмо отпочели рад, допустите ми, да са неколико речи поменем, шта је претходило последњој конференцији. и то ради оних, који су случајно данас нови гости.

Биће вам познато, да је г. др. Марковић пропутовао Јевропу, и видео много што-шта на путу. Он је хтео и нама да саопшти своје утиске, те да нас покрене да и ми промислимо, и да упоредимо ово што имамо, с оним, што је он тамо боље видео, него што је у нас, и да нас на тај начин покрене да и ми код нас учинимо *поправке*. Он је, колико се опомињем, говорио, шта је тамо видео у погледу начина васпитања у општини, у држави, итд., на кратко, он нам је, видевши све својим очима, очигледно представио, како је *много шио-шиа* у другим

земљама јевропским *боље* него у нас, па је хтео, да нас покрене, да и ми промислимо о томе, и да поправимо своје. Наравна ствар, он је највећу пажњу обратио на оно, што спада у његов делокруг: на медицину, на хигијену, нарочито школску хигијену, итд. Дакле, он је хтео заиста, у колико је могао, да нас упуту, *да мислимо о омладини нашој*, о приликама, у којима се она негује и васпитава, и да буде оно, што обично кажемо: на млађима свет остаје; ми треба да се постарамо, да је направимо *бољом*, него што смо ми могли да будемо.

Изневши све утиске са свога пута, др. Св. М. Марковић се према свом схваћању више задржао, него што је било потребно. Тим својим испадима дао је прилике и другоме, да чини испаде, јер је се на последњем састанку опазила тежња, да за оним, за чим је др. Марковић закукао, треба још два дана да кукамо. Није реч о томе, да ми овде наводимо разне недостатке наше; ми можемо још 200 доказа набројати, како ово и оно не ваља. Реч је о томе, да ми ово што не ваља, и није онако као што је у другом свету, — одмах поправимо. Г. др. Марковић је поднео извештај предлог, да се образује одбор лица, која би имала, да се брину о разним мерама, да их предлажу, да својим умором помажу решења њихова, дакле да тај одбор ради на побољшању свега и свачега, што се изнело да не ваља.

То је у главном, господо, све оно, што је последњи пут на конференцији било. Нека су се господа јавила, да говоре о томе, тако се био јавио за говор г. Борисав Миловановић, правник, његов говор је изостао. Он је тражио, да се дуже говори. За тим се јавио за реч г. Риста Стојаковић, па и други. Да бисмо дакле ушли у ствар, како ваља, ја бих молио г. г. да се у својим говорима придржавају онога, што сам у почетку свог говора казао, т.ј. да се задрже на оним питањима, којима је главни циљ овај данашњи скуп, т.ј. да потражимо пута и начина за поправку, а не да се упуштамо у оно,

шта у нас не ваља, и како би требало да је итд., као што је на прошлом скупу радио г. Миловановић. Сад је на реду, опет да говори г. Миловановић, правник. (Чује се: није овде). Пошто он није овде, онда изволте саслушати г. др. Марковића, да доврши свој предлог, који је последњи пут изнео, и да нам изнесе све оне новине, које је видео на свом путу, и на тај начин да имате једну целину о томе. Дакле, изволте чути г. Д-ра. Марковића!

Др. Светозар М. Марковић. — Господо, као што је г. председник лепо казао, ја сам прошлога пута може бити више износио других ствари, него што припада баш искључиво хигијени школâ, али верујте, да то није било у рђавој намери; — то је далеко од мене.

Ви знате, кад се човек удаљи из наше земље, која је имала пуно неприлика, и уђе у друге земље, које су се развијале под бољим приликама и околностима, он почне онда да посматра све друкчијим очима, него што се навикао овде код нас. Из тога разлога и ја сам се можда прошли пут удаљио од саме ствари, али данас, ја се надам, да ћу у кратким потезима изнети све оно, што треба да буде предмет ове конференције.

Као што сам казао прошлог пута, ја сам у Паризу обишао једно десетак основних школа и пет гимназија.

Ја сам видео у основним школама 2.415 ђака, а у гимназијама 7.020; дакле мало више од 9.000 ђака. То не значи, да сам ја све ђаке скидао и прегледао, него сам улазио из разреда у разред, гледао децу, запиткивао их, а питао директоре, професоре и учитеље, разговарао сам с децом, и видео сам, да има веома велике разлике између њихове деце и наше деце.

Ви знате, господо, кад неко од страних лица дође у коју од наших школâ, дете одмах мисли, да је то неки министар, или други какав велики човек, па се одмах уплаши, и не може ништа да му одговара на постављена питања, док је у Француској то са свим друкчије.

Зато сам ја мислио, да вам покажем, како се то тамо ради и васпитава, јер и тамо се за то не тражи какав особити новац.

Ми смо се, господо, навикли да живимо, као и наши дедови, па кажемо: „кад је онај могао да живи, можемо тако исто и ми. Међу тим, ви знате, да култура и цивилизација не иду на воловским колима, него електрицитетом.

Дакле, чим уђете у француску школу, одмах ћете видети, да је то једна школа од реда, у којој се води рачуна о правилности и о штетности. Н. пр. ово је једна ситница, али ћете видети из ње, да је и ту извештајан ред.

Одмах више учитељева стола висе на зиду једна таблица, на којој стоји крупним штампаним словима написано: *inscrits*, а испод тога *présents*. У горњој рубрици стоји, колико је свега ђака уписано у тај разред, а испод тога стоји, колико их је стварно тога дана дошло у разред. Н. пр., стоји, да је уписано 29, а дошло је у школу 26 ђака. Међу тим, кад уђете у наше школе, ви то нећете наћи. Ако упитате учитеља, колико има свега ђака, и колико их је дошло у школу, учитељ вам неће моћи одмах одговорити на питање, него ће рећи: чекај, да се пребројимо, и онда ће да погађа, који је то изостао од ђака.

Ја не кривим за то наше учитеље, него сам само хтео да вам покажем и ту једну ситну ствар, да видите, како се и о томе тамо води рачуна.

Тамо мора учитељ сваког јутра да прегледа сву децу, да види како су одевена, како су се умила итд. Међу тим, код нас тога нема. Код нас видите, да је неко обукао леву ципелу на десну ногу, десну на леву, прљав, неошишан итд.

Даље, какве су у Француској школске зграде?

Прво, што сам приметно, то је, да француске школе не личе на ове наше школе. Кад сам отишао у такву једну школу, видео сам једну врло лепу зграду, која има довољно одељења, и то не само за разреде, него има још

и велики број споредних одељења, која припадају школи и без којих школа не може бити.

Ви знате, gospođo, каква се код нас мука мучи због тога, што су наше учионице много мање него што има ђака. Ви знате, да у нас готово у свакој школи има по 70—80 ђака, и то онде, где треба да се прими свега 30—40 ученика. У нас се школске зграде праве од ока. Французи, пак, рачунају и за будућност, и зато увек гледају, да сваки разред може доцније да прими много више ђака, него што их има у оном времену, кад се школа прави. Зграде су им све здраве и светле, а собе високе. Даље сам приметио и то, да тамо нема зграда на више спратова, као што је то у нас, јер је то једна велика незгода за малу децу. Док дете сиђе с трећег спрата доле, у двориште, да се одмори, оно не може да проведе доле ни један минут, па се већ мора вратити натраг горе. То су Енглези први увидели, и Французи су то од њих узели и нашла, да *школске зграде* не треба да буду троспратне, него *једносипратне* или највише двоспратне. А како је то у нас? — Сиђите доле на Дорћол, па ћете видети, да је то једна са свим нова зграда, која је зидана пре десет година, али је направљена на три спрата. Зашто се то у нас тако ради? Зато, што нико од надлежних и *сиручних* није то питање решавао, него се обично каже: треба нам толико и толико одељења, и онда онај инажињер прави како он хоће.

Као други део школског питања долазе школске *клупе*.

Какве су те школске клупе код Француза? — Јесу ли оне као и у нас? — Нису. Код нас имате клупа, где седе по шест ђака, и кад онај из средине хоће да изађе из клупе, онда морају њих троје или четворо да се дижу. Међу тим, код Француза има клупа само за по два ђака, тако, да кад уђе у школу, рецимо, какав стран човек, и учитељ позове једног ђака, он одмах излази са свога места, и своје другове не узнемирује, а {код нас то не може да буде. Даље, gospođo, наше су клупе готово све

подједнаке по висини и ширини. Било дете мало или велико, у нас су све клупе једнаке. А ко је те клупе радио? — Радили су их наши столари, али су их радили онако, како им је речено. Они за то нису криви. Међу тим у Француза се раде клупе *према узрасћу* ученика, те тако за веће ученике праве веће, за мање граде мање клупе. Има ђака, који су високи као н. пр. наш г. Живојин Протић, (кога од шале зову Жика Ајфел!), и такав ђак мора да се погрбви, те онда није ни чудо, кад видите код нас младиће у 18-ој или 20-ој години погрбљене као да им је деведесет година. Откуда то долази? — Долази отуда, *што се о школским клупама ни мало не води рачуна.*

Што се тиче школских *дворишта*, она су код Француза друкчије удешена него у нас. Удешена су тако, да ђаци могу у њима довољно да се крећу. Дворишта су довољно *просирана, асфалтирана*, и, што је главно, *посућа су ситним шљунком* тако, да деца могу трчати по дворишту колико хоће, а да опет не дижу прашину, која је шкољива по њихово здравље. Дакле, дворишта су у њих пространа, засађена дрвећем и посута шљунком. Према томе можете видети, колика је разлика између њихових и наших *прашљивих* школских дворишта.

Има у дворишту њихових школа једно место, које се зове *прео* (gréau). То је заклоњено са свих страна и покривено једно место од ветра, и кад је рђаво време, киша, итд., ту се деца заклањају за време одмора. Међу тим у нас тога нема, него деца за све време, било рђаво или лепо, морају да иду у авлију или морају да остану у школи, те тако учионица не може да се проветри.

Што се тиче *грејања*, и то је једна важна ствар у њих. Готово у свима њиховим школама грејање је централно, и у свима учионицама и одељењима скоро је подједнака температура. Сваки разред има свој термометар, који стоји обешен на зиду, и чим би топлота почела да бива већа, они би заврнули славину, док се температура опет не изједначи.

Међу тим, у нас видећете, на пример, у једном разреду има 22 степена топлоте, у другом 15, у трећем 8 итд., а то је с тога, што се у нас греју школе фурунама. Па не само то, него у нашим школама нема свуда термометара: негде је био термометар, који се може бити разбио, и тако прођу по две-три године, а на то нико не обраћа пажњу, да се набави други термометар, као да то стаје не знам каквих пара.

Приликом мога проласка кроз Берлин видео сам, поред осталог, на Савињијевом плацу једну основну школу, у којој су термометри у свима разредима уметнути у нарочите стаклене кутијце, а ове су оковане металним дашчицама.

Па ко је за ово крив?

Јесу ли за то криви учитељи? Нису, него је крива нешто држава, нешто општина, а нешто и грађани, који допуштају, да им деца иду у таку школу. *Наши родитељи ништа се не брину о својој деци*; њима је главно да пошљу своју децу у школу, па ако их тамо Бог чува, онда ће им бити добро, а сами се не сете, да и они нешто припомогну здрављу своје деце. Ето, то изгледа, да је ситна ствар тај термометар, а међу тим он чини грдну услугу у другом свету, где је он заведен по школама; у нас, ако је негде и заведен, па се случајно сломио, ретко кад, да се још који набави. Међу тим, у другом свету тај је термометар тако обешен, да је готово немогуће, да се он разбије, јер преко њега има једно дебело стакло, (оковано металним дашчицама), које не може нико руком нити иначе да разбије, сем можда топом кад би гађао; па и тај термометар, кад се поквари, одмах се на његово место набавља други, а у нас, кад се поквари један термометар, онда чекају 10 година, док се набави други.

Даље, тамо се у свакој школи налази *чивилук за хаљине*, и тај је чивилук нумерисан, и *сваки ђак има своју нумеру*, где има да обеси своје хаљине, шешир,

кишобран и др., док у нас то није; код нас ћете видети, да је све претрпано једно преко другог, да капутићи и шеширићи леже на патосу, који је прљав; у нас ћете видети, да ако има у разреду тридесеторо деце, чивилук је тако мали, да не могу ни њих 10 да обесе своје ствари, и за то морају капутићи да падају на патос.

Даље, у свакој школи тамо има *наставник за гимнастику*, и то не ову нашу гимнастику, где дете може да скрха ногу или руку, или да разбије главу, него се тамо предаје војничко кретање и шведска гимнастика, и дете чим изађе са часа, онда дође њихов старешина или наставник гимнастике, и каже им: „станите као војници!“ и деца се сва упараде као војници, па онда почиње с десна, каже им: „дужи руку! дужи ногу! На лево! на десно! дубоко удисање и пздисање ваздуха итд. И то место, на коме деца раде ту гимнастику, то је потпуно чисто и здраво место, и оно је посуто струготинама од дрва: и то су Французи копирали од Енглеза, и зато ћете ви видети, да су *сва деца потпуно здрава и румена*. А како је у нас? Кад уђете у нашу школу, ви ћете видети, да у једном разреду од 30—40 ђака има свега њих 5—6, који су потпуно здрави, а остало је све бледо и испијено, и ја се просто чудим, како наши учитељи ипак добијају повољан резултат код овако испијене деце.

Даље, њихова су деца *сва подједнако обучена*; а како је у нас? Код нас нема ни двоје, која су једнако обучена; једна носе опанке, друга ципеле; трећа боси, четвртима испали обојци из опанака, итд., а код њих су сва деца подједнако одевена; а зими у нас још и горе. То знате и сами, и зато вам нећу о томе ни да причам.

Даље, њихова су деца *сва чиста*, и кад сам ја питао њиховога школског лекара, да ли им он држи каква хигијенска предавања, он ми је одговорио: „немам за то потребе, јер *свако* дете мора још од своје куће да дође чисто, и знате ли како су они до тога дошли?

Они су увели за сиромашну децу по школама нарочите бонове, (купоне) који изгледају овако, (показује бонове). Ако једно дете, рецимо, није ошишано, учитељ му да један такав бон, и дете отиде берберину, па се *бесилајно* ошиша; или ако је неко дете прљаво, он му да бон, па оде у купало, које је општинско, па се окупа, и то прво сврати берберину, те се ошиша, па онда иде у купало; а како је у нас? Код нас учитељи морају тако рећи да се туку с родитељима, доказујући им, како треба да купају и чисто држе своју децу. И ово што код њих раде деца, природно је, да то утиче и на учитеље; и учитељи су њихови здрави, лепо и чисто обучени, имају јаке ципеле; одело им је просто, али увек чисто и топло. Питаћете: „па како то да су *сва* деца код њих једнако обувена и одевена, јер јамачно и код њих има тако исто сиротиње као и код нас?“ Јест, господо, али ти су људи уредили све своје ствари, па су и ово уредили; они имају своје нарочите школске касе (Caisses des Ecoles), и из тих школских каса одевају се сва њихова сиротна деца, и за то су им сва деца подједнако и одевена и обувена. Сва имају преко горњег одела мале блузе од црног танког штофа и плаве чакшире, и дете може да се игра и слободно креће колико хоће, и оно увек остаје чисто.

Има једна интересантна ствар, како деца улазе у школу и излазе из школе; ја сам се десио баш при улажењу деце у школу; она улазе све два и два, а један иде пред њима насатке (лицем окренут деци која корачају ка школи); он је напред, и рукама даје такт, по коме деца треба да се крећу, а то је удешено због тога, да деца не трче ко јарићи, да се не би гурала, те да не скрхају ногу или руку, и тако свако дете улази *полако* у разред, и седа на своје место. Тако је при улажењу у разред, а тако и при излажењу. Ту се види велики ред и правилан ред. Ми, господо, обично држимо, да су Французи лармације, и да код њих нема реда, а

ми то ценимо само по читању новина, али, господо, то није Француска. Треба да уђете у француску кућу и школу, па ћете онда видети, колика је разлика. Нисам се ослонио само да гледам њихове варошке школе; хтео сам да видим и једну *сеоску* школу, и отишао сам у једно село близу Париза, које се зове Гарш (Gârches). То је село удаљено два сата од Париза, па и ако се то место зове село, у њега је толико продрла цивилизација, да се слободно може рећи, да то и није село, већ да је једна мала варош. У томе селу има школа, и у сваком разреду по 30—40 ђака; и ја сам нарочито тражио, да устану сва она деца, чији су родитељи прави сељаци или баштовани. Па шта сам видео? Видео сам, да у целом разреду нема ни 3—4 сељачка детета! Па и ако су њихови родитељи земљорадници, ипак нема разлике у опхођењу те деце и друге деце. Школска зграда пак, то је једна лепа и велика зграда, која је стала 148.000 динара. То ми је одмах пало у очи, и ја сам питао учитеља, како је тако једно мало село могло да подигне тако велику школску зграду? Он ми је одговорио: „Е, господине, нисмо ми то сами подигли, него је општина дала 100.000 динара, држава 40.000 и округ 8.000 дин.“ Ја знам код нас, кад се зида школа у каквом селу, да се купи прирез по неколико година, док се не скупи н. пр. сума од 60.000 динара, па и ту суму после потроше несавесни људи, а село остане опет без школе; ја на пример знам једно село, које се зове Чибутковица; ту је још пре 22 године скупљена једна прилична сума новца за зидање школе, али школа ни до данас није сазидана, а новаца нема, и то гледа и држава, и окружни и срески начелник, и опет они, који су потрошили новац не одговарају за то дело.

И школске потребе се набављају тамо на са свим други начин него у нас. Ако се на пример што год поквари у школи, то се тамо *одмах* онога момента поправи у школи, а у нас ви знате како то иде; послат је на

пример акт још пре Божића, и то се вуче по 3—4 месеца, докле не дође надлежно одобрење, да се то оправди, па се после држи лицитација, и оправља. Даље, тамо табле школске нису као ове у нас на ногарима, него је табла залемљена на зид, и то иде преко целог зид тако, да може учитељ да изведе сву децу да пишу на табли, а учитељ може да контролише у исто време *сву* децу како раде. У нас то није тако, и онда није чудо, што ту настава може да иде много брже него у нас.

Даље, како се тамо добива школски материјал, књиге, плајвази, мастило, хартија итд. Све то тамо набавља сама париска општина, а ни један родитељ то не плаћа. То се даје свој деци бесплатно, и само дете мора да гледа, да то не поквари, јер кад сврше један разред та деца, онда долазе друга деца, којој се те исте књиге и остале ствари дају; не сме ни једно дете да шара по књигама, нити да их цепа, јер чим би које дете просуло мастило или поцепало који лист, онда његов родитељ морао би да купи другу нову књигу. Дакле код њих се деца још из малена уче *реду, чистоћи* и пажљивости, а у нас тога нема.

Имали бисмо много што-шта да кажемо, што спада у педагогију и о другим неким установама, али би нас то далеко одвело; тако тамо, на пример, школе имају једну установу, која се зове *школска канџина* (*cantine scolaire*). Те кантине постоје како у основним школама тако и у гимназијама, а оне се састоје у овоме: рецимо, да дете долази у школу са Савинца овамо на Теразије; да не би дете трчало у подне, а нарочито по рђавом времену, кући, да руча, оно остаје у школи, и ту руча; ту дете добије према своме узрасту по 60—90 гр. меса, и то чистога меса; добије кувана зеља, што од воћа као: грожђа или чега другог, и знате ли колико то деца плаћају? — Усред Париза они плаћају по 10 п. дин.; а само у неким крајевима она плаћају по 15 п. дин., а више не (у основним школама). За тим имају опет једну установу,

која се зове: *школска колонија* (colonie scolaire). То је установа за слабуњаву децу, коју шаљу преко лета у какво здраво шумско место, обично неко лепо село, и деца тамо проводе са учитељем по 3 недеље преко лета на чистом и здравом ваздуху, те на тај начин деца надокнађују оно, што им варош не може да да. Има још једна ствар, која спада у педагогију, а то су *ручни практични радови* у вишим разредима основних школа; о томе може бити говора, кад буде реч о резолуцији. Ту можете наћи тако лепих ствари, које деца израђују, да се морате дивити њима. И те се ствари после продају у корист школске касе, по врло јевтиној цени.

Даље имате тамо *вечерња бесплатна предавања* у свакој школи у Паризу, и она су намењена онима, који не иду да се школују на универзитету. Ту на тим предавањима предају се све оне ствари, које један човек треба да зна, па чак се по нешто предаје из самих заната. И ја вас молим, да та вечерња предавања колико толико проучимо и да преко њих не пређемо брзине. То је једна установа, која је дигла Француској углед, за то, што сваки онај, који је био принуђен због разних узрока да раније напусти школу, у стању је, да се доцније у његовом животу усаврши у ономе што му је је потребно за живот; тако на пример: ако је неки трговац, па његова трговина изискује, да он изучи немачки или енглески језик, он ће то постићи на тим вечерњим курсевима, или ако његов занат изискује, да он треба да се усаврши у свом занату, он ће и то моћи да постигне на тим вечерњим предавањима, на пример: у кројењу одела, у свирању, у јахању на велосипеду и тако даље. У опште се тамо предаје, што год једноме човеку треба у животу, и шта коме треба он каже: ја ћу то и да учим, на пример: неки хоће да учи само стенографију, он ће и то тамо наћи да учи *бесплатно* на тим вечерњим курсевима. Питао сам учитеље, како то ви можете да предајете бесплатно, одговорили су, да

је у њих такав обичај, а влада њихова ипак те људе не заборавља. А ви знате, како је то у нас; ако има да се прими по банка дијурне, онда се сви скупе на седницу, а ако нема банке, онда од 10 чланова дођу двојица, тројица. Тако је то код нас увек било. Дакле то ме је интересовало, и зато сам питао тога учитеља, и знате шта ми је он одговорио; он ми је рекао: „ми то чинимо по својој дужности, јер је то једини начин, да се сваки одужимо својој отаџбини. И онда учећи друге, учимо и себе, и усавршавамо се у нашем послу.“

И знате ли ви, како после њих награђују за то? Онда надлежни министар прикачи таком једном вредном учитељу по какву розету или орден, јер је видео, да је тај човек заиста себе жртвовао за *ошћину* ствар. Сваки од њихових учитеља држи дневно по два сахата бесплатна предавања, и онда они потпуно заслужују онај орден, којим их држава одликује. Међу тим код нас сумњам да би могли од 100, њих 10 да кажу, за шта су добили орден. Што се тиче финансије и штедње, они имају нарочити начин, како упућују децу да се навикавају још израније штедњи и економији. Тамо свако дете готово улаже дневно или недељно по 10 пара дин. у школску касу, половина од тога новца иде на ова бесплатна предавања, а половина се даје ономе детету, кад буде навршило 50 година, дотле улаже онолико колико може да улаже, али дужност му је, да најмање по 10 пара дин. мора да донесе недељно. Има још једна врста тих њихових каса; кад дете добије на пример на поклон 1 дин. од некога, оно не иде да потроши тај динар, као што раде наша деца, него га да учитељу за ту школску касу, и учитељ му да на то признаницу, и дете вуче на тај новац по 2,5% интереса; тај се новац враћа томе детету, кад заврши извесно школовање, кад му буде 16 година. Онда оно оде са својом књижицом, и прими по 200—300 дин., и то је једна лепа сумица, са којом може дете у оном првом

времењу, кад изађе из школе, да се издржава, док се не определи, какав ће посао да почне. И то не постоји у нас.

Сад имам још једну ствар, да вам саопштим, која ми је тамо пала у очи; тамо се н. пр. види декорисан ђак основне школе: једно ђаче имало је орден, и кад сам запитао учитеља, зашто је то ђаче добило орден, он ми је одговорио: „питајте дете, оно ће Вам одговорити, зашто је добило.“ Ја упитам то дете: „Је ли мали, зашто си добио орден?“ А он ми одговори: „За то, господине, што сам *добар* ђак, што увек *пазим* шта мој учитељ говори, што се никад не свађам“ и шта још није одговорило. Даље мени је пало у очи, да учитељ пита само ђаче из прве и друге клупе, а из последње клупе не пита. Упитам учитеља за узрок томе, а он ми одговори: „не питам за то, што су у *последњој клупи најодличнији* ђаци наши, а у првој клупи су најгори; за то њих и мећемо у прву клупу, да би што бољу пажњу обратили на предавања, и да су нам непрестано пред очима. А у нас је обичај, да најгора деца седе у последњој клупи; и та се клупа зове „магарећа“! ту се међу она деца, која се спремају за „шегрте и мангупе“... У њих је то са свим друкчије; они о сваком детету воде строга рачуна, и обраћају пажњу, како на децу, која се добро уче, тако и на децу, која се слабо уче, па и ако неко дете не може по својој природи да учи школу одлично, они ипак обраћају на њега пажњу, и не даду му да пропадне; ако неко дете не може да сврши све школе, већ рецимо само основну школу, они ипак од те деце праве одличне грађане, занатлије, трговце итд. За то се у њих држава стара, да да добро васпитање својим будућим грађанима. За то се у њих деца васпитавају потпуно слободно без икаквога застрашивања. Ви знате н. пр. кад код нас дође какав стран човек у основну школу, и запита нешто дете, дете се уплаши.

Међу тим, то ме је тамо са свим изненадило; тамо вам дете са свим слободно прича. То је у нас остало још од Турака, да се увек плашимо од некога, који је старији од нас. Зар није лепше, господо, да сваки буде слободнији, и да наша деца слободније одговарају?

Ја мислим, господо, да је боље да имамо децу и пређаволасту, него да имамо богаље, слепе и кљасте, као што је то рекао наш Бранко Радичевић.

*

Сад да пређем на гимназије. Зграде, у којима су смештене њихове гимназије, оне су особите врсте зграде; те су зграде много лепше него зграде основних школа. У свакој гимназији има по 4—5 дворишта; та су дворишта засута шљунком и потпуно одговарају оном, што тражи хигијена од њих. У њих има разреда као и у нас I. II. III. итд. али има у њих нешто што у нас нема, т. ј. у њих сваки разред има по једну собу за резерву; те собе зову се: *chambres d'études*. У тим собама има довољно потребних књига за учење, а тако исто из сваког предмета имају по једнога наставника репетитера, (*répétiteur*), који их обучава из појединих наука, н. пр.: математике, природних наука итд. Од гимназија видео сам ове: Жансон à Passy, која има 2.200 ђака, и врло велики број професора; за тим Condorcet, која има преко 2.000 ђака, и што је најинтересантније, у ове гимназије примају и децу од четврте године, па на више; код нас на пр. каже се, да не треба давати дете пре 7. године у школу, а они дају децу од 4 године у ове гимназије. Они су људи од велике дисциплине, и кажу: оно што дете треба да учи, оно на то треба да се навикне још од почетка свога, и зато у њих у свима школама влада потпуна дисциплина. Они не примају децу од четврте године за то, да му тамо предају какве теорије и тешке науке, већ једино да се дете научи реду.

Та мала деца, као што рекох, не уче никакве замршене науке, него оне ствари, које су за њих схватљиве и лаке. Она на пр. уче певање; или им учитељ поставља лака питања о стварима из свакидашњег живота. У њих има на пр. свако дете поред мале таблице и крупно исписане бројеве на дебелој хартији (картону). И учитељ пита некога малишана: „покажи ти мени, где је број 8, или бр. 6“, и дете покаже. После, ту се деца уче, да праве разне ситне ствари од хартије. Ево на пр. ово су та деца радила (показује неке цветиће, и још неке ситнице, које су израдила сама деца од хартије,) Дакле, видите, они своју децу навикавају још из малена *реду, раду и дисциплини*, и онда није чудо, што та деца буду доцније одлични грађани.

Сем тога, они примају и мушку и женску децу заједно. То је тзв. приправна учитељска школа за мушку и женску децу. Кад сам упитао учитељицу, да ли због тога нема каквих *inconvenients-a*, (незгода!...), она ми је одговорила, да нема, а нема зато, што су та мушка и женска деца почела да иду заједно у школу још од четврте своје године, и она су тако рећи заједно одрасла, као браћа и сестре.

Да бисте видели, каква дисциплина влада у њиховим школама, што у нас нема ни у дипломатској канцеларији, хоћу да вам спречам један случај.

Ја сам видео у једном разреду, како један малишан — шврља, нешто трља по својој клупи. Упитам учитеља, шта ради тај дечко, он ми одговори, како је на његовој скамији, онде где седи тај мали, остала једна мала мрља од мастила на неисушеном пропису, и он мора да је ишчисти, јер његово место мора да буде чисто. И он мора да трља све дотле, докле ону мрљу са свим не избрише. За то су у њих све скамије потпуно чисте, као лист хартије. Па не само да су чисте, него нигде не сме да буде ни једне рецке на скамији. Ја се н. пр. сећам, кад сам ја учио Велику Школу код

нас, онда се сматрало за ред, да сваки Великошколац на своме месту изреже на скамији своје име. Код њих то не постоји ни у једној школи. Због тога се у нас многе ствари кваре врло брзо. А због чега? Због једне ситуације, што нисмо навикнути, да своје ствари чувамо и пази-мо. С тога сам сматрао за дужност, и то да напоменем.

Даље, њихови разреди како у гимназијама, тако и по основним школама, врло су *чисти*, и то како скамије — клупе, тако и патос. Код њих нисам нигде видео прашине у школи. Ја сам пробао, и превлачио руком преко скамија и клупа, али нигде нисам нашао прашине. Кад сам питао учитеља, како су они дошли до такве чистоће, он ми је одговорио, да они имају једно средство, које се зове *poussièricide*, којим мажу и скамије, и клупе, и нарочито патос. Средством тога *poussièricide*-а они збришу сву праšину, која падне на патос и скамије, само што патос од тога поцрни, али разред им је скроз чист. А код нас уђите у који хоћете разред, или канцеларију, па ћете видети, како је грдна прашина попала. Та материја (*poussièricide*) није скупа, и она, разуме се, може и код нас да се употреби.

Сад ћу да вас известим још о једној ствари, за коју ћете ме извинити, јер није тако фина, али о којој морамо ипак да водимо озбиљна рачуна. То су тако звани „уатер-клозети“ (W. C.), или што ми зовемо „нужници“. У своме обилажењу школâ ја сам морао и њих нарочито да обиђем. Дакле, прво код њих има довољно нужника, и друго, има врло много воде у нужницима, тако, да *су им нужници врло чисти*, и не осећа се, да су то нужници. Кад сам обилазио с једним директором гимназије те нужнике, опазио сам, да у ходнику пред нужником стоји један човек у униформи, који поздрави директора и мене. Ја упитам директора, ко је тај човек, а он ми рече, то је *чувар нужника*. Његова је дужност само та, да пази на чистоћу нужника, да гледа да свако дете, кад сврши нужду, повуче за онај канап од казана с водом, како би вода

испрала сву нечистоћу. Тако исто да пази, да које дете не испрља онај сандук, и чим би то опазио, он би доставио таквог ђака директору, који би га због тога строго казнио. И кад се тако, господо, ради тамо и у овим стварима, онда није чудо, што се Париз сматра за центар света, средиште цивилизације и културе, за сунце науке!

Даље, тамо се не предаје никаква друга гимнастика сем шведске. А ми и ту терамо у крајност. Ми терамо, да се наша деца окрећу као пајаци око реха, или да прескачу високе предмете, или да се пужају уз мотку ит.д., где дете свакога тренутка може да скрха ногу или руку. Они раде само шведску гимнастику. Сем тога завели су и *пуцање* за ђаке и из основних школâ и гимназија. У гимназију или основну школу долази један официр, који води ђаке на пуцање. То није само због пуцања, него више да навикну дете, да рукује оружјем, *да стоји право*, да буде чврсто и снажно, и још измалена га припремају, да буде добар војник, и да има добро *око*, кад сврши школу.

Кад је већ реч о *војницима*, да споменем још једну ствар, а то су *добоши*. Пало ми је у очи, кад се тамо сврши час, да не звони звонце, него то објављују добошима, и свако одељење школе (двориште) има свој добош, којим се објављује почетак и свршетак часа. Дакле то не објављују као ми меденицама.

Свака школа њихова има свога лекара, а у нас је један лекар за више школâ. Сем тога, код њих има лекара специјалиста, за сваку грану болести има засебан школски лекар, а у нас један лекар треба да буде за све, и да зна све. Треба да је и лекар за очи, и за плућа, и за зубе, и у опште за све.

Кад сам питао њихове лекаре, да ли ђацима држе каква предавања из хигијене, одговорили су ми, да не држе, јер немају за то потребе. Они ми рекоше: „Ми нећемо од наших ђака да стварамо професоре хигијене, а што се тиче чистоће, томе се свако дете учи измалена, како код своје куће од родитеља, тако и у школи.“ Тамо су

лекари више за лечење, кад се које дете у школи разболи. За тим, они врше мерење ђака, и то: висину, ширину и тежину. То се истина ради и у нас, али код њих „мало“ *паметније*. Код њих н. пр. свако дете има свој лист у књизи гимназијској, у коју се нарочито бележи само мерење. На томе листу бележе се мере ђака од првог разреда гимназије, па сваке године, докле год не сврши целу гимназију. Ако се које дете премести из Париза, оно мора да понесе оверени препис своје листе мерења, од првог разреда, па донде, из којег је разреда изашло, и ту листу предаје новом директору гимназије, у коју се буде уписало. А у нас се на то *заборавља!* Заборави и директор и ђак, и од тога мерења доцније нема никаквих резултата.

Познао сам у једној њиховој гимназији, која се зове Collège Sainte-Barbe, једнога старог лекара, за кога ми директор рече, да је он већ 40 година лекар у тој истој гимназији. Кад сам упитао директора, зашто га не ставите у пензију, он се насмеја и рече: да је тај лекар (Dr. Vucquoу) један од највреднијих њихових лекара и најтачнији на дужности. Сем тога, тај је лекар још и богат човек, и он не служи толико за плату, колико што сматра, да му је та дужност пријатна. На питање, колику плату ви њему дајете, директор ми рече: 1.000 дин. годишње. Дакле, и поред тако мале плате, и поред тога, што је то стар човек, он врши своју дужност врло савесно. Он се брине о оној деци, као да су његова рођена. — Тај је човек свршио медицински факултет у Паризу 1855 године. Био је професор agrégé на парискском медицинском факултету, и шеф у болници „Hôtel Dieu“.

Сем тога, тамо има и приватних школа. Ја сам обишао такву једну школу, која се зове Collège Sainte-Barbe. То је једна приватна установа, о којој се брине одбор састављен од некадашњих ђака исте школе, а а који данас заузимају високе и завидне положаје у

Француској. На тај су се начин ти људи старали, да њихова школа буде најбоља, боља и од државних, па су то и постигли. Та школа, и ако је приватна, има у својој средини своју болницу, те ако се неко дете разболи од какве епидемије, они не распуштају школу, као што ми радимо, већ ту децу лече у својој болници, у самој школи. Ја сам баш питао директора, шта раде они у том случају, а он ми је одговорио, да они не распуштају школу, него пошљу дете у болницу. То дете има све своје потребе, има лекара, лекове, и болесна деца не излазе из те болнице, догод не оздраве, а остала деца не распуштају се, него и даље раде и посећују предавања.

Има још нешто, што припада искључиво хигијени, а то су *школска купала*. Тамо свака школа има своје купало, и чим један ђак нема предавања, он онда оде у топло купало или лети у хладно, и мора да се окупа. С тога је могуће, да су у њих сва деца чиста и *здрава*.

Има још нешто, што не припада хигијени, али што се тиче школа. То су њихови *испити зрелости*. Упитао сам једнога њиховог професора гимназије, да ли имате какав случај, да одбијете ђака на испиту зрелости? Он одговори, да таквога примера још није било. Даље ми је рекао: Ми гледамо уопште да ону децу, која су за науку, издвојимо од оне друге деце још у нижим разредима гимназије, па кад видимо, да једно дете нема подобности да учи даље, ми га упућујемо, да иде на занат или у трговину. Осталу децу, која су подобна за науку, ми пустимо да уче и даље. И таква деца морају да сврше школу, не могу да падну на испиту зрелости, јер су све то одлични ђаци. Међу тим како у нас бива? — Ми кад видимо, да једно дете неће да учи, ми му онда говоримо: ти ћеш бити мангун, ти ћеш бити шегрт, као да је занат неки погрдан посао. И о тој деци, која иду на занат, нико се више у нас не брине. То је једна велика грешка, о којој треба да води рачуна и

наше друштво и наша држава. Тако исто грешка је и оно, кад један ђак проведе дванаест година у школи, и кад треба да положи матуру, онда му се каже: „ти, пријатељу, не знаш ништа“!... И тако дете није ни за шта: нити је за занат, нити је за школу. То је апсолутно једна аномалија, јер кад ђак прође кроз осам разреда гимназије, онда је он самим тим стекао право, да положи и испит зрелости. Ако неки ђак није добар, онда га треба још из четвртог разреда упутити на какав занат ила трговину. Томе је крив наш систем школовања, и треба радити, да се тај систем побољша, као што је у осталих народâ, који су паметни и истински се брину о својој омладини и својој држави.

Има још нешто, што сам у њих запазио. То је тако звани парлоар — parloir, и ђачке слике. То је једна канцеларија, у коју долазе родитељи, који желе, да се виде са својим синовима, да виде, како им се деца уче и владају. У тој канцеларији (парлоар) обешене су по дуварима неке младићске слике, које родитељи или други грађани рагледају, док професор или директор не изађе с часа. Кад сам питао директора, какве су то слике, он ми је одговорио: „то су слике оних ђака, који су одлично свршили ову школу, па су одлично положили конкурсне испите на другим већим и специјалним школама, и то, откад постоји ова школа. Те слике служе за подстрек и углед млађим нараштајима.“ И тога у нас нема!...

Тако исто изненадио сам се, кад сам ушао у разред, где су мала деца од 4—5 година. Ту је директор освојио једнога малог пућу: Устаните **ви**, Кокле, и кажите, који су предмети од стакла, који се међу на сто за ручавање, и овај му одговори. Тако исто запитао је другог малишана; Кажите, **ви**, мени, како се зовете и одакле сте, и дете одговори. Мене је то одмах изненадило, што кажу једном малом детету од 4—5 година „*ви*“, и питао сам директора, зашто кажете малој деци „*ви*“. Он ми је одговорио: „То је наш систем васпитања.

Ми сваком човеку, кога добро и интимно не познајемо, кажемо ви. Да бисмо то постигли, ми онда морамо овако измалена децу на то да навикавамо.“ — Вама је добро познато, господо, како ми с тиме мучимо грдну муку; ви знате, кад дође к нама какав сељак или паланчанин, он каже час „ми“, час „ви“, час „ти“. Све то иде на миш-маш. Ми кажемо ђаку Велике Школе „ти“, а они, видите, почињу још од четврте године да говоре малој деци „ви“. За то ми видимо интеллигентнога човека од 20—30 година, који не може на то да се навикне. Видите дакле, како су они и у тим ситницама далеко измакли од нас. Дакле не би било рђаво, да се тако почне и у нашим школама да ради. На коме лежи дужност, да то поправи? Дужност је на нама свима; не можемо казати, да је дужност само учитеља или Министарства Просвете или општине, него дужност је свих нас, да на томе настанемо. А дужност је лекарâ, да гледају, да не буде закржљалости код деце. Наша генерација, која је пре 100 година истерала непријатеља из ове земље, почела је да попушта у својој снази. Томе су у многоне криве и наше школе, и за то је дужност наша, да подстакнемо на живљи рад приватну и државну иницијативу, *ако не желимо, да нам се каже, да смо ми Срби један смрзнут народ*. Ви знате, како у нас ствари иду: не можете да нађете ни 20 ни 10 људи, да истрају на једном послу до краја. Као доказ, колико је приватна иницијатива учинила у другом свету, хоћу да вам испричам једну истиниту анегдоту. У Француској су поред државних и општинских школâ постојале а и данас постоје и приватне школе. Један директор такве једне државне школе отиде француском министру просвете, па му каже: ја сам дошао к Вама једним важним *државним* послом. Ви знате, г. министре, да у моме месту поред државне гимназије постоји и једна приватна гимназија, и рекао му је: „овој нашој државној гимназији прети велика опасност од приватне гимназије, јер — вели — ђаци напуштају

државну гимназију, па иду у ту приватну.“ Министар га упита: па шта ви желите? Директор на то одговори: „ми желимо да ви једним актом *зайворитте* ту приватну гимназију“. Онда му министар одговори: никада нећу ја то да учиним. А зашто? — упита директор. „За то, што из ваше жалбе видим, да су приватне — недржавне гимназије много боље од државних“ вели министар. „Потрудите се ви, г. директоре, да ви и ваши професори боље радите, да покажете више труда и пажње према науци и према деци, па ће се онда деца сама вратити у вашу гимназију“. — рекао му је тај мудри министар. А знате ли ви, господо, зашто је приватна гимназија била одмакла од оне државне? Зато, што је у Француској све основано на *конкурсу* (утакмици). На пример, ако хоћеш тамо да будеш посланик у скупштини, треба да изађеш спреман пред своје бираче, и да јавно кажеш, шта хоћеш, и шта желиш. Ако хоћеш да будеш државни чиновник, мораш да положиш државни испит, па тако исто ако хоћеш да будеш професор, мораш да положиш утакмични испит. Све се тамо бира конкурсом, и приватне гимназије старале су се, да имају боље професоре него државне. Због тога су деца бегала из државне гимназије у приватну, и онда сваки родитељ, који се брине о својој деци, он ће пре своје дете да да у приватну гимназију него у државну, за то, што зна, да су тамо и професори бољи него у државним гимназијама, и што ће дете тамо више научити.

Као што видите, овде француски министар просвете није хтео да затвори приватну гимназију, за то, што је он водио рачуна о грађанима француским и њиховој будућности. Да би се у нас приватна иницијатива јаче развила, ја ћу да вам споменем још један случај, који је био у Швајцарској. У Швајцарској на једном брду стојала је једна барутана, и ту барутану чувао је обично један војник, али једном војник имао је нешто посла у близини, те неко кратко време остави барутану. За

то време, док је војник био ван свога дежурства, наиђу неки Енглези; они су ишли право ка барутани, и пушили су. Али их један малишан од 7—8 година заустави, па им рече: станите, господо, ви не смете, да пушите овде. Зашто? За то, што је овде барутана, па је забрањено; за то морате да баците цигаре. Они му рекоше: па ко нас види овде? А онај мали Швајцарац *накостреш* се, и гордо им рече: *ја вас видим!* Шта то значи? Значи, да је још у деце у њих пробуђена свест о грађанским правима и дужностима.

Ако ми и даље будемо очекивали, да нас и држава и општина помогну, нећемо још дуго имати ничега у нашој земљи. Мора у нас да се пробуди свест грађана, да сваки зна своја права и своје дужности, те да своја права увек употреби, а тако исто и своје дужности увек врши. Ја држим, да ако тако почнемо да радимо, моћи ће од нас нешто бити, иначе ништа. (Живо допадање, пропраћено плескањем и узвицима: браво! браво! живео доктор!)

Председник М. Ј. Андоновић. — Допустите ми, господо, само две-три речи да кажем, те да бисмо могли да уђемо у посао. Мени се чини, да нема ниједнога на овом збору, који с тим није на чисто: да нам не ваља много шта у државној управи, па у државном уређењу, у општини, у друштву, да нам уопште много што-шта не ваља, а да може много боље да буде. То је резиме говора г. докторовог. (Чује се: тако је).

Сва питања, која је г. доктор истакао, она су или чисто наша земаљска питања, или чисто државна, или општинска, или санитетска, или професорска или учитељска, итд. — Он је изнео, да је наша атмосфера, да се изразим и ја мало санитетски, друштвено нездрава; *нити смо се васпитали како ваља, нити упутили на посао, како треба;* нити знамо шта треба да почнемо да радимо, нити шта треба да не радимо. И кад је, на

жалост, у нас много што шта тако, да г. доктор има у многеме, и без дубљег подрбног улажења у ствар, право, онда баш онај правац, који смо последњи пут на прошлој конференцији били узели, не би водио циљу. Ми се слажемо сви, да много што-шта у нас не ваља: не ваља нам ни на сокаку, не ваља нам по нешто ни у кући, па богме ни у општини итд. — и на крају крајева видимо заиста, да је крајње време, када треба да почпњемо да се васпитавамо још од малог детета, те да ако на тај начин могнемо да поправимо све да буде онако, како треба, онда је задаћа наша са свим јасна, — и ми треба њој својски да приступимо. Према томе, да не бисмо губили време, хајде да разговарамо сад само о томе, како ћемо отпочети да поправљамо, како ћемо засновати и отпочети то опште поправљање, — јер, господо, то није лак посао, као што може бити то на први поглед изгледа! Нама предстоји један огромно велики посао, за то треба видети, који шта може да учини, и у чему понајпре да ради, па и како да ради, те да до каквог резултата од тога нашег рада дођемо. Господин доктор нам је толика питања поставио, да ми кад бисмо ушли у решење свих од једанпут, ми бисмо на првом кораку застали. Г. доктор је на првој конференцији изнео овде неке предлоге; за то бих ја молио и осталу господу, да изнесу и они своје мишљење, како и на који начин мисле и они, да ми све то можемо да поправимо. И ако се будемо сложили, и будемо сложено радили на тој нашој основној задаћи, ми ћемо заиста и успети, да много што шта што данас мислимо да не ваља, заиста и поправимо.

Који од госпoде жели говорити, нека се изволи јавити за реч.

Др. Св. М. Марковић. — Госпoдо, из свега онога, о чему сам ја може бити мало дуже говорио, има нешто, из чега ћете ви моћи извести закључак. Из свега што је

до сада говорено на конференцији од стране више говорника, и што се буде данас говорило, ми ћемо да изведемо практичан закључак, и то ће бити резултат ових наших конференција. (Чује се: врло добро).

Председник М. Ј. Андоновић. — Још на првој конференцији јавило се више говорника. Први је на реду г. Борислав Миловановић, правник. Изволте га чути!

Борислав Миловановић правник. — Господо, да не бих свој говор дуљио, додајући му извесан мотив, који би у самој ствари био мој поглед на претходну г. председникову напомену, изјављујем, да ћу се баш поглавито и задржати на ономе, што је г. председник рекао, на главној тачки, на коју је као популарну, изгледа ми, све тежиште ове конференције сконцентрисано.

Г. доктор Марковић, расправљајући тему о народном просвећивању, сву је своју пажњу сконцентрисао на темељ, на коме просвећивање треба да се развија, на *јачко здравље, јачко пропадање и пут, како да се од ње пројасити спасемо.*

Пред тако важним питањем ја не могу да останем равнодушан, и говорећи о њему, морам одмах да замарим г. доктору, што у своме говору покушава, да ради озго у место *оздо.*

Г. доктор разгледајући разне покушаје, који су остали само покушаји, да се злу стане на пут, налази, да су Срби један *смрзнут* народ. Ја пак, будући уверен, да се ни једна последица не може уништити без познавања тачних узрока, видећи најзад и ток ове конференције, држим, да Срби нису смрзнут народ, већ да овакве конференције, које, не испитујући узроке, покушавају да униште последице, дају прилике, да се за Србе каже да је то народ, чије се жеље зачну у срцу, појаве на уснама, па ту и угину.

Практични смер г. докторовог говора је, да се до-

бију здраве школске зграде, нормална школска хигијена, и да *сви ученици буду потпуно здрави*.

Молим вас, господо, да се не варамо, да видимо, како стојимо сад; који су то узроци садашњем злу, и како и којим начином може сад или у будућности, појединачно или са свим, да се нешто поправи или потпуно новим замени.

Хигијена има своја три главна стуба. Ти су стубови: храна, стан и одело. Нема ли једног од ова три стуба, нема услова за хигијену.

Да бисмо пак добили масу доказа о хигијенском стању школског подмлатка нашег народа, морамо бацити поглед, на првом месту, на село, пошто сељаци сачињавају огромну масу српскога народа. Ако одемо, дакле, у ма коју нашу сељачку основну школу, шта ћемо тамо наћи? — Наћи ћемо више од половине деце, која су поцепана, гола и боса.¹ Треба присуствовати њиховом ручку, нарочито о Божићњем, великом и осталим постовима, па ћемо видети, да та деца у огромној већини једу само сув хлеб (проју), у ужичким крајевима овсеницу, са мало лука и ништа више. Остављам г. г. лекарима, да се они, као стручњаци, изјасне: колико у таквој храни има беланчевине, колико угљених хидрата и свега онога, што је потребно за егзистенцију. Дакле, као што се види, таква је храна ништавна. А о становима, у којима ђачки нам подмладак станује, могу рећи ово. Огромна маса нашега народа живи, не могу да кажем, у рђавим, већ у *ужасним становима*. Један такав пример из вароши вам је: влажна, мрачна учерица или боље рећи: земуница, у којој, у једном собичку, станује породица каквог сиромаша радника, који са својом породицом *не живи*, већ таквим животом постепено одузима себи и својој породици живот или бар темељ животни — здравље! На селу ћемо наићи на кућу са две или више соба као „на белу врану“, јер је огромна маса станова са једном, ма-

¹ У селу Марковцу, 10. нов. ов. г., нашао сам једну *трећину* босих ђака!?!...

хом тесном собом, без икаквог патоса. У тој се соби, нарочито зими, збије цела породица. Па не само једна породица, већ често и читава задруга, — две или више породица станују у једном таквом ћумезу. Ту се они сви умивају, ту по цео дан зими преседе, ту ноћ преспавају, за које време удишу ваздух, који је засићен „парфимеријом“ из њихове мокре обуће, која се ту преко ноћ суши! А да би ужас био без икаквог недостатка, сељак је често приморан, да у своју собу уводи и по коју овчицу, која се „скоро ојагњила“!... Ето, у каквим собама станује маса наших сиротињских ђака по селима, *чему је узрок бедно материјално стање српскога народа.* Наша статистика показује, да сваке године све више и више сељака остаје без куће. То су последице економског процеса, који се ничим, па ни земљорадничким задругама, као што статистика тврди, *не може зауставити.*

Да бих вам пак показао, како владајућа капиталистичка класа иде на то, да српска сиротиња још више пропадне, чиме се капиталистичка класа све више богати, пружам прет на данашњи систем порезе.

Ми имамо посредну и непосредну порезу. По тачном прорачуну једнога стручњака у непосредној порези један сиромашак плаћа 0·09 дин. на динар; човек средњег стања плаћа на динар 0·03 дин., а милионер $\frac{1}{10}$ од паре!! Народ није свестан ове огромне разлике у плаћању, али осећа сву његову тешкоћу, па се противу тога буни. С тога се прибегло другоме средству, — посредној порези, која сиромашној класи чини још веће неправде. Посредна пореза се плаћа приликом куповине извесних артикала, без којих не може да буде ни једна породица, а које су највише у употреби код сиромашније класе. Узмимо на пример сђ. Тај артикал слабо употребљава богатија класа, за то, што се она храни благим јелима, јер ће тиме узети у се више здраве хране и хранљивих честица. Сиромашнија пак класа немајући материјалних средстава за довољну количину

хране, меће у своје јело прекомерну количину соли, и тиме добија *лажну засићеност*. На свако кило, — рецимо соли, плаћа се порез; ко узме више кила, више ће пореза платити, а више ће узети онај, који је сиромашнији, и који има више чланова у својој породици. Кад се ово узме у обзир, и дода му се онај неправедни распоред и у непосредној порези, онда излази, *да један радник, који има само повише чељади у својој породици иначе без икаквог имања, плаћа више порезе него један богаташ Були, и други*. За то се и не можемо надати, да ћемо добити здрав школски подмладак, све донде, док извори за дечје здравље буду почивали на овако трулом темељу.

Борислав Б. Тодоровић, директор Трговачке Академије. Немојте нам више проповедати оно, што не спада у предмет ове конференције, већ причајте о ствари! (Жагор).

Борислав Миловановић, правник. Ја држим да говорим баш о најважнијој ствари, господине!

Председник. Ја молим господу, да се стишају, и да говоре само о ствари. Само ако будемо стрпљиво свакога саслушали, можемо доћи до резултата!

Борислав Миловановић, правник, (наставља): Молим вас, господо, ја држим, да ће имати хигијенских услова само онај, који не осећа притисак напред поменутих терета. А да бих вам то и доказао, ја ћу да вас упозорим на берлинску статистику, пошто наше статистике за то немамо. Та статистика тврди, да је највећи број умирања онде, где највише становника живи у једној соби.

Борислав Б. Тодоровић, директор Трговачке Академије. Нисмо ми дошли овде, да слушамо ваше теорије.

Борислав Миловановић, правник. Зар вас боду испита факта по овом питању, господине!?

Председник. Немате реч г. Тодоровићу! Дозволите г. говорнику, да доврши свој говор. (Жагор).

Борислав Б. Тодоровић, директор Трговачке Академије. Онда збогом, господо, ја одох. (Излази из сале).

Борислав Миловановић, правник, (наставља). Дакле, господо, највећи проценат умирања долази на ону класу, која има најмање доходака, а најмањи број смртних случајева долази на ону класу, која је добро материјално ситуирана.

Према томе природно је, да је много веће умирање онде, где по осам чланова породице живи у једној соби, него онде, где у једној соби станује једна или две персоне. Ту, у таквим здравственим приликама, и при тако удобном стану, проценат умирања је врло незнатан.

Варошка је сиротиња, господо, у много горем положају са здравственога гледишта, него она на селу. Тај гори положај састоји се у томе, што сеоски сиромашни народ лети не живи у оним убитачним собама, већ на пољу и по вајатима. При сваком послу преко целог дана та сиротиња има могућности, да се бар надише шумског и пољског свежег ваздуха. А варошка сиротиња живи лети као и зими по оним влажним уделицама. Та сиротиња, прикована за непрекидан рад, лишена је и тог природног обиља — ваздуха... Од родитеља, који живе под оваквим условима, њихова деца — школски подмладак може очекивати само *бедну храну и бедно одело*. То су два стуба хигијене. Трећи је стуб хигијене *сјан*. Ако је школа здрава, а кућа нездрава, дете од те здраве школе готово ништа не добија, јер у школи проведе 4, а код куће 20 часова! Из свега овога се види, да *ђаци сиромашних* родитеља *немају ни једног главног хигијенског услова*. И ја држим,

да се ту не може помоћи, док се год не униште узроци свакидашњем злу, док се стари темељ, на коме друштвено уређење почива, новим не замени.

Пошто смо ову ствар утврдили *негативно*, пређимо у гимназију и Велику Школу, како бисмо утврдили једну ствар *позитивно*.

Ви знате, господо, колико труда и муке улаже један сиромашан отац око тога, да пошаље сина у гимназију, јер осећа неко задовољство и дужност, да бар своје дете спасе од оног бедног живота, у коме сам живи! Ви знате, (ту мислим на оне, који су учили гимназију) како велики број сиромашних ученика почиње, а мали број свршава гимназију. Томе је узрок тај, што о њиховој материјалној помоћи нико не води рачуна — отац нема, а другог се „за туђе дете не тиче“. Гимназијски програм је обилан. Наставници траже, да ђак само лекцију зна, друго га се ништа не тиче; док међу тим газдарица или госпођа, код које тај ђак за кору хлеба послужује, тражи, да је ђак за све време ван школе служи, а и ње се ни за шта друго не тиче! Наставник се слабо сети, да припита, да ли дотични сиромашни ђак има књига или не; колико тај ђак има на расположењу слободног времена, па да из тога изведе закључак о умној способности дотичнога ђака. Поред тога, што се то не ради, на жалост, нађе се и таквих наставника, који, кад виде, да ђак нема књиге, *и не испитујући га* из свога предмета *даје му слабу оцену!* Да бих вам показао још јасније индиферентност према пропадању „туђет детета“, и пожртвовање за одбрану „свога детета“, навешћу вам речи мога поштованог земљака г. Шеварлића, који на прошлој конференцији рече: „Да је оно било моје дете, ја му не бих дао ни прага онакве школе да прекорачи.“ — За мене је ова ствар потпуно разумљива, али ми је одмах ток конференције нералумљив.

Да ли ће, дакле, један сиромашни ђак имати хране, одела, добар, односно здрав стан, књиге, одакле ће се

учити; хоће ли имати времена, да се учи, то се апсолутно никога не тиче. То и јест узрок што маса сиромашних ђака, подлежући огромном терету, пропада, и остаје сакато — писмена. Она пак мањина, која сврши гимназију, махом излази са одличним знањем, одличним искуством и *порушеним здрављем*. Један ми колега рече, да се г. доктор Николић чудно: како то, да су готово сви ђаци, Ужичани, катарљиви. Ствар је проста и разумљива. Људи су сиромашни, немају материјалних средстава, па немају ни хигијенских услова. Према томе је и гимназијска настава монополисана, изузев оних, који зарад науке жртвују своје здравље, с малом погрешком може се рећи, да тамо могу опстати само они, који имају у кеси, а не у глави!

Обишавши основне школе, посетивши ђачке родитеље, проšli смо кроз гимназију, а сада да се задржимо мало и на Великој Школи.

И пре се викало на Великој Школи, да она не даје никаквих резултата, које би од ње требало очекивати, па и сад се то исто тој установи замера. С тога ћемо за часак размислити узроке тим замеркама.

Цела Велика Школа могла би се поделити на три дела. Један врло мали део, то су ђаци, који су се предали раду будући добро материјално ситуирани; други део, то је доста велики број материјално добро ситуираних ђака, који имају ту лепу особину, да су рано научили „санса“, и могу се у свако доба по кафанама видети; трећи део, то су сиромашни ђаци, који, као и они у другом делу, нису у школи а нису опет ни у кафани! Па где су? запитаћете свакако. — Они су распоређени у више група. Једни трче и обијају прагове, тражећи какво место, где би могли што за „насушни хлеб“ да зараде, други су већ нашли некакве зараде, и под тешким условима од 7 часова изјутра до 8 у вече за 1 динар отаљавају тешки им посао, и тиме добијају суву кору хлеба!

Ђацима су отворена врата и на више места у државним надлештвима. То је домена, око које ова друга и трећа група на Великој Школи стално воде борбу. У тој борби махом побеђује она друга група, — група кафанских ђака. Узрок је томе врло прост, они као богатшки синови преко својих моћних сродника и пријатеља имају увек утецаја на оне, који рукују поменутим надлештвима, тиме је протекција сигурна, и они без помуке буду *посишављени* у та надлештва, а да ли у њима *и раде*, ко ће још и о томе бригу водити!!... Новац, који ови ђаци добију од куће, удружен са платом од државе, ствара тако звано *бонвиванство*, које у привидном уживању из темеља руши здравље ових младих људи. Поседнута разна места од стране бонвивана бацају сиромашне ђаке у крајњу беду, у којој пропадају!

Пропадају дакле једни од сувишног новца, пропадају други без икакве материјалне помоћи!

Овакво материјално стање на обема странама даје за последицу то, да данас на Великој Школи имамо ђака, који не будући спремни за испит, иду и моле професоре, да их пусте на испиту, говорећи: „Ако немате милости наспрам мене, имајте милости наспрам мојих 16 семестра!“

Држава се постарала, да своје сиромашне одличне Великошколце помогне са *десетину* динара месечног благодејања! И ја сам један од тих благодејанаца, али ја ћу први дати свој глас, да се такво благодејејање са свим укине. Место тог сталног бескорисног државног издавања новца сиромашним Великошколцима, много би боље било, да Народна Скупштина једном за свагда одреди извесну суму новаца, која би удружена са фондовским капиталом, дала једну модерну зграду. Сиромашним Великошколцима било би благодејање то, што би у тој згради добијали бесплатан здрав стан и храну.

Ја поменух и храну, а да ми се не би добацило, како ђаци имају храну у Ђачкој Трпези, сматрам за по-

требно, да и о тој Трпези неколико речи проговорим. (Чује се: Није о томе реч! Доста је говора! Нећемо да чујемо!)

Председник — Ја колико сам вас разумео г. Миловановићу, ви сте за то, да се изабере овај одбор. И ви ћете онда изволети томе одбору поднети написмено све ово, што сте говорили, и онда ће одбор извесно по томе радити.

Борислав Миловановић, правник (наставља) — И ако је моја говорница, као што видите, без слободе, ипак вам одговарам, господине председниче, да је први део мога говора јасно истакао неспособност одбора за решење онаквих питања. А други је део нејасан у толико, у колико није довршен. Изјављујем, да је одбор способан, да реши само једно питање.

Председник. Господо, за реч се јавио г. Главинић, председник општине београдске.

Ја вас молим, да га саслушате.

Коста Д. Главинић, председник општине београдске. — Извините ме, господо, што преко реда говорим, али морам да идем са ове конференције, јер имам једну другу дужност. Ја желим, као грађанин ове вароши, да констатујем један жалостан факат и овом приликом. Колико сам ја разумео г. Марковића, жеља је његова, да га у овој ствари помогне грађанство, а тако исто и општина, па и држава. Апеловало се, да се одазове грађанство. Ја мислим, да се сви слажете са мном, да од свих оних грађана, којих се нарочито и тиче ова ствар, и на које се највише рачунало, да треба да помогну — од свих тих грађана има овде врло мали број. (Чује се: тако је.) Према томе и сви они говори, који су овде држани због тих грађана, излишни су. Не можете, господо, ви наћи лека овом општем злу, док се приватна ини-

цијатива не ангажује, а то ће бити, кад се тек организује друштво за то.

За то је најбољи начин, да изберемо један одбор, али да не буде многобројан, него да у њега уђе што мање људи, који ће дати часну реч, да ће истински радити све оно, што је неопходно потребно, да се ово зло искорени.

Прво треба да почнемо од Београда, па онда да идемо даље.

Тако исто немојте да дате велики задатак томе одбору. Моје је мишљење, да је велики број разних одбора пропао само за то, што је имао велики број послова да ради. Треба овде истаћи само једну ствар, па нека само ту једну ствар тај одбор сврши, па за тим другу и т. д. Треба дакле ићи постепено.

Све овде што се говори, то је *измисли* нама говорити, ми сви то добро знамо. Немојте дакле бирати велики број људи за одбор, који неће да ради, већ изберите само њих неколико, који ће истински да раде, па ће од тога посла бити жељене вајде. Ја пак с моје стране могу вам рећи, да ће и београдска општина свим силама припомоћи такав један одбор.

Хвала вам, што сте ми допустили, да кажем ово неколико речи.

Рисга Стојаковић, учитељ. — Хоћу да кажем само две—три речи. Тражио сам још прошле конференције реч, кад јег. Др. Марковић прочитао свој предлог, али сад сам је тек добио. Он је учинио предлог, да се образује један одбор, који би се састајао сваких десет дана; за тим, да се држе *вечерња предавања*, даље, да се образује *свјетла школска каса*, ит.д. Дакле, изнео је све оно, што треба радити; то је, господо, и нама свима познато било. Г. др. Марковић предложио је, да се установи један одбор, који ће о томе водити сву бригу, и ја сам овде хтео да кажем о томе одбору само неколико речи. Ја мислим,

господо, да није потребно овде да се ангажује само неколико људи, него овде треба *пробудити приватну иницијативу* свих грађана, свих редова грађанства, а нарочито оних грађана, који имају деце, а то с тога, што је њихова родитељска дужност, да се брину о својој деци. По предлогу г. доктора треба да имамо сталну канцеларију,¹ а из тога излази питање, ко ће да плати квартир за ту канцеларију. После, треба да има неко, који ће стално на томе радити, а ви не можете тражити, да чланови тога одбора напусте своје послове и раде ове, него треба неки, који ће стално да ради, и тога треба платити. Ја сам дакле за то, да се ангажују сви родитељи, а тако исто и учитељи, да раде на овом послу, а тако исто требало би сви грађани да плаћају члански улог, па макар био 20 пара динарских месечно. Тек би тако могла да се оствари ова идеја, а за то је потребно као што рекох да пробудимо приватну иницијативу.

Др. Коста Д. Николић. — Ја мислим, да ћемо сви бити захвални г. доктору Марковићу, што је почео да уводи *овакве сасијанке*. Али мени је пала једна ствар у очи, коју нико није додирнуо. Ја колико видим, овде од женскиња има свега две госпође. Међу тим, ја држим, господо, да при оваквим питањима треба и наше женскиње много да се заузме, јер што год се тиче куће, ту на првом месту води бригу жена. Као што вам је познато, ми људи или смо у канцеларији, или у дућану, или у кафани, међу тим кућу и децу остављамо женама на бригу. Ја вас молим, да настанете, да на овака предавања долазе у већем броју и женскиње.

Ми смо се, господо, старали, управо грабили, да за последњих неколико десетина година стекнемо или задобијемо ону културу, на којој су остали народи стотинама година радили. Тако исто ми морамо да радимо и

¹ Др. Марковић није ни поменуо никакву канцеларију!

у будуће; наша је дужност, да на свима пољима радимо са свим друкчије, ако хоћемо да достигнемо остале народе. Вама је познато, да смо за време устанка нашег имали као вође устанка људе, који су имали у својој руци сву власт, и тада смо имали мало спремних људи, да раде на културним пољима. Тек у најпозније време почели смо живље да радимо, и за то не треба да пребацујемо никоме, што је данас овако стање. Ту има ваздан узрока, и на нама свима лежи дужност, да истински радимо на овом послу, ако хоћемо, да кренемо у напред, и да се изједначимо с осталим народима. — То сам имао да кажем, и нећу више да вас морим.

Лазар Ј. Обрадовић, виши учитељ. — Молим Вас за реч, г. председниче!

Председник: — Изволте, само будите што краћи!

Обрадовић. Добро, кад сте ми већ поставили услов, да будем што краћи, ја ћу се старати, да то и будем. Ја ипак захваљујем г. д-ру Марковићу на иницијативи за сазив ових конференција, на којима је упознао нас са неким корисним установама, обичајима и навикама културног света на западу Јевропе, које је он запазио на своме путу, па је био рад, да се оне усвоје и код нас.

Господо, ја нисам велики љубитељ туђинштине, и често волим више оно, што је српско, што је наше, па макар било мало и лоше, него оно, што је туђинско, па било ма како сјајно и примамљиво. Јер много пута се под маском туђинскога сјаја крије понешто, што је тамно, што није за нас и за наше друштво. С тога треба бити увек обазрив при примању и пресађивању туђинских установа код нас, јер смо ми имали у том погледу и рђавог искуства. Ипак сам мишљења, да не треба одбацити баш све туђинско, него се треба користити свим оним, што су други културни народи стекли дугим радом и многоструким искуством, и што се показало као добро

и корисно у пракси, у животу, и раду њиховом. Како је др. Марковић износио пред нас само лепе и корисне ствари из живота западног јевропског света, дужност нам је, да др. Марковића помогнемо својски у његовом родољубивом и патриотском раду око пресађивања корисних и лепих установа и навика са запада код нас, па да тако помогнемо заједнички сви, те да наш и школски и јавни друштвени живот пођу бољим и сигурнијим путем ка општем добру, добру наше отаџбине.

Но, ја мислим, господо, да др. Марковић није обухватио у свом предавању све, што је требао обухватити, те да бисмо ми добили јасну и тачну слику о ономе, како је на западу; ја мислим, да у докторовом предавању има и једна празнина. Др. Марковић причао нам је, како је у школама у Паризу, у томе центру и богатства и културе светске, како је у непосредној близини париској, која је нема сумње, такође моћна и умно и материјално, али је он требао да иде даље од Париза, да оде у удаљене провинције француске, те да види, дали је и тамо у школама баш све, како треба, а ја бих желео и то да знам. Но, како је доктор чинио цео овај пут о свом трошку, а за опште добро, што му служи само на част, то га можемо потпуно извинити, што није обилазио и провинције по Француској, а да се задовољимо оним, што је проучио у Паризу и на путу до Париза и натраг.

У свом предавању др. Марковић је додирнуо и покренуо многа питања, многе ствари, које су разнородне, које су различне, и не могу се подвести под једну норму, под једно правило. Доктор нам је казивао, како је у школама француским, а казивао нам је, и какав је јавни живот велике француске нације, каква је њихова администрација, како тачно врше своју грађанску дужност и деца, а то су две различите ствари. С тога находим ја, да се сва питања, која је додирнуо г. доктор у свом предавању, требају и морају да поделе у две гомиле, у

две групе. У једну групу треба да дођу сва питања, која чине народну просвећеност, а у другу групу питања чисто школског живота, школске хигијене. Оба су ова питања и велика и важна; оба траже нарочите раднике, озбиљне и спремне посленике и дубоке мислиоце, па да се тек нешто учини и у једном и у другом правцу. Једни и исти људи не могу вршити оба велика задатка, јер би то био огроман посао, у коме се не би учинило ништа. — Питање о народном просвећивању није ново; њега је покренуо пре неколико година професор др. Миливоје Н. Јовановић, који је о том држао нарочиту расправу на једном збору Професорског Друштва, на коме сам учествовао и сâм. Услед расправе г. Јовановићеве било је образовано чак и „*Друштво за народно просвећивање*“, у коме сам био и ја, па је се то друштво после утајало и угинуло, не знам због чега. Друштво за школску хигијену нова је ствар, и то је чисто докторова идеја, која је и сувремена, и врло корисна и потребна.

С тога сам мишљења, да сва питања, која је истакао на дневни ред г. др. Марковић својим предавањем, не може да обрађује један одбор, него треба да се изберу *два* одбора, и то један одбор да расправља питања из школске хигијене, и у тај одбор треба да уђу лекари, професори и учитељи, а други одбор треба да буде за народно просвећивање, у који могу да уђу и људи из ширих кругова.

Мијаило Јовић. — Нисам мислио да говорим о овом питању, али ипак хоћу да кажем неколико речи.

Ја мислим, да од овога одбора неће бити ништа. Вама је познато, да има друштво за чување народнога здравља, које је себи поставило један огроман задатак, и оно у томе неће моћи да успе.

Ми смо Срби у опште такви, да постављамо увек велике задатке, и хоћемо све или ништа, и због тога ништа и не урадимо.

Ја се сећам, да смо на једном учитељском збору предлагали, да се подигне учитељски дом, и тада је један рекао: ако ми не можемо да се помогнемо за све што је зло и све зло да искоренимо, онда нам не треба ни тај дом, дакле тако ће бити и овде. Стога ја сам за то, да се образује одбор само за школску хигијену, који би се звао: „Школски здравац“, а остала питања оставити онима, који су за то надлежни; тако, порез оставити Народној Скупштини, привреду другим људима, васпитање учитељима и професорима, а ми овде само да оснујемо друштво за хигијену школску, и да изберемо одбор, у који ће ући учитељи, професори и родитељи, и он да се стара и води бригу о хигијени основних школа и гимназија и ништа више.

Таса Ђ. Ивковић, чинов. железн. дирекције. Ви треба да кажете, на који се начин може да поправи ово стање, које се код нас налази (Чује се: То ће одбор урадити.)

Одбор има само да изврши програм, а ви треба да изнађете начин, и даље, да нам објасните, које су то чињенице, које су Француску довеле до овога стања, у коме се сада налази. Ја знам, да је пре 50 година у Француској било исто овако стање као код нас данас, и они су образовали одбор, као и ми. У Француској постоји нарочити *школско-саниџијски савеш*, који се брине о свему, што се тиче школске хигијене.

Даље, тамо постоји нарочито друштво за народно образовање, које се састоји од људи из разних професија, који ту идеју пропагирају и на њој раде. И ја мислим, да и код нас треба установити једно *друштво за народно образовање*, па да се то друштво брине за све оно, што је овде расправљано. За тим, да тај одбор, који се буде изабрао, сазива сваке недеље по један скуп, на коме ће се разна питања третирати.

Дакле, моје је мишљење, да се образује то друштво за народно образовање, за народно просвећивање.

Миливоје К. Тадић, правник. — Износећи организацију и рад просветних установа културнога запада, г. др. Марковић није се задржао само на томе изношењу и делимичном упоређењу са нашим установама те врсте, већ је предложио конференцији, да предузме извесне мере, и *да изведе у Србији друштвени препорођај*. Господа говорници, који су после г. доктора говорили, слажу се са том препорођајном идејом његовом. У своме одушевљењу они већ називу препорођену Србију, само ако се с њиховим бомбастим допунама усвоји метода г. докторова, која се састоји у образовању једног одбора, чији би рад требао да се креће у духу предложенога програма, и, разуме се, друштвени је препорођај ту.

Ова идеја, господо, о препорођају друштвеном путем одбора са звучним фразама није нова. Она се у нас већ од дужег времена стално јавља.

С једне стране господа са крупним звањима и још крупнијим платама и дохотцима, презасићени удовољствима, које им нуди њихов раскошни живот, а нагнани дугим нерадом, почињу да се брину о материјално пропалој маси народа путем одбора и друштава.

Разна тако звана хуманитарна и патриотска друштва са звучним називима доказ су за то. Они *гоштовани*, због којих се народу и последњи бакрач из куће продаје, само да би они у сјају и раскоши живети могли, скупљају се у разна друштва, која имају за задатак — благостање народа!

С друге стране многи простодушни пријатељи народа, видећи стално материјално пропадање народно, а ужасавајући се од страховитих последица, које неминуовно дођоше са падом материјалним, — почеше да се заносе разним шимеричним плановима о поправци тог стања. Они мишљаху, да спасу народ од онога, што

му економски развитак српскога друштва неминовно ношаше.

Ти разни планови и програми, који нису били засновани на темељном проучавању друштвених наука у опште, а економског развитка Србије посебице, свели су се на крају крајева на празно млаћење сламе.

Разна друштва и одбори, које је стварало одушевљење једнога дела интелигенције под утецајем поменутих планова, показали су се као некорисни. Томе је следовало разочарење оних, који су их стварали, и у томе разочарењу настало је јадиковање, *како смо ми Срби смрзнути народ*, како смо не знам оваки и онаки ит.д. У ствари сви неуспеси долазили су отуда, што они, који су се заносили горњим шимерама, не познаваху ни најелементарније појаве друштвенога и економскога развитка народног. Они мишљаху, да отклоне све кобне последице, које у главном бејаху производ економских фактора, својом лармом и својим протестима, мислећи, да је то друштву од некуд наметнуто.

Председник. — Дакле, ви хоћете борбу на економском пољу?

Мил. Тадић. — Борба на економском пољу стоји у врло тесној вези са политичком борбом. И борба за побољшање стања радне масе народне на економском пољу, не да се ни замислити без политичке борбе. Само политичком борбом маса раднога народа може доћи до поправке свога положаја на пољу економскоме (живо одобравање; (вичу: „тако је.“) Само том борбом може се поправити данашњи бедни положај, у коме се налази огромна маса радног народа српскога, и доспети до оних резултата, о којима се сања. Иначе стварањем друштава и одбора неће се ништа у том погледу учинити, већ ћемо на крају крајева разочарани доћи до уверења, како смо ми Срби смрзнут народ, како немамо одушевљења, онако

исто, као што су до таког уверења долазили и они, чијим стопама и ви хоћете да пођете.

Живојин М. Симић, адвокат. — Ја немам много да говорим; хоћу да захвалим господину доктору на његовом лепом предавању, а тако исто хоћу да захвалим и ономе господину правнику, који је такође лепо говорио о овој ствари. Мени је мило, што се омладина интересује тим питањима. Није ни најмање чудо, што о овом питању једни говоре с једнога гледишта, а други са другога, јер су људи разних професија, па онда сваки са свога гледишта говори. По мом мишљењу, ја налазим, да целокупно наше васпитање, од основне школе па до универзитета, не одговара практичним приликама у животу, и налазим, да поред многих других узрока, лежи главни узрок у таквом стању нашег васпитања. Пошто наша интелигенција није васпитана, као што треба, за то нам многе ствари тако и иду. То зло стање треба лечити; ту су доктори, који ће нам помоћи са хигијенске стране; ту су педагози, који ће са педагошког гледишта лечити то стање; ту су и други људи, који ће са практичног гледишта помоћи. Вама је позната, господо, пословица: „весело срце кудељу преде.“ *Кад се човеку поправи материјално стање, онда ће и сва ова друга питања бити осигурана.* Главна је ствар овде, да данашње стање по школама не ваља, и ако оно потраје и даље, да се наша омладина и у будуће овако васпитава, ми ћемо се дегенерисати и умно, и морално, и физички. Зато сам ја мишљења, да се изабере овај одбор за народно просвећивање, чији ћемо чланови ми сви да будемо, и који ће та питања да расправља.

Др. Владимир А. Поповић, санитет. мајор — Школска је хигијена само део васпитног проблема у опште, те због тога мислим, да би то при избору чланова одбора за даљи рад требало имати на уму, — те да у одбор уђу

лица из свих средина, чију компетенцу додирује цела ствар, — а те су средине: кућа, просветни и лекарски сталез.

Риста Јањушевић, учитељ. — Ја сам на првом месту благодаран г. доктору, што је казао, да *уређење наших школа не одговара својој циљу*. Статистика наша показује, да наш народ опада и са моралне и са хигијенске стране. И то долази из незнања. Колико је људи пропало, који су дошли у беду, а и сами не знају за узрок томе. За то има много примера, да и сами ти људи нису криви својој несрећи. *Узрок је несрећи незнање*. Ја благодарим г. доктору, што нам је изнео овде уређење француских школа. И ја сам за то, да наше школе уопште треба уредити како ваља. На то треба да обрате пажњу надлежни чиниоци, а ми овде на конференцији најбоље ћемо ствар потпомоћи; ако изаберемо један одбор.

Председник Милан Ј. Андоновић. — Господо, ја сам, руководећи ову седницу, слушао све вас, и за то ми допустите, да и ја кажем неколико речи. Један од господи тврди, да без народног благостања, без материјалног осигурања друштва нема других средстава за унапређење. Други тврде, да је свему злу у нашем друштву узрок незнање, — дакле без претходног знања не може се никако ни доћи до народног благостања. Ја ћу баш ту и да почнем. Разуме се, да и ви остали имате право, а има и г. Јањушевић, сви ми имамо право, да због разних неприлика, због разних узрока, које је тешко изнети све пред вас, а има их као што знате много и много — наш је народ почео економски опадати, и он је данас *економски оронучо*. Кад наш сељак нема ни дасака у својој соби, већ мора да лежи на земљи, кад нема хране, — кад нема кошуље, и т. д., забадава је њему причати о народном здрављу! Треба имати услове за то, па ће онда народно здравље и по себи доћи. Господо, младићи, Великошколци, немојте да ме рђаво разумете; ја тражим

с вама заједно свестрано материјално побољшање нашег народа, али до тога можемо доћи тек знањем, а ово се стиче путем народнога просвећивања. То двоје иде руку под руку: јер без знања нема благостања! Пођимо сви заједно, па радимо опрезно и паметно; окренимо се лево и десно, па ћемо постићи, што и ви желите. А шта је циљ нашег унапређења у опште? Циљ је да човек буде једном у истини човек, те да он буде, као што и господин доктор рече, у сваком погледу *прави човек*: да буде паметан, окретан, добар и т. д. Има много крупних ствари, много питања, која чекају на решење. Ја бих хтео да вас наведем на то, да се ви, тежећи идеалном стању, задржите данас на ономе, што је данас преко потребно. Знаш и ја, да је ово или оно боље, што и ви желите, али ће то после лако доћи, кад се ове друге ствари, које су прешно потребне остваре. Међу тим, ако ми будемо и даље седели овако, не радећи ништа, ми ни данашње тако рећи акутно стање нећемо побољшати, и наша ће деца и даље страдати и умирати. Оно што ви, господо Великошколци, желите, то су резултати, за које векови у напред морају још да се залажу, док се све то не постигне и не оствари. Не стајући на пут тим вековним еволуцијама друштвеним, ако могу тако да се изразим *en gros*, — приступимо ми овим акутним нашим најпречим потребама, и подмиримо њих. Али, господо, пошто смо ми у овој кафани гости, ја мислим, да је време, да се ми данас разилазимо, па да дођемо овамо други пут. (Чује се: тако је!)

Пристајете ли, да ми овако, као што смо се данас овде скупили, дођемо и у идућу недељу, па да се опет овако разговарамо о свима оним мерама, које треба предузети у корист нашега друштва, — у корист заједничкога поправљања у сваком погледу. (Пристајемо.)

Добро, али вас ја молим, да дођете тачно у 9 часова пре подне у идућу недељу.

Конференција је трајала до 11^{1/2} часова пре подне.

III. КОНФЕРЕНЦИЈА ГРАЂАНА БЕОГРАДСКИХ,

ДРЖАНА 23. ЈАНУАРА 1905. ГОД. КОД „КОЛАРЦА“.

ПРЕСЕДАВАО ПРЕСЕДНИК

Милан Ј. Андоновић,

проф. Вел. Школе.

РЕФЕРЕНТ

Др. Светозар М. Марковић.

Почетак у 9¼ часова пре подне.

Председник. — Господо, допустите ми, да вам напоменем неколико речи пре, него што отпочнемо рад. Ево видите, ми смо у овим конференцијама много што шта замерали, отпочињали с лева, с десна, те не ваља ово, те не ваља оно, ит.д. и били смо спремни, да осудимо све, па да поправимо, што се може, — али шта је ово данас? Изашла је у свима новинама оваква notiца:

У недељу, 23. ов. м., тачно у 9 часова пре подне, продужиће г. др. Св. М. Марковић започету јавну конференцију о *хигијени школа* у Паризу и у нас.

На дневном је реду: 1. Практични закључци предавачеви о овим важним питањима и слободна дебата о њима; 2. Оснивање вечерњих, јавних и бесплатних предавања по свима квартовима Београда за опште про-

свећивање народа; 3. Установа ручних практичних радова у вишим разредима основних школа као подстрек за побољшање општег благостања, и 4. Оснивање сталних школских касâ за ђаке основних и *одличне* ученике средњих школâ; навикавање ђакâ основних школâ на штедњу.

На ову јавну, бесплатну и неполитичку конференцију, сем досадашњих посетилаца, треба да дођу сви ђачки родитељи, који се истински брину о бољем здрављу, срећи и напретку своје деце, а нарочито мајке и даме, које воле децу; *представници* и *пријатељи* просвете у нашој земљи; народни посланици, који воле просвету и боље народно благостање.

Да би се отпочело тачно у 9 часова, и посао како ваља свршио, треба и сви посетиоци да буду тачни.

Конференција ће бити у великој сали код „Коларца.“

Ето вам резултата овога апела, ето, какви смо ми, и за то немојмо много да пребацујемо један другом; ми нисмо ни васпитани ни научили, да ценимо време ни дату реч, ми не умемо да одговарамо дужности, јер нисмо ни васпитавани, да осећамо за дужност своју, ето какви смо ми у друштву, када треба одржати дату реч. Но оставимо све на страну, па хајде сви заједно да поправљамо, ако се у опште може што да поправи. Чекали смо четврт часа, оно академско четврт часа, па ево какви су резултати: ова се конференција тиче родитеља, учитеља, професора и у опште *људи из просветне сџруке*, а на њој видим врло мали број г.г. професора, учитеља и госпођа и г-ђица учитељица, а од народних посланика нема ни једнога, а сутра ће да кукају, зашто се не бринемо о нашем подмлатку, а знам сигурно, да они сад седе по кафанама, и неће да дођу, да чују паметне, зреле речи и питања, која се тичу омладине, која ће бити сутра кмет и посланик, и председник, и трговац, и занатлија, и радник у земљи. Да-

кле, видимо нехат на свима странама. Ми смо на двома конференцијама непрестано говорили о томе, и на крај крајева, ово је најбољи доказ, да смо имали право, што смо то говорили; заиста, ово је доказ, да је све оно, што смо говорили у двома претходним конференцијама, истина. Ја мислим, да не треба даље да одуговлачимо ствар, него да приступимо практичном решењу тога питања, за то молим г. д-ра Марковића, да он своје утиске са ове своје екскурзије заврши практичним закључцима или предлогом, и то ако је могуће у краће, те да после свега тога приступимо каквом решењу, било да изаберемо одбор, било да образујемо друштво, па да се све из почетка поправља.

Изволите чути, господо, г. д-ра Марковића.

Др. Светозар М. Марковић. — Господо, они, који су били на првој и другој конференцији, видели су, каква смо ми питања овде претресали, и данас, као што сте видели из новина, долазе *закључци*; долази језгро свега онога, што смо до сад изразили, али пре него што пређемо на језгро, допустите ми, да вам представим ова 3 писма. Она сирота долазе већ 3 пут овде, и никако не може на њих да дође ред. Питаћете, каква су та 3 писма? Та су три писма ова: 2 су од милосрдних сестара, а једно од једног лекара. Али, зар она имају некаква права, да дођу на конференцију у Београду? Имају. Она имају нарочито значење за нас Србе. Прво писмо односи се на једну установу приватне иницијативе, коју сам ја посетио, а то је установа, где се чувају мала деца сиротних родитеља (*Crèches*), који немају средстава, да набаве служавке, које би децу чувале, кад су сами принуђени, да иду на какав посао, да зараде парче хлеба. Да то дете не би било остављено само себи, и изложено непогодама и опасностима, они узму дете од 15 дана, однесу у ту кућу, — склониште, — а ту има нарочитих женскиња, које се брину о детету, а ако је кућа, у којој се ради, у

близини, онда мајка свака два сата долази, те подоји дете, а у вече га однесе својој кући, — и за то ништа не плаћа. Кад сам ту дошао, замолио сам, да ми даду какав проспектус-правила. Најстарија милосрдна сестра рече ми: „за сад немамо ни једног примерка, имамо један, али тај је урамљен, те Вам не можемо дати, него ако вас то интересује, ја ћу Вам послати, само ми оставите Вашу адресу.“ То је било као данас; — сутра у вече ја сам добио ово писмо, где се каже, да није то могла сама набавити, него ме упућује на централну канцеларију, одакле ћу моћи то да набавим. Ја сам био у Паризу, писао сам тамо, и одговор ми је послат одмах, а после ћу казати, зашто то напомињем. Друго је писмо такође од једне милосрдне сестре, коју сам ја молио, да посетим болницу за јектичаву децу, која се налази у унутрашњости Француске (Ormesson.) Она ми је казала, да не може сад да одговори, кога ћу дана моћи посетити ту болницу, него ће она представити писмом моју жељу директору установе, а он ће ме упутити, где треба. Од како сам добио ово писмо, да ће ми се јавити, кад ћу посетити болницу, није прошло ни 2 дана, а ја добијем писмо од лекара надлежног, који ми каже: „Господине колега, ја вас очекујем тога и тога дана, у толико и толико часова, на тој и тој станици; узмите тај и тај воз, дођите ту и ту, и видећете, што хоћете.“ Ја сам, разуме се, тако и урадио, и отишао у ту болницу; али о томе нећу ништа да говорим, већ ћу само да кажем, да сва та 3 писма показују да су то људи, који воде рачуна о *шачности*, о својој речи, а то много значи! Код нас обратите се коме год хоћете, па нека је седео десет пута на министарској столици, ја вам дајем главу, да ми се одсече, да неће одржати реч. То је жалостан али истинит појав, колико ми мало водимо рачуна о својој речи. — Ми смо у том правцу неваспитани, што год ми данас нешто обећамо, — сутра се о томе будимо. Каже вам неко, да ће доћи ту и ту, па не дође; — ако га питамо, што није дошао, — он ће вам рећи: „Па, заборавио сам,

играо сам шаха, — и с тога нисам могао да се сетим.“ — Држање речи, то је једна велика ствар, велика доброта, којом се паметни људи служе у свету. Ми о тој речи не водимо рачуна, нити смо васпитани, да о својој речи мислимо и бринемо. После овога прелазимо на закључак, али да овај закључак не би изазвао какву велику дебату, ја бих вас све, од највећега до најмањега, замолио, да се не удаљавате од самог предмета.

Овде су данас на дневном реду 4 тачке, и свакоме ономе, који заиста воли ову нашу земљу, који искрено воли школску омладину, даје се довољно материјала, да о томе говори. Ви знате, да је у прошлој и претпрошлој конференцији било мало удаљавања од истакнутога предмета. Ја не велим, да је на овој конференцији у овим тачкама сконцентрисано све, што има да се каже, али знајте, господо, да има пуно питања, због којих би требало, да се састајемо, и да о њима јавно дебатујемо. На пр. питање „о изворима туберкулозе у Србији“, то је велико питање, које не може да се расправи на једној конференцији; питање „о сиротињи“ итд. Београд се растурио, и отишао је чак до Торлака; грађанима је тамо раније било допуштено, да зидају куће, али немају улице, те онај свет живи у блату!

Баш јуче, обилазећи неке ђаке у том крају, видео сам страшну слику, да не бисмо могли замислити, да смо у Европи, него тамо негде у крајњим деловима Африке. То је толика нечистоћа, блато, — невоља, — да се човек згрози, кад види, како тамо живе сирота деца и други људи. Сва су та питања друштвена, социјална, која бисмо ми могли да расправљамо, али ја држим, да увек треба да имамо један план, да знамо шта хоћемо, па кад то знамо, онда да тражимо средства, помоћу којих ћемо све то постићи. Ми смо овде ставили себи у задатак, да и ми наше школе уредимо према ономе, што смо чули, како су оне уређене код других народа, који су од нас срећнији, богатији, паметнији, тачнији, и све што хоћете. Овде је

на конференцијама поменуто, да има много што-шта да се ради, да се реше друштвена питања, да се грађани изједначе у плаћању порезе, да се изједначи имовно стање ит.д., ит.д. Све су то важна питања, али ја мислим, да на овом месту не треба о њима да се говори, с тога, што бисмо се ми удаљили од нашег предмета. Ми не можемо сад да зауставимо толику децу, да не иду у школу, докле ми та питања не решимо. Деца се свакога дана рађају, одрасла долазе у школу, и ако ми чекамо, да поправимо хигијенске школске прилике, пошто претходно решимо *сва* друга друштвена питања, онда ће бити доцкан; одгајићемо нејаку генерацију, као што смо ми сви. Ми желимо, да одгајимо бољу и здравију генерацију, која ће колико толико личити на ону генерацију, која је пре 100 год. истерала једног великог непријатеља из ове земље. Ми сви треба да признамо, да смо грешници, и за то ваља да се постарамо, да одгајимо генерацију, која ће бити мање грешна од наше генерације. С тога, ја вас молим, да се не удаљавамо од самог предмета, него да пређемо на главне тачке. Ако ове тачке не буду подесне, нећу се љутити, да исправимо и поправимо онако, како ће се сваки њима подичити.

Ја сам те закључке написао, и они гласе овако :

Из свега, што је данас изнесено на овој конференцији — од стране више говорника, — излазе ови практични закључци :

1. Пошто је утврђено непобитним доказима и јавним признањем од стране многих грађана, да већина наших основних и средњих школа у Београду *не одговара модерним техничким и хигијенским погодбама и захтевима о школама и школским зградама уопште*, то данашња конференција бира из своје средине и из Београда *осам* виђених и заузимљивих грађана, као *сйталне*, и осам других као заменике, који ће, у договору и споразуму са Министарством Просвете и општинском управом, порадити, да Београд *што пре* дође до савре-

мених и здравих школа и свих осталих школских потреба. Стални ће одборници сваких десет дана походити све школе, и о њима, а нарочито њиховој *неисправности*, извештавати грађане.

Они грађани, који се овог избора приме, обвезују се часном грађанском речи, да ће најживље радити, како би се горњи циљ што пре и постигао.

Покаже ли се ма који од сталних одборника, да своју грађанску дужност у овој прилици не отправља како ваља, и не ради с љубављу на започетом послу, остали ће му чланови тога одбора морати (ма ко он био) изнети име на јавност, и означити га као грађанина небрижљива за *ошштие њослове*. Тим његов мандат престаје. Тај отпали одборник одмах се замењује првим (по азбучном реду *презимена*) замеником.

2. Тај исти стални одбор, изабрат на данашњој конференцији, имаће, поред горњег задатка, још и тај, да најдаље од данас за шест (6) месеци спреми све што треба, да се установи *стџална школска каса* за Београд, из које ће се потпомагати сиротни ђаци основних и *одлични* ученици средњих школа, нарочито, што се тиче здраве хране и на време топлог одела.

3. Поред ова два задатка, стални ће одбор имати још и ту дужност, да у току ове (1905) године покрене и организује *јавна вечерња и бесџална предавања* по свима квартовима Београда, и то за сада из оних знања, која су најпотребнија за *ошштие њросвећивање народа*, а доцније и према занимањима. Та би се предавања постепено ширила из Београда по целој Србији, којој се и намењују; и,

4. Тај ће одбор у згодној прилици (а уз припомоћ нарочитих помагача), у што краћем року узети у претрес и питање о повратку *ручних њпрактичних радова* у више разреде основних школа, и на тај начин подстрекнути опште благостање у народу, а све с гледишта *јавне и ошштие хигијене*.

Код појединих тачака имам да учиним ове напомене:

У првој тачки чули сте: „Стални ће одборници сваким 10 дана походити све школе, и о њима, а нарочито њиховој неисправности, извештавати грађане“.

Рећи ћете, а зашто баш грађане, а не министарство и општинску власт? То све спада у државну и општинску администрацију, али пошто су те власти досад у овим пословима већ положиле испит своје *апсолутне непригодности*, ми морамо тражити другог лека, и то практичнијег и бољег, да бисмо постигли оно, што желимо ради напретка наших школа.

Још се вели „да се чланови одбора обвезују часном грађанском речи, да ће најживље радити, како би се истакнути циљ постигао“. Ту има мало драконизма, али ово је писано на основу искуства, односно наше „мале“ *нетачности* и „приличне“ лености, што смо видели, и што свакога дана виђамо.

На послетку, у 1. тачки је казано, да престаје мандат једног члана сталног одбора, ако не би отпављао јавне послове како ваља. Један члан одбора добија мандат, да се брине о општим стварима, међу тим, ако он дође на 1, 2 седнице, па престане да долази, за то, што је он господин великог положаја, и за то, што тим општим стварима не придаје никакве важности, него се примио само за то, да му се чује име, и да добије још и какав орден! Такав нам члан одбора није потребан. Главно је, да *одборници морају бити тачни*. Код друге тачке чули сте, да се предлаже установа сталне школске касе за Београд, из које ће се потпомагати и сиротни ђаци основних и *одлични* ученици средњих школа. *Ви видисте*, да се по овој тачци не прави разлика између сиротних ђака основних школа и гимназија.

Што се тиче основне школе, ми смо малој деци дужни да дамо основна знања, а оној сиротној деци, која су одлична у основној школи, треба да притекнемо у помоћ, кад пређу и у гимназију. А што се тиче остале деце, која немају те одличне подобиности, она имају друга

пута и начина, да постану добри људи и савесни грађани у друштву и без великих школа.

Код 3-ће и 4-те тачке немам да учиним никакву особену напомену. Трећа тачка говори о јавним, вечерњим и бесплатним предавањима за опште просвећивање народа, а 4-та тачка говори о практичним ручним радима у вишим разредима основних школа.

Ви сте видели, шта се хоће са ове четири тачке: прво желимо, да помогнемо наше школе, т.ј. да гледамо колико је могуће брже да се дође до *здравијих школа*. Ви сте сви уверени, да су наше основне школе и гимназије нездраве, а за Велику Школу нећу да кажем ништа, пошто су тамо одрасли људи, а они знају и сами да се чувају; али основне школе и гимназије јесу све махом нездраве, и за то бисмо требали, да изаберемо један одбор, али не из људи, које не познајемо, него из оних људи, *који су положили истини грађанске тачности*, и посведочили љубав према подмлатку. Једино ти људи имају права, да уђу у тај одбор. Ви сте учили Историју, и знате, кад је Амилкар полазио на војну, његов синчић Анибал је хтео по што по то да иде на војну с оцем, који је одвраћао сина, а дете је непрестано наваљивало да иде, и отац, да би у свом детету видео достојног сина и доброг војника отаџбине, казао му је: „Мали, метни руку на жртвеник, и закуни се, да ћеш бити вечити непријатељ Римљанима, само тако можешћи на војну.“ За то они људи, који се приме тога посла, да уђу у овај одбор, треба и они да се закуну, да ће истрајати у томе послу, и да ће вечито радити свом вољом и љубављу на овом питању, колико оно тражи, а не да раде само месец и два месеца, па после да ствар напусте. Према овоме, ја сам свој посао свршио, и сад остаје на вама, да ви ово коначно решите.

Председник. — Да би се према истакнутом питању могло говорити, молим, да се говори само о првој тачки,

и то, да ли треба да изберемо одбор и од колико лица? Само бих још нешто молио г.г. говорнике, да се изражавају краће о овом питању.

Таса Ђ. Ивковић. — Ја сам противан, да се избере одбор. Г. др. Марковић изнео је неколико тачака, али то није програм, по коме би се могло радити. Доктор Марковић изнео нам је резолуцију, на основи које има одбор да ради. Ја сам казао на прошлој конференцији, да се добро размислимо, да можемо да саставимо удружење за народно образовање, и као једна корпорација ми можемо да саставимо правила, и да у њих уђе и програм, на основи кога треба радити. Велика је разлика између рада једног удружења и једнога одбора или једнога грађанина. Ето узмимо онај пример, што је навео један предговорник, да је одбор отишао да види, како не ваља, што деца у једној школи пију загрејана хладну воду са чесме. Рецимо, да одбор отиде код општине, код министра, или да објави грађанима, питање је сад, хоће ли општина или министар послушати, да изврши, што овај одбор жели. А овако, кад ми саставимо удружење, за које треба наћи и материјалних средстава, онда бисмо, велим, могли у том удружењу сами да поправљамо наше погрешке. Ја сам вам казао на прошлој конференцији, да такво удружење постоји у Француској. То је све остварено приватном иницијативом, а врло мало су томе помогле општинска и државна власт. То друштво за народно образовање створено приватном иницијативом прикупило је толико средстава, да је за последњу десетину година постигло велике резултате. Госп. др. Св. М. Марковић говорио је о основним школама, али има још нешто у вези с тиме, а што није г. доктор Марковић изнео. Ја хоћу да вам изнесем мисао, да приватна иницијатива може више учинити, и што је главно, ми можемо као корпорација више постићи, него да изберемо одбор, као што г. доктор Марковић хоће. На пример да

вам поменем приватно школско удружење у Паризу, кога ми немамо, а ретко да га и који други народ има, а то је *школа за таленте*. Где се појави талентовано дете, то удружење узима га у своје руке, и развија му талент. То је укратко речено о том ретком удружењу. За тим, поменуто удружење за народно образовање има школски музеј за целокупну наставу и по основним школама и по гимназијама, и тај школски музеј састави све, што је потребно за основне школе и с гледишта хигијенског и педагошког и методичког. Све је то извело то удружење за народно образовање.

Према томе, ја мислим, да не треба да убрзамо решење те ствари; може бити да ће неко изнети лепше идеје, него што је изнео г. доктор Марковић. За то сам ја противан предлогу г. д-ра Марковића, што се њиме томе одбору даје посао, који је тачно обележен у предложеној резолуцији. Тај одбор има сам да иде, да види, како се где ради. А ако не оде, шта ћемо онда? Ну, ако буде вредан, шта ћемо онда, ако нема материјалних средстава? Ту ће требати да се држе предавања, биће потребно, да се одбор обраћа путем штампе грађанству. За све то потребна су материјална средства. Ја сам вам споменуо, да у Француској удружење за народно образовање има много материјалних средстава. Ја сам читао пре неколико дана, да је у једној држави удружење за народно образовање издало марке од једне паре, и сваки онај, који пошље писмо, из љубави према овом удружењу прилепи једну марку тога удружења; тако исто лепе те марке на молбе и жалбе по судовима, на пакете, и т. д. Приходи од тих марака иду у корист удружења народног образовања. Кад бисмо ми установили такво удружење, и кад бисмо усвојили пример овога удружења, т.ј. издајствовали одобрење од владе за издавање марака у корист друштва за народно образовање, онда бисмо могли годишње имати, — о чему сам се уверио према статистичким податцима, — 60.000

до 70.000 динара прихода. Дакле, ја сам за то, да се тај одбор избере, али да му се стави у дужност, да нађе правила француског удружења за народно образовање, да према њима састави правила за наше прилике, да нам изнесе циљ и материјална средства, па онда кад установимо корпорацију, да приступимо бирању једне управе, која ће водити бригу о друштвеним задаћама. — То сам имао да кажем.

Др. Светозар М. Марковић. — Ја сам казао, да ћу говорити у случају, ако буде што год неразумљиво ради објашњења. Овај одбор неће бити само за то, да се шета, но да изради свој програм. Ја сам ту, који сам видео ове ствари на лицу места у Француској; то ће бити лака ствар, како ћемо после радити, главно је, да ми данас дамо прву клицу овој замисли, да изаберемо људе, који ће прихватити ту ствар, и који ће волети више да раде за школску омладину, него да седе у каванама. Кад израде програм, онда можемо сазвати већу конференцију, и тада ће конференција чути програм тога одбора, а сада да прописујемо нека правила, па после да бирамо одбор, то би, држим, било нецелисходно.

Председник, Милан Ј. Андоновић. — Ко жели, да говори, нека дигне руку, али ја бих молио г.г. говорнике, да се изражавају мало краће, јер има 7—8 говорника, ако буде сваки желео да говори надугачко и нашироко, нећемо имати никаквих резултата, дакле, желимо да чујемо мишљење свакога, али у неколико краће; ја сам за то, и за то молим господу говорнике, да сваки своје мишљење образложи са неколико речи.

Лазар Ј. Обрадовић, виши учитељ. — Ја ћу покушати, да будем што краћи. Још прошли пут сам се изразио за одбор, јер рачунам, да приватна иницијатива може доста учинити, али сам изразио бојазан, да један одбор неће и не може можда ништа учинити са два

велика задатка у два разна правца, ако се томе одбору даду сви послови и у кругу народног просвећивања и у области школске хигијене. Мени се чини, да ми много пута грешимо у томе погледу, па појединцима или друштвима дајемо одвећ широк круг послова, и разноврсне послове, те се они сплету, и не учине ништа. За то сам мишљења, да сва питања, која је г. доктор додирнуо, поделимо у две групе, у питања народног просвећивања и питања школске хигијене. За то ја мислим, да треба да се изабере *два* одбора: један за народно просвећивање, а други за школску хигијену. Овај одбор за народно просвећивање треба да се организује као удружење, онако, као што су организоване наше политичке странке, т.ј. да има главни одбор и више пододбора, а овај одбор за школску хигијену треба да има пред очима само школске хигијенске прилике, и да у том правцу ради. И његово је поље рада пространо, он ће имати довољно да ради, само ако уме и хоће да ради.

Радојковић. — Ово је трећа конференција о школским питањима, која ме интересују, што сам и ја отац деце. Ја сам мишљења, да треба да изаберемо одбор, па ће он радити на томе, шта треба да се поправи. Ако почнемо надугачко и нашироко, и почнемо предлагати час ово час оно, нећемо доћи до правога резултата ни до избора одбора, за то молим да приступимо избору одбора.

Риста Стојаковић. — Господо, говорећи о томе, да ли да се бира одбор, или да се организује друштво за народно просвећивање, претпоставља се у овом случају, да ту има приватне иницијативе, да то може да се учини, међу тим, код нас нема нико приватне иницијативе; она је *замрла* општим немаром свих. *Стање је такво, да нико никоме не верује.* Разуме се, има и изузетака, али *и ако се јојави неко са каквом искреном идејом, да хоће да ради, сви му се смеју.* Због тога мислим, да нема могућ-

ности, да се бира одбор, или да се организује једно друштво, јер ако бисмо бирали одбор, *кога* ћемо да изаберемо? Имате ли истакнуте људе, за које знате, да ће радити, или ћете бирати одбор форме ради, а на крај крајева као резултат показаће се, да тај одбор није ништа урадио, као што су то посведочили и многи други одбори. Ја мислим, да на првом месту треба да дође *рад појединаца*. На прилику, неколико професора, доктора, договоре се, да држе предавање о неком предмету радницима и нешколској омладини. На пример, један лекар држи неколико угледних предавања о томе, како државне и општинске власти треба да иду томе на руку, да се рђаве школске зграде поправљају, и да се нове подигну, добре и у погледу техничком и у погледу хигијенском. За тим, неколико њих, којима је пало у очи, како ћачка кујна није добра, договоре се, да се постарају, како би она била боља. Дакле, потребно је на првом месту, да дође рад појединаца, који ће одушевити и друге остале грађане, који су потпуно за то немарни. Дакле и тај рад појединаца, кад донесе резултата, и кад покрене рад других грађана, тек онда може бити разговора о томе, да се образује какво друштво и одбор, који ће радити. С тога предлажем, да конференција донесе овакве закључке:

Грађани престонице, скупљени на конференцији држаној 23. јануара о. г., а пошто су и на овој и на две претходне конференције саслушали како реферат г. Д-ра Св. М. Марковића о школским приликама у Паризу, тако и мишљења других присутника, доносе ове закључке:

1.) Основне школе и гимназије у Београду не одговарају ни близу сувременим захтевима, а ни помена нема о каквом раду, да се и нешколској омладини да оно опште образовање, које је сваком српском грађанину потребно.

2.) Преко је потребно, да на свему томе, поред државне и општинске власти, и сами грађани што живље пораве.

3.) *Данас је код српских грађана овладао ситрашан и убистивен немар за сваки заједнички рад на општем добру.*

4.) *Треба се лечити од зла, треба код српских грађана пробудити приватну иницијативу за радове, који су корисни за опште добро.*

5.) Почетак мора бити: рад појединаца, који ће и друге покренути. Пре тога нема разлога ни оснивати друштво за народно образовање, ни бирати сад на конференцији какав одбор.

Ја сматрам, *да је овај данашњи немар убистивен, и да га треба одагнати, јер само онај народ може оистаити, који најпредује у привредном и у просветном погледу; а ако и даље траје општи немар, неће нам ништа друго остати, него да очекујемо пропаст српског народа.*

Председник. — Ја бих молио, господо, да чујете и мене. Жалосно би било, господо, ако би било заиста онако, као што је господин предговорник рекао, да је овладао општи немар, услед кога ћемо пропасти.

Говорник у овој резолуцији истиче немар, нехат, рђаво стање у школама, хигијену, помиње ово, оно, што знамо да је у незгодном положају и стању, — на крај крајева да треба показати, да хоћемо приватну иницијативу —....—.... Али чиме? једним подстреком, колом људи, који хоће да раде. Они стоје ту, и знате, шта господин предговорник каже, — не треба нам ни удружење, ни одбор, него појединци да почињу рад.

Мени се чини, господо, кад појединци непрестано почињу, онда им недостаје те ово, те оно; и види се назадак у целокупном кретању, назадак и застој. Мени изгледа, господо, да г. предговорник нема права, кад устаје против одбора и против удружења. Тај одбор, који бисмо изабрали, има да буде подстрекач за ту приватну иницијативу, да ленима не да, да се успавају, и ако је могуће, да гура напред, да покрене народ.

Господин предговорник је још рекао, ако и на даље устраје овај општи немар, Србија ће пропасти. — Молим вас, неће бити тога, ми смо још добар елеменат, који може да ради, али треба да има некога, који ће нас на рад опомињати и терати, то је факат. Кад хоћемо да поправимо што не ваља, ми треба да се користимо овом приликом, да изберемо једно коло људи, којима ћемо у напред казати: ми знамо, шта је до сад било, није до сада ваљало ово и оно, да видимо и вас на послу и раду, па да пође боље. Не будете ли ни ви у стању учинити ништа, онда ћемо се морати сложити с господином Стојаковићем, па да кукамо! Но ја мислим, да до тога неће доћи, размислите о томе, да ли да бирамо одбор сад, који ће у току неколико недеља израдити све оно, што сматра, под утицајем ових говора, да је неопходно потребно за наш бољитак и напредовање. Пошто буде организован овај наш одбор за приватну иницијативу, — велим наш, а не званичан одбор, то ће и сви, који су данас овде, имати прилике, да достављају томе одбору ово и оно, да се писмено или путем јавности обратe на њ, и представе му све неправилности, све муке и невоље. На крај крајева ви видите, тај ће одбор бити извор за потребне предлоге за поправку нашег стања. Наравно, одбор ће водити бригу о томе, да нађе и средства за успешно вршење својих послова.

Председник. — Изгледа, да је предговорник својим говором заплео ту ствар; ако хоћемо поправке, морамо имати некога, који ће се бринути о томе, а то ће бити тај одбор. Он има да предлаже мере на разне начине. Верујте, ако у тај одбор уђу људи енергични и заузимљиви, који су у стању да кажу и сами себи: ми не ваљамо, поправљајте, ако се и што се може, ти ће људи учинити много што шта у томе друштву. Ја бих био за то, да изаберемо један одбор, па да њему оставимо све ово, нека он ради.

Мих. М. Станојевић, учитељ. — Молим вас, господо, у колико сам ја разумео г. Стојаковића, изгледа ми, да је он на правилном путу, а жалим, што се овом приликом не слажем са г. председником. Г. Стојаковић налази, да код нас има доста приватне иницијативе, да има друштва, која раде на задатцима, које овај одбор са г. др. Марковићем предвиди. Г. доктору треба да одамо сваку хвалу и част, који је био у Паризу, и који нам је овде изнео многе лепе ствари. На ове конференције долазили су инжињери и лекари, учитељи и професори, итд., и ми смо сви имали од њега да купимо много што шта, и сад треба да се старамо, да у својим струкама по нешто поправимо. Г. Риста Стојаковић казао је, да код нас има доста приватне иницијативе, јест, истина има доста иницијативе, али смо ми као плехана пећ, која се брзо загреје, али се брзо и охлади. Ми, који смо овде на овој конференцији, можемо да помажемо приватну иницијативу, која већ ради на овом задатку. Код нас постоји друштво за чување народнога здравља, учитељско удружење, професорско друштво, ђачка трпеза, ђачко склониште, има фонд за помагање сиромашних Великошколаца, дакле, на таквим се задатцима ради, само треба гурати напред. — Па који ће да гура? — То треба да помогнемо сви ми. Нека се јави један лекар, да хоће да држи предавање из школске хигијене, и професорско друштво и учитељско удружење ће му ставити на расположење све што хоће; нек се један инжињер или ма који човек из друге струке обрати друштву за чување народнога здравља, да хоће да држи такво предавање, оно ће му се радо жељи одазвати. С тога ја мислим, да треба да примимо предлог г. Ристе Стојаковића, да нам није потребан никакав одбор, кад постоје толика друштва са сличном задаћом.

Борислав Миловановић, правник. — Господо, кад ми је још на претпрошлој конференцији дата реч, с тим, да

могу говорити само неколико минута, одустао сам од исте, мотивишући своје одступање тиме: што мислим, да ова конференција, која се састала *да лечи оно, што је штиуро и богаљасто у нашим школама*, не треба да се бави штурим и богаљастим говорима, већ говорима, који ће представити мисли говорникове у слици без икаквих недостатака.

Председништво је изјавило своју радост, што види, да и ђаци узимају живого учешћа при решавању овог важног питања. Конференција се солидарисала са председништвом, тиме, што је једногласно усвојила мој предлог: да се прва конференција у претпрошлу недељу продужи.

На првој и прошлој конференцији, господе, изнео нам је г. др. Марковић, у свом говору, слику француског школовања. Наше је школовање само додирнуто. Па за то је моме прошлome говору и био циљ: да нацрта баш ту зграду, која је трошна, и коју мислимо оправљати, — *да оцрпиа садашње ђачко сћање*, и да испита материјал помоћу кога мислимо оправљати, — *да испитакне материјално сћање оних родитеља, чија деца представљају ђачку већину*.

Али, на велико моје изненађење, мој је говор нервирао извесну господу, која ме је више пута нервозно прекидала, и то не за то, што се та господа ужасавају од оних страхота, које дегенеришу српски народ, и упропашћују његов подмладак, већ само за то, што им не иде у рачун, да чују праве узроке овоме злу, и што им се спречава прилика, да ово деликатно питање преко колена преломе. (Чује се: На ствар! Говорите о ствари!) Молим вас, ја и говорим само о конференцији, и о ономе, о чему се и она бави. (Чујмо!) Под теретом тог не-престаног нервозног прекидања, дошао сам у своје говору на „Ђачку Трпезу“, која је у друштву са оним *млекациницама, о којима санитет не води ни најмање рачуна*, — једини извор за ђачку храну. И само, што сам изговорио речи: „Ђачка Трпеза“, конферен-

ција је подигла такву грају, да је мој даљи говор био апсолутно немогућ. Ја сам морао свој говор прекинути са дубоким уверењем: да се конференција не радује ђачком учешћу, јер није способна, да чује наше истините наводе.

Ја сам, господо, хтео да вам изнесем истину о Ђачкој Трпези са фактима у руци; ви ту истину нисте хтели чути, мислећи, да ћете тиме учинити услугу управи те установе. Али сте баш том услугом издали управи врло рђаву средоцбу. Јер, ено, један овдашњи лист, иза кога стоји велики број посланика, пита вас: *Одкуда се може унапред знати, да се о „Ђачкој Трпези“ не може ништа добро рећи?*

Кад сте ви, дакле, сами дали овакав суд о Ђачкој Трпези, и тиме показали, да ви о тој установи знате много више, но што ја знам помоћу својих аргумената, опда ћу ја одмах прећи на овај програм г. д-ра Свет. М. Марковића.

Овај је програм неостварљив и безвредностан из ових узрока:

Прво: Ова конференција оваква, каква је до сад била, не може дати ни одбор, који би се узвисио изнад њене тесногрудости. Из простог разлога: што болесни родитељи само болесну децу рађају.

Друго: Г. доктор Марковић нам на прошлој конференцији узбуђено довикује: Ви нисте лекари; ви не знате, какво ужасно дегенерисање и пропаст прети нашем племену Спасимо га!

То нам, дакле, вели г. доктор на прошлој конференцији, а сад, да би спасао српско племе, износи нам програм, из кога видимо: да ће се одбор шетати од школе до школе, и то само по Београду. Сад, и кад бисмо сви били толико наивни, да верујемо, да ће се овим програмом све постићи, онда вас ја питам, господо, живи ли тај српски народ (узев en masse) у Београду, или је тамо по унутрашњости разбацан, као

и ова сиромашна београдска класа, по становима много горим од београдских штала!

Треће: Г. доктор Марковић нам износи француско школовање као модел, али се на завршетку свога говора на тај модел не угледа. — Ако су богаташи тако добродушни, да хоће да се свим силама заложује за правилно школовање, зашто не допусте, да се то законом уреди, већ терају школу, да од њих просјачи?!

Четврто: Ја верујем г. доктору Марковићу, да има оне опасности, коју он предвиђа, али у исто време морам веровати, да у његовом програму нема лека, који би спречио ту опасност, чији је корен једино у неправилном друштвеном уређењу.

На основу свега овога тврдо сам уверен, да и ова конференција, која, ма да има апетит да исмева параде и ордење, не спрема ништа друго, до једну нову параду за ордење.

Миливоје Тадић, правник. — За последњих неколико година код нас, материјално добро обезбеђена интелегенција, после добрих ручкова и удовољстава, ствара скупове, конференције и одборе, у којима истиче своје шимерне програме, по којима хоће да изврши препорођај српскога друштва. Та иста интелегенција покушава, да и сада, у овој једној конференцији, — која има само ту добру страну, што нам један члан те интелегенције један врло, у колико га ја познајем, поштен и племенит човек, — износи културне установе просвећенога запада, и с друге стране, што сама та интелегенција, учествујући у дискусији, показује своје конфузно мишљење, и данас покушава, да се баци на препорођај српскога друштва помоћу неких одбора, неких утопистичких програма итд. Главни рад (значај), што би ова конференција хтела да предузме, не треба да се баца на тај препорођај, на коме никад ништа успети неће, а за који ће се у сваком одбору казати после годишњег рада и

декламовања, то, како смо ми Срби народ смрзнут, који ће нас карактерисати као неку нарочиту врсту људи, која не постоји на земљиној кугли. Према свему томе, велим, ако се хоће и ако се мисли, да се бар колико толико помогне, требало би, да се лати куд и камо мањих задатака, које може извршити; требало би покушати, да извесне — данас *мизерне* установе код нас, које носе фирму хуманитарности, а које имају да помогну ђачку омладину као „ђачка трпеза“, да такве установе стави на рационалнију и ваљанију основу, и да извесне установе, које корисно врше своју задаћу, као што је „Фонд за потпомагање сиромашних Великошколаца“ на Вел. Школи, да таквим установама, које су нам неопходно потребне, даду што више могућности, да врше своју улогу.

Препорођај народа, његово просвећивање и благодостаје, такве су ствари, које се не дају путем одбора и конференција решити. Та питања, која задиру у друштвене односе, и која су питања чисто друштвена, та питања истичу се сама на решавање онда, кад су сви услови за њихово решење ту. И најзад, та питања решиће се онако исто, како је се то решавало, и како се то решава у свима културним земљама запада, без ваших одбора. С тога, ако одбор мисли, да се после годину дана не састане, као што се састају остали томе слични одбори, као н. пр. „Друштва за чување народнога здравља“, које декламује о лепим становима и хигијенским условима живота, онда, кад огромна маса народа од глади умире; ако, дакле, тај одбор не мисли, да се после једне, две или неколико година састане на конференцију разочаран, онда нека приђе овим мојим скромним и малим мерама, нека њима даје могућности, да се остваре, а друштвене препорођаје, и томе сличне ствари, оставите на страну, јер сте ви неспособни, да то извршите.

Председник. — Г. Тадићу, изгледа ми, да сте ви против одбора?

М. Тадић. — Ја сам, у неколико, за одбор, али само за одбор, који има да се лати свих оних малих ситних мера појединих сличних установа, које већ постоје.

Председник. — Будите тако добри, г. Тадићу, те нам све то, што ви хоћете да предложите, забележите и писмено предајте.

Митровић. — Ја ћу само неколико речи да кажем. Ја, као мајстор човек, има већ две године, како посећујем школе, и узимам мере тој деци, коју добри људи потпомажу. Заинтересовало ме је предавање г. доктора, хтео сам да видим, како је то у другом свету. Но ја ћу да кажем своје мишљење. *Код нас се деца снабдевају хаљинама и обућом, кад већ у пола пропадну.* Верујте ми, ја кад узимам меру деци, налазим по десеторо деце потпуно мокре. Док у другом свету има неких каса, како каже г. доктор Марковић, *које благовремено снабдевају децу хаљинама*, докле се у нас чека на некакве материце, оцеве и Божић, кад већ деца у пола пропадну. Ја ово говорим као родитељ, који сам изгубио једно дете од шарлаха, и спремам још троје деце, да их дам у школу. Још један пример. Дошао сам у једну школу напред Теразија. Чекао сам, док се није свршио час, да узмем деци меру. Деца излазе из разреда, *јуре, хваћају једна другу за кацићи, гурају се и шрче* право чесми, и *пију оне хладне воде*. Не изнесе нам доктор, како тамо они пију воду, да ли са чесме? Ја упитах учитеља: „Молим вас, г. учитељу, зар је оно допуштено?! Он само слеже раменима. Данас — сутра и ја спремам своју децу за школу. И она ће видети од друге деце, како пију са чесме, па ће и она тако радити, а код мене не смеју тако да пију.

Ја сам за то, да постоји *одбор, који ће гледати, да се уклони то зло, и који ће се старати, да нам болести више не дави децу.*

Председник. — Ви сте, дакле, за одбор, и то за одбор, који ће, налазећи да је стање деце у школи бедно, радити на поправци тога стања.

Митровић. — Да, тако је, ја сам за одбор, који ће лечити оно, што нам је најнужније. (Чује се: Врло добро!)

Михаило Јовић. — Господо! Ово је већ трећи дан, како се скупљамо, да донесемо одлуку о питањима, која стоје у вези једна с другим, и за која бисмо имали саставити одбор. И ако овако даље продужимо наше договарање српско, што је наша особина, ја видим, да ми нећемо ништа учинити на овим конференцијама. Један је предговорник рекао, кад нема личне иницијативе, онда нам не треба ни овај одбор; нећемо ни њега! Други је један предговорник рекао, кад не можемо поправити наше економске прилике, да изједначимо људе у имовном стању, онда нам не треба ни ово друштво, ни овај одбор. То би изгледало овако: као кад би њих неколико дошло у пустињу, где нема воде, па би било потребно, да се избуши једно место у стени, да се дође до воде. Али један од њих на то каже, да је боље да сравнимо брдо, не морамо га бушити, па макар дотле помрли од жеђи. Дакле, изгледа ми, да смо ми и у овом питању, као и у свима осталим, *правни* Срби. Ја сам за један хиџијенски одбор. А о томе сам изнео своје гледиште, и налазим, да треба изабрати одбор, који је г. доктор предложио. Али, што се тиче *ручнога рада*, о коме се говори у четвртој тачки резолуције, ја не признајем збору компетенцију, да он може да реши тако једно педагошко питање о ручном раду. Ја пристајем, да поднесемо и ту жртву, да се и таквим питањима бавимо, само, молим вас, да изберемо један одбор, јер ако буде сваки од нас своје мишљење заступао, неће никад ништа од нас бити. Показаћемо само, да смо Срби и ништа више!

Радоје Домановић, књижевник. — Изгледа ми, да смо се ја и г. Тадић *чекали*. Он је казао, да би волео, да чује још кога предговорника, па онда да узме реч. А ја опет волим, што сам дошао на ред после њега, и чуо, *како он удара у фине жице*.

Код нас Срба има две врсте људи: једни, који нешто хоће, и други, који неће ништа. И међу тим, који неће ништа, увек има елемената, који *хоће да смећају* онима, који нешто добро желе. Молим вас, сутра нека дођу десет памуклијаша, и нека кажу: да се договоримо код Коларца, пошто ћемо на идућем вашару продавати памуклије. На тај договор дођу и други, који хоће да смећају и револуције и еволуције, и други свет сваке сорте, и онда се почну договарати. На том збору памуклијаша устане неко, па каже: Молим вас, ја сам тишлер, шта је са даскама? устане други по занимању шустер, па каже: А молим вас, шта је са ципелама, шта је с кожама? За тим, устане трећи, па каже: шта је са хлебом, шта је са брашном?

Ја бих био за то увек, да такви људи, који су друге струке, другог позива, и који би хтели са свим друго нешто да се реши, нека сазову конференцију, па нека се на њој договарају специјално о својим стварима. А оне људе, који су дошли на ову конференцију, и хоће о нечему другом да се договоре, нека оставе на миру, да се о својим стварима људски договарају.

Г. предговорник Тадић је мишљења, да оваква питања треба да се решавају код нас у Србији, као што то бива у страним западним државама путем еволуција и револуција. Ми нисмо тај страни свет. Кад ми постанемо Енглези и Французи, онда ћемо и ми тако та питања решавати. Али за сада, ми морамо да решавамо онако, како се код нас те ствари *могу* решавати. Оно истина, и у нас се покадшто чудновато ради, устане, на прилику, један посланик па каже: сви Срби треба да живе у води, као што живе рибе. На то му други каже:

па, молим вас, како ћемо живети у води као рибе, кад немамо шкрга; направите нам шкрге, па ћемо живети као рибе.

Председник. — Молим вас, господине Домановићу, говорите о ствари.

Радоје Домановић. — (продужује): Ја сам за то: ко хоће да говори о хигијенским приликама, нека говори само о томе, а који би хтели, да се о нечему другом договарају, нека иду у другу кавану.

Др. Светозар М. Марковић. — Господо, присутници ове конференције могу се поделити у две групе, на *оисимисте* и *песимисте*. — Ви знате значај тих речи; управо, једни, који хоће да раде, и други, који би хтели да остане стари каламбур, који данас влада. Ја спадам у ону групу, која хоће нешто да ради и уради. Онима, који показују опонирање, ја ћу да наведем пример, какве су две школе у Београду, — једна код Саборне Цркве, а друга на Теразијама. Дошао сам у једну школу, да је разгледам, и учитељ ми каже: „ево покварене су скамије“. Ја га питам: јесте ли јавили за то школском одбору? Јесам, још у почетку школске године, одговара учитељ, па није могло ништа да се уради. Молим Вас, да узму на ум ово, што ћу даље рећи она гопода, која су против рада и приватне иницијативе. Кад сам ја упитао г. председника београд. општине, какав је узрок, зашто нису те скамије оправљене, он ми је казао, знате, ми имамо у општини један економски одбор, па ако се тражи за какву школску оправку 20 динара, економски одбор каже, ми ћемо наћи некога, ко ће то урадити за 19.50 динара!!!...

Ви видите, дакле, једно *болесно ситиње*, и ако бисмо хтели јачу слику, ја бих морао као лекар да изађем из онога, што се зове „лекарска тајна“, но, ја, као лекар, могу за наше друштвено стање рећи, да се оно може окарактерисати као стање једнога болесника, који је

узет, што но кажу, у све четири реуматизмом. Ја питам г. Тадића и Миловановића, шта би они радили код таквог једног човека, чијем кревету не смете, тако рећи, ни да приђете, јер човек јауче и плаче од ужасних болова? Ви не смете рећи, да том човеку треба одсећи и ноге и руке, па да се опрости болова. То није циљ лекарске науке; циљ је лекарске науке, да тражи начина, да болове ублажи и лечи. И онај, који је прави лекар, он ће пажљиво и полако прегледати болесника, и ако му је *срце* добро, онда ће лекар казати: *има наде*; наредиће, да се болеснику даје млеко, и преписаће му лек, да му прво умину болови, и даље ће следовати што треба. Према таквом стању ствари, ви морате тражити људе, који ће почети такво стање лечити. С тога ја налазим, да је наша дужност, да изаберемо одбор, који ће на томе да ради. Ја, који сам покретач ове ствари, и који сам на страни много лепих ствари видео, могао сам, да вам о свему томе не говорим ништа, да све то држим у тајности. Али, ја сам сматрао за грађанску дужност, да и вама то саопштим, те да и ви чујете и видите, шта има *бољега* и *лејшега* у другом свету, и да то не остане моја тајна. Ја сам за чланове тога одбора предложио оне људе, *који су положили истији своје тачности* наспрам општих ствари и општих питања.

Ја молим чланове конференције, да се у свом говору не удаљавају од главнога питања, *и да оним људима, који имају воље на рад у оваким питањима не смећају, него да их пусти да раде*. Немојте, да одмах решавамо велика социјална питања. Ви морате прво болесном човеку да лечите *срце*, да не умре, *јер кад му срце престане куцати, онда не помаже, да му лечите руке и ноге*.

Молим вас, да се држимо данашњег дневног реда, и о томе само да говоримо.

Председник. — По свему, што се до сада чуло, мени се чини, да међу нама на конференцији има јед-

них, који хоће одбор, који ће имати да поради у оном смислу, за који је ова конференција и сазвана, а други су за удружење или одбор, који би имао много ширу задаћу. Г. Обрадовић је за два одбора, који би имали овакву дужност: Један би био за народно просвећивање, а други за школску хигијену. Дакле, и он је у главном опет за одбор. Али ја мислим, да би требало већ једном да се изјаснимо, да ли смо за одбор или против. Ако будемо наставили овако се објашњавати, како смо почели, заиста онда нећемо видети краја. Важно је и оно, што је г. Тадић рекао, али је још важније и оно, што је г. Митровић напоменуо, јер је то садашње, актуелно стање у школи.

Јесте ли чули, шта је г. Митровић рекао? — Хоћете ли, да и даље пуштамо нашу децу на жртвеник, те да она пропадају?! за то, што загрејана и из учионице, у којој је температура 20° С. јуре право на чесму, и пију хладну воду; или хоћете ли, да и надаље слушамо, као што нам је г. Митровић напоменуо, да се деци узима мера за хаљине, када већ деца у пола промрзну и пропадну, за то, што су гола, боса и мокра?

Овај одбор, који се предлаже, то ће бити одбор за моменталну помоћ, то вам је оно, што се вели: прва помоћ лекарска у нужди. Ја вас молим, дакле, да се сложите у томе, те да ми изаберемо један одбор, коме ћемо ставити у дужност, да он о свему размисли, шта треба, и како треба. Наравно, тај ће одбор имати много да поправља. Сви ми имамо права, па и дужност, да му *на-и-с-м-е-н-о* доставимо наше жеље, и да од њега тражимо, да он обрати пажњу на ово или оно, те да се на тај начин сам одбор сматра као предлагач за све оно, што је неопходно потребно за наше лично благостање свуда и на сваком месту. Ја мислим, господо, да не би требало даље говорити о томе, и још доказивати потребу овога одбора. Изберимо, дакле, одбор, који ће почети одмах да ради, и од кога ћемо ускоро видети користи по наше друштво.

Мени се чини, господо, да не би било лепо од нас, да се одавде растуримо, не свршивши ништа. Ми смо већ половину посла свршили. И на овој конференцији има доста људи, који имају воље за рад, и којима треба дати средстава и могућности за рад, а не ометати их. Тај одбор, изабран нашим поверењем, имао би да подстрекне свет, да се у будуће боље брине и ради и у кући, и у општини, и у школи, и на сонаку, итд. итд., — овај одбор ће бити једно *будно око*, које ће нас упућивати ономе, што је добро и корисно по наше друштво.

Ја мислим, да је излишна свака даља дебата о томе. Ако смо за поправку, треба нам одбор. Нећемо ли поправку, — онда нам не треба нико, па не треба ни одбор. Јесмо ли, дакле, за поправку? Изјасните се! (Јесмо за одбор). Е, па добро! Онда, ја мислим, да треба да примимо предложену листу, јер у њој видимо људе, за које можемо бити уверени, да ће радити на поправци нашега лошег друштвеног стања.

Миливоје Тадић, правник. — Г. Домановић и г. др. Марковић, не разумевајући мој говор, пали су у грешку, из које су извели закључак, да ја спадам у ону групу људи овде, који одричу сваки рад томе одбору. Питања, која је г. др. Марковић третирао, јесу друштвена питања, и господа, која су учествовала у дискусији, она су почела гледати, и разматрати узроке свих зала друштвених, наравно, на свој начин. Не схватајући та друштвена зла, г. др. Марковић, — а с њим се у начелу слажу сва господа говорници, — предлаже нам избор одбора, који би имао за задатак, да изврши извештај препорођај.

Разни пројекти и предлози, који су потекли од госпode говорника на овој и прошлој конференцији то потврђују. Ја само додајем ово: да овај одбор може постојати, и да се бави питањима површне вредности, а не и питањима, која ће искоренити зло, које постоји у да-

нашњем друштву; јер томе злу постоје много дубљи узроци, него што су поједина господа наводила. Оно се не лечи резолуцијама и одборима вашим, оно се лечи са свим другим методама и путевима, који вама, како ми изгледа, нису познати. (Чује се: А каквим, молим вас? (Негодовање, — жагор).

Председник М. Ј. Андоновић. — Господо, дозволите ми, да кажем само ово: Ја вас молим, да не упадате у реч. Треба да чујемо сваког говорника, а ко хоће да говори, нека тражи реч. Ми нисмо дошли овде, да се свађамо. Нека сваки говори хладно и мирно, — и сваки ће добити реч.

Миливоје Тадић, правник, (продужава): — Кад су љубопитљиви, ја ћу им одговорити. Г. др. Марковић, износећи просветне установе културних држава, није нам изнео историјски развитак тих држава (!?), није нам изнео друштвено политички склоп њихов. Да је то изложио, морао би нам изнети на првом месту ону величанствену борбу између рада с једне и капитала с друге стране, засновану на класинским интересима. Радници, организујући се, да би могли водити борбу против капитала, који је представник данашњег друштва, теже да искорене сва зла друштвена са променом самога друштва, које рађа та зла.

Све културне тековине, све оне *леје* ствари, којима се одушевљава г. др. Марковић, резултат су од победе радничке странке, која је, узев политичку власт у појединим самоуправним чињеницама — општинама, могла да изведе те ствари, или која је својим јаким организацијама приморала било државу било самоуправна тела, да на тако добрим основима, како је г. др. Марковић изнео, постави просветне установе. А што је пак код нас на овако мизеран и по огромну масу народа убиствен начин основана школска настава и школовање, узрок је, што

је сву власт у држави и самоуправним телима приграбила у своје руке капиталистичка класа, док напротив радничка класа за сада својим slabим организацијама не може да даје тако јаког отпора тој капиталистичкој класи.

Како стоје ствари у Београду, чули сте из уста једног радника, који је изнео (?), како се злопати раднички сталез у Београду (!). Но он није изнео дубље узроке томе злу ни у Београду ни у унутрашњости Србије. Огромна маса народа српског разболева се и умире с тога, што је осуђена на варварски начин живота својим друштвеним положајем. Кад се разболи због рђаве хране, рђавог стана, рђавог одела и прекомерног рада, онда долази доктор, да му прича о хигијенским условима живота, да му преписује лекове, и да га упућује на живот, којим он никад не може да живи према свом друштвеном положају.

Радоје Домановић. — Кад је г. Тадић тако почео говорити, ја ћу онда да говорим о словенској филологији! (осмејкивање)

Председник М. Ј. Андоновић. — Запста су то важна питања, о којима је говорио г. Тадић. Али, господо, ми имамо сад да решимо ово питање: хоћемо ли да поправимо зло стање у школама, а за претресање оних других друштвених питања можемо се састати на другом месту. (Чује се: на социјалистичком збору). То су запста важна друштвена питања. Има стотину узрока, од којих зависи наш живот. Све то ми лепо знамо, да има и других друштвених невоља, само то не можемо да поправимо од једанпут. Ја вас молим г. Тадићу, да ми кажете: јесте ли ви за ову моментану поправку, која је у истини потребна?

Миливоје Тадић, правник, (продужава): — Г. Марковић је казао, да је се приликом његовог одласка у

гимназије наше сретао са масом *бледих и изнурених ђачких лица*. **То је истина**. Али откуда то долази? То је због тога, што је огромна већина ђака осуђена на бедан начин живота, јер тој већини није дата могућност, да подмири своје најнужније намирнице. Учествојући у дискусији, г. председник општине београдске изјавио је, да ће он свом силом радити на томе, да се нађе радикалног лека томе злу. Та изјава изгледа ми и смешна и чудновата, јер интереси класе, чији је он представник у општини, *коче* се са тим радикалним леком. Та класа држи и подиже влажне страћаре, пуне заразних бакцила, по Савамахали, Дорћолу и другим крајевима Београда, и даје их под *врло скупу* кирију, да би са што мање капитала могла вући што већу ренту, јер са подизањем прописних, здравих станова, — који много више стају од нездравих страћара, — та би се рента, према уложеном капиталу, много смањила. Према томе богата класа, заступајући свој интерес, увек ће бити противна томе радикалном леку, а огромна маса ђачке омладине мораће проводити свој живот по тим убитачним становима све дотле, док свој материјални положај не поправи. С тога би г. доктор требао, да се заустави на много мањим лекаријама и много мањим рецептима, који би можда што и помогли, а не на овако крупним питањима, која његови одбори никад остварити не могу.

Ми имамо, као што знате, неколико установа у Београду, којима је задатак, да потпомажу ђачку омладину, и од којих, као што сам у првом говору наговестио, једне заиста врше врло добро своје дужности, као „Фонд за потпомагање сиромашних Великошколаца“, а друге не врше, као сада заиста мизерна — „Ђачка Трпеза“, која стоји под фирмом хуманитарности, а коју би требало ставити на рационалнију основу. Одбор би требало установити само ради ових установа, и ставити му у задатак, да нађе пута и начина, како би ове установе

свој циљ постигле. То је све, што би одбор постићи могао.

Председник М. Ј. Андоновић. Дакле, ви, г. Тадићу, сматрате, да би требало, да изаберемо одбор, који ће имати много мањи делокруг рада, него што је г. Марковић предложио. Видите, господо, кад се допусти једном човеку, да изведе своју мисао до краја, да не изгледа ништа тако страшно. Ако тај одбор буде паметан, он може не само те две три ствари повољно свршити, него ће пуштати корена све дубље и дубље, и он ће бити будно *око*, које бди над друштвом, и поправљаће после и оно, што се не би у први мах могло ни ишчекивати. Паметно је предложио г. доктор, да треба да уђу у тај одбор људи, који како ваља разумеју ту ствар. Ја бих предложио, да у тај одбор уђе и неколико млађих људи, који би с вољом помогли рад овога одбора. Ја бих баш и од њих тражио не само речи него и дела!

Борислав Миловановић, правник. — Молим за неколико речи ради објашњења. — Г. доктор Марковић иронише мене и мога друга Тадића, велећи: „Ја се позивам на господу докторе: Миловановића и Тадића.“ Та иронија потиче отуда, што ме је г. доктор рђаво разумео. Ја сам казао, да не верујем, да ће се остварити то, што г. доктор Марковић каже: да ће он помоћу његовог програма стати на пут злу, да се више неће видети *бледа и изнурена лица* само за то, што ће се образовати тај жељени одбор. —

Моје неверовање потиче отуда, што сам уверен: да је већ прохујало оно време, када су људи, који су увиђали, да друштво на нездравом бази, правили, према својој машти, програме, држећи, да ће моћи да натерају друштво у оквир тих програма, у чијим би се оквирима друштво препородило и у благостање довело. Поред овога, ја страхујем и од неискрености. Јер држим, да нам г. др. Марковић износи као модел француско

школовање само за то, што је оно добро, и што се њиме придобија наша пажња. А да тако држим, дају ми пуно права речи г-на Марковића, који вели: „У једном *маленом и забаченом* селу (Gârches) код Париза видео сам *дивну и велелепну* основну школу, коју је *подигла оштина* (100.000 дин.), *уз пријомоћ државе* (40.000), и *округа* (8.000 дин.) И сад, после ових г. докторових речи, ја сам морао очекивати, да ће г. доктор на закључку свога говора тражити, да се и за наше школовање ангажује држава. Али то господин доктор не чини само за то, што би се у том случају и он морао борити, и то баш противу оних, који ће ући у овај одбор, и чији новац и јест нашу наставу монополисао.

Ето, за то сам имао своју бојазан; ето, за то не верујем, да ће се остварити оно, што господин доктор истиче.

На основу овога можете лако видети, да је неоправдан прекор, да ја долазим са нечим са свим новим, јер ја за свој говор узимам грађу баш из говора предавача г. д-ра Марковића, и претресајући ту грађу, ја долазим до оног мало пре реченог закључка. Ја не могу да оспиравам личну иницијативу. Само ја молим, да се на завршетку г. докторовог предавања направи зграда из целокупног материјала, кога он у своме говору изнесе. Па кад то буде учињено, онда ћете тек најјасније видети, да ли ја неправедно замерам, или г. доктор Марковић сам себи противуречи.

Лазар Ј. Обрадовић, виши учитељ. — Хоћу да признам у истини, да нисам могао да разумем г. г. Миловановића и Тадића, правнике, шта су хтели рећи. Они су говорили о многоме којечему и о свачему, али ја нисам могао да похватам њихове жеље. У њиховим говорима чула се оптужба противу Бачке Трпезе, али без стварних доказа и факата, шта не ваља у њој; чуло се јадиковање на зло стање ђака у школама, против чега војујемо и ми; чуло се о злом стању нашег народа,

које га дегенерише, а не износи се, ни у чему је то зло стање, ни како да се поправи; говори се о неком неправилном друштвеном уређењу, устаје се противу рада ове конференције, износе се неке нејасне мисли и теорије о раду и капиталу, итд. итд. Г. Тадић је говорио такође о неким поправкама друштва, и, како ми се чини, он види поправку у томе, ако би се школовао цео народ, онако *en masse*.

Не може, господо, да се оствари тако звано благостање народно ни средством школовања, јер се ни школовање свих не може да изведе до потпуности, до савршенства. Да је то тако, навешћу вам као доказ један догађај, управ један покушај у том правцу, који се је десио у Белгији пре 20 и неколико година.

Белгијски краљ долази у ред најинтелигентнијих и најпросвећенијих јевропских владалаца. Он је члан Академије Наука у Брислу, члан је многих научних друштава у Јевропи, сâм ради на науци, и потпомаже развиће науке својим сопственим средствима. Он расписује темате научне, и зове на утакмицу научаре целог света, а награду за израђени темат он даје из своје цивилне листе. Као филозоф човек он се је бавио и мишљу, како човек може бити срећан у животу, а као пријатељ свог народа мислио је, како би га усрећио. Бавећи се том идејом дошао је до закључка, да човек може бити срећан у двојаким приликама, у двојаким стању умне развијености: или треба да буде образован филозофски, па да на појаве у свету и међу људима гледа филозофским оком, или, да не зна ништа даље од носа, као што ми велимо, да не зна име ни свога попа у селу, а о даљем чему да не уме ни да мисли. Како је пак сâм филозоф и добар човек, он се приклони брзо првој идеји, и почне смишљати, да и свој народ образује филозофски. Али кад је почео, да замишља ту идеју на пракси, он је се ужаснуо: Камо потребни универзитети и друге школе за сав народ, камо потребни професори,

камо друго много што-шта, и т.д., па да се то све најзад и спреми како-тако, је ли сваки човек умно способан, да се образује философски?! Саветовао се о том и с другим људима, па је дошао најзад до уверења, да је немогуће цео свет образовати философски, и тако га усрећити. Кад није могао учинити философијом, да буде свет срећан, онда он удари у другу крајност: да управо заглупи свет. Краљ изнесе своју идеју пред министарски савет, и затражи потпору владе, али се министри запрепасте, и влада одступи. Тако учине једни, тако други, и редом сви, на које се обраћао. Најзад се краљ обрати поповима, каже им, шта жели, и они то једва дочекају, те се састави чисто клерикално министарство. То министарство састави један реакционарски закон, по коме се укину све средње школе, а основне школе буду деградиране, и у њима остане да се учи: „*оче наши*“..., „*вјерују*“, читати и нешто мало рачунати, и то је све. Док је тај назадни закон усвојен од парламента, краљ је распустио три скупштине. Кад је било све готово, приступило се увођењу закона у живот, и краљ покуша, да то изведе прво у Брислу, али се дигне револуција. Краљ хтеде сâм да улети у буну, да спасе ситуацију својим ауторитетом, али му не дадоше. Кад га известеше о опасностима, у које су доведени и он и његов народ, кога је он волео, краљ све збриса, што је урадио, па поврати стање, које је било пре тога, те се тако поврати и мир у земљи.

Ето, господо, ви видите из овога примера, како и високо образовани људи, како истински пријатељи масе народне, могу да погреше у оцени путова и начина, како се може усрећити народ, и како се благостање народно не може да изведе ни помоћу науке ни школовања. Да се разумемо добро, господо! Не устаје се овим против науке у опште, против школовања и просвећивања народног; напротив баш, наука креће напредовање човечанства, и по томе је и она извор народног благо-

стања, али је само немогуће свакога човека обогатити науком, немогуће је у довољној мери школовати цео народ.

Најзад, да се баш и школује довољно цео народ, питање је, да ли би и у том случају био сваки задовољан, да ли би се тада постигло народно благостање!? Да ли сваки школован човек хоће да живи по принципима науке, по законима морала?! Ја не знам, како је у том погледу у туђем свету, али ми у нашој земљи имамо и сувише жалосних доживљаја од стране наших школованих људи, од стране наше интелигенције. Наша Велика Школа дала је земљи последњих десетина година најдрње реакционаре, међу којима заузима прво место Андреја Ђорђевић, па други. Сем тога, наша се интелигенција у многим и многим случајевима показује без идеала, без патриотизма, без одушевљења и довољног пожртвовања за опште добро; она је грам-жљива, себична, сујетна, груба и нерадна. А кад је у народу интелигенција таква, може ли у том народу бити погодаба за опште благостање народно?! Зар просвећени неваљалац није много гори и опаснији по људско друштво, него што је прост зликовац?!

Овим нећу да кажем, да је сва наша интелигенција неваљала; не, у њој има пуно и пуно изузетака, светлих примера и одушевљених поборника за опште добро, али ипак налазим, да су у многоне и многоне баш наша интелигенција, баш наши школовани људи узрок овом злом стању у нашој земљи, у нашем народу.

Г. Тадић је поменуо и неку борбу капитала и рада. Хоћу да се задржим и на тој теми с неколико речи.

Капитал је резултат рада и штедње. Ради и штеди, па ћеш имати, и онда ето ти капитала, а капитал се не тече ленствовањем и расипањем. Рад, господо, рад и само рад ствара благостање у народу, али је баш несрећа у томе у нас, што ми немамо ни у којој струци довољно радника вредних, способних и енергичних. (Чује се: То није истина!) Јест истина, господо, и за доказ тога слу-

жите ми баш ви, Великошколци. Кад ви радите, господо, кад сте на часу? Цело пре по дне сте на улици, у шетњи, у кавани („Србији“!!...) а тако и после по дне.¹

Тако бива једног дана, тако другог, тако трећег, тако сваког дана. Па кад сте на часу, молим вас?! Хајде, да учинимо и ми онако, како казује доктор да је у Француској, па да над главом ваших професора обесимо таблице, на којима ћемо уписати сваког дана, колико вас је уписано, и колико вас је на часу, па ћемо само за недељу дана познати и видети вас, какви сте радници. Па, како полажете ваше испите?! Знам једног Великошколца, који је учио 4 године Велику Школу, и за све то време није положио ни један испит ни из једног предмета, и после 4 године отишао у други факултет. Знам многе Великошколце, који су махом код својих кућа по унутрашњости за све време, док су на Великој Школи. Слушао сам једном једног правника, како није умео да прави разлику између хијене и хиџијене. Па је ли то рад, господо?! Нико у нас не ради на свом послу онолико, колико би требало, ни колико би могао: ни поп, ни учитељ, ни професор, ни ђак, ни официр, ни војник, ни судија, ни писар, ни капетан, ни начелник, ни доктор, ни министар, ни трговац, ни занатлија, па ни наш сељак. Погледајте наше ministre, кад долазе у канцеларију, па кад излазе за хиљаду и двеста динара месечне плате?! Има их, који нису оставили никакву другу успомену за све време свога министровања, осем, што су се уредно потписивали на платним списковима, те примали плату, и то им је сва одлика.

У нас су ретки вредни устаоци људи. Ако их има, они се истичу својим радом и тековином у својој струци, и остављају за собом у позадини масу нерадних својих савременика и вршњака. Такве људе гледа, на жалост

¹ Универзитет у Србији отпочео је свој живот штрајком студената, који захтевају, да не морају долазити редовно на предавања: дакле и овим се опет тежи нераду! Лепо, Бога ми!!! (Слагач).

наше друштво са завишћу, и смета им у напредовању, а требало би баш да их помаже најживље и најпреданије, ако је њихов рад на моралним принципима.

Ми смо Срби, господо, доста прилењ народ. Леност смо наследили од Турака. Вековима Србин је с припеке, са заморнога рада гледао у хладу Турчина, како живи сербез, како ужива, па је и сâм тежио томе. Кад смо се ослободили од Турака, наше војводе, наше народне старешине, живели су као и Турци, а народ је опет радио и знојио се, гледајући сад војводе, како агују. Тако је најзад нашем народу постао идеал нерад и хладовање, а рад је добио значење „*муке*.“ Да се у нас развије и укорени леност, можда су, уз ово, допринели у неколико наше поднебље и издашност земљишта, те је Србин с мало рада зарађивао доста, те није ни било потребе, да много ради. Услед ове наше народне особине, управ народне махне, ми немамо довољно поузданих, способних и истрајних посленика ни у каквом послу. *Ја сам, господо, дубоког уверења, да све зло, све невоље и сва несрећа наша друштвена долази услед нерада, услед непоштенства, услед оскудице у патриотизму и услед себичности и грамжљивости, који су овладали нашим сувременим друштвом.* С тога, која би влада, у опште, ко би учинио, да се у нашем народу уздигну и развију врлине: *вредноћа, способности, поштенство, патриотизам и хуманости*, био би спасилац и највећи добротвор нашега народа, и заслужио би, да му Срби подигну највеличанственији споменик.

Још неколико речи, па да завршим. —

Познато је из културне историје, да напредовање човечанства не креће народ, маса, него појединци. Све, чега имамо савршенога, чим се поноси и велича људско друштво, дело је појединаца. Ми се данас возимо на железници, јуримо за сахат преко великих просторија, а не питамо се, ко је то створио, и кад је то било, а то је дело једног човека. Да се је Стефенсон задово-

љавео рабацијским колима, као и маса, ми се данас не бисмо возили на железници, него на колима. Па ко створи парну махину, ко упреже муњу, да светли човеку, и да му врши толике и толике послове, ко измисли громобран, ко пронађе стакло, барут, хартију; ко пронађе и описа и непозната тела у природи и у васиони, ко пронађе лекове и за оне болести, које се нису могле лечити, и т. д., и т. д.? Све су то учинили појединци мислиоци; сваки проналазак у науци учинио је појединац, а не народ, маса. Сваки народ, па и наш, остао би назадац, ако га умни појединци не би кретали напред. Овај одбор треба да буде тај појединац, који ће да креће напред наше друштво, наш народ. С тога сам ја за одбор, који ће бити инцијатор у просвећивању и напредовању нашега народа.

Председник. — Молим вас, господо, кад смо се ми, пре три конференције, били састали овде, ви сте казали овако: „Хајде, брате, ти руководи овим конференцијама, да решимо, како ћемо и шта ћемо да поправимо!“ Сад видим тенденцију, да се хоће да уђе у нека крупна питања. Нека се не наљути г. Обрадовић, што морам рећи, да такве ствари не може појединац решавати. (Тако је!) За то ја мислим, да ми треба да останемо на нашој мудри и невољи. Ман’те се ви, г. Обрадовићу, и Стефенсона и Петра и Павла! Све је то тековина векова, и на крај крајева тековина друштва! Ово је моја последња реч, кад је реч о таквим питањима у опште. Ни Стефенсон, ни Петар, ни Павле, не би се упуштали у решавање великих задатака, да није било потребе друштвене, да није било средстава друштвених и т. д. и т. д! Задатак данашње конференције није, да се занимамо таквим питањима.

Има још пријављених говорника, које би конференција требала да саслуша.

Верујте ми, господо, ја сам прилично јак човек, али ево ја сам већ сустао на овој данашњој конференцији,

и то с тога, што се многи удаљују од предмета, и изазивљу објашњавања, без којих може бити.

Има реч г. Михаиловић!

Драгољуб Михаиловић. — Један од г.г. предговорника рекао је, да би требало у опште све оставити приватној иницијативи. Ја мислим, да је приватне иницијативе доста било. Мало час је г. Митровић навео леп пример, кад је, долазећи у школу, рекао учитељу: „Зашто деца пију хладну воду са чесме“? Учитељ је на то само слегао раменима. Да је одбор ту примедбу учинио, учитељ би поступио друкчије, а овако на примедбу само једног човека, деца ће и сутра и прексутра загрејана пити хладне воде са чесме. Међу тим, одбор би таквог учитеља опоменуо један пут, два пут, па и три пут, и ако опомена не би имала дејства, одбор би поднео неку врсту тужбе противу таквога учитеља.

Дакле, ја сам за одбор, и молио бих, да се тај одбор још на овој конференцији састави, јер кад се ми са ове конференције растуримо, уверен сам, да од избора одбора неће бити ништа.

Што се тиче онога, што је г. Тадић говорио о социјализму, ја нећу да улазим у та питања, али хоћу само то да кажем, да ће он кад постане државни чиновник, исто онако радити, као и други чиновници. (Жагор.) Он ће бити онакав исти конзервативац, као и други ранији социјалисти. (Опет жагор.) А радници ће и даље остати онаки исти, као што их је он данас представио.

Ја сам, дакле, за одбор. (Чује се: Да се реши!)

Петар Никетић. — Ја нисам мислио, да вас трудим мојим говором. Ја мислим, да треба одбор да се изабере, само да то не буде *господски одбор*. Кад кажем господски одбор, ја мислим, да не треба да уђу у њега људи, који не знају, шта је школа и шта је сиротиња, већ у тај одбор треба да уђу људи, који неће да седе само у канцеларији, него који ће баш *да зађу по кућама и да виде, како живи та сиротиња*. Ја сам био

учитељ 20 год. у Београду, и могу да вас уверим, да нисам знао, шта је сиротиња, док нисам постао стара-лац општинске сиротиње. Кад сам ушао у куће те сиротиње, ја сам се пренеразио. И овај одбор треба *да зађе по свима кућама, да види, шта је сиротиња*. И тек, кад дозна, шта је сиротиња, онда се може помоћи, као год што један лекар не може добро лечити, док не постави добру дијагнозу. Толико сам имао рећи.

Мих. М. Станојевић, учитељ. — И ови, који су били против одбора, у ствари су и они за одбор, само за шири одбор. Н. пр. да ми сви, који смо на овој конференцији, помажемо сваку приватну иницијативу. Ја мислим, да нико није против тога. И сад, кад знамо, шта сви хоће, онда тако и треба да радимо, само мислим, да одбору треба помоћи у раду, јер он не може свугде да зађе, за то бисмо требали и ми, који смо на овој конференцији, да му помогнемо. У томе смислу и молим, да се ранији мој говор разуме.

Председник. — Дакле, видите, господо, мало пре ја сам заиста г. Станојевића разумео тако, као да нам одбор не треба.

Извините, тако сам вас, г. Станојевићу, разумео. Рекли сте, да сте за приватну иницијативу, па колико изађе, — изађе. Сад међу тим г. Станојевић допуњава себе. Он је за приватну иницијативу, али која има том одбору, који се сад буде изабрао, да послужи као под-стак, да буде дакле као једно око, које ће бдити над радом државе и општине. Стоји и оно, што је казао мало пре г. Михаиловић, да оно, што је приметио г. Митровић, или ма који члан одбора, треба да јави одбору: тај и тај учитељ пустио је децу да пију хладну воду, и онда ће да оде председник овог одбора, и да каже учитељу: ви не мотрите на децу, ми доводимо здраву децу у школу, а ви их пустите четвртсахата на одмор, а она се напију хладне воде, и после дођу кући и кашљу; узмите се

у памет, ми ћемо порадити код г. министра, да он сазна, да ви не вршите вашу дужност, како ваља. И ако у будуће будете тако радили, ви ћете изгубити место. — Када се тако опомене један пут, други пут, онда ће се узети у памет, и неће више пуштати децу, да то раде. Господо, ама доказана је потреба одбора са ужег и ширег гледишта, и ја вам понављам, ја сам схватио све говоре тако, и чини ми се, да сви хоће одбор, па за то мислим, да нема смисла више дебатovati о томе. (Чује се: Сви смо за одбор.)

Риста Стојаковић. — Ја хоћу да кажем, да је мене г. председник рђаво разумео. Кад сам мало пре прочитао резолуцију, да не бирамо одбор, он ме је рђаво разумео, јер мало пре г. Марковић је казао оно, што иде у прилог мога предлога; т. ј. да има људе у кандидатној листи, који хоће да раде. У нас је уобичајено, да сваки час бирамо неке одборе, ми имамо тих одбора и сувише, и од свих њих 10% једва штогод да ураде. Због тога ја нисам за бирање одбора, него они људи, који хоће да раде, нека се скупе, па нека раде, и тиме ће побудити приватну иницијативу, да се оснује друштво, које ће даље радити. За то ја предлажем, да се усвоји кандидатска листа, коју предлаже г. Марковић, јер је он нашао људе, који хоће да раде на истакнутој задаћи.

Председник. — Још није реч о кандидатној листи. Ми смо овде слободна конференција, и ми ћемо сами да предлажемо личности, које ће да уђу у тај одбор, јер ја бих предложио једну личност, други другу, трећи трећу. То све иде у корист ове установе. Да се не би могло пребацити, усвојена је једна октроисана листа. Залишан је говор о кандидатској листи, јер још нисмо на чисто (!?!), да ли треба одбор или не треба.

Драгослав Стојадиновић. — Г. Домановић је почео са неким вицеvима, који се могу врло згодно употребити за његову „Страдију“, али нису за ову прилику. Као год што је он казао, да памуклијаши треба да иду

са памуклијашима, а тишлери са тишлерима, то би се то исто могло однети и на њега. Боље би било, да није ни долазио овде, већ је требао да иде тамо, где су њему слични.

Ја сам за одбор, али с тога, да се тај одбор не ограничи само на хигијену у школама, већ и на друге ствари, као што је на пр. хигијена у становима и др., те да бар колико толико помогне „друштву за чување народног здравља“, које није до сад показало Бог зна каквих резултата.

Председник. — Пошто сам ја прилично заморен, то вам захваљујем на досадашњем поверењу, и молим вас, да изаберете другог председника, који ће вас руководити.

Др. Св. М. Марковић. — Господо, ви знате, да се само помоћу реда може доћи некоме циљу. Ми нисмо овде дошли, да правимо неред, и ми смо заморили г. председника, коме одајемо сваку хвалу и част на труду око овога посла; и право је, да се он мало одмори. И с тога ја „узимам власт у своје руке“; можда је то мало апсолутистички, али и ја сам за дисциплину, за то вас молим, да не говорите са толиким жаром у овом послу, него хладно, јер кад би лекар дошао неком болеснику, који болује од запаљења плућа, и подвикнуо му: „а како си смео да назебеш и добијеш тако тешку болест“, онда то не би био никакав лекар. Ми се сви слажемо с тим, да имамо пред собом једнога тешкога болесника, њему треба наћи лека, и на сваки начин нама је дужност, да познамо болест, и да нађемо правога лека, који је за њ потребан. Ако се ти наши доктори, које ми будемо изабрали данас за лечење нашега болесника, не буду потрудили колико и како ваља, онда ми смо ту. Ви се сећате, да сам ја једном напоменуо, како је један мали Швајцарац казао неком Енглезу, кад је овај хтео, да се са запаљеном цигаром у устима приближи до једне ба-

рутане, на коме је одстојању било забрањено пушити, онда му је он подвикнуо: „Еј! није слободно ићи тамо“! Енглез га запита: „па ко ме види“? Онда је малишан одговорио: „**Ја вас видим**“. Дакле, ви сте ту, који ћете да лебдите над тим одбором и његовим радом; ако тај одбор не врши своју дужност како ваља, онда га треба збацити. Ево вам овде књига с француских школа, које говоре, да се и тамо држе јавне конференције. Ја мислим, да је ред, да се овај посао заврши, па с тога сматрам, да имам права, да данас истакнем људе, за које мислим, да су положили испит из своје тачности и љубави за опште послове. Пристајете ли ви, да те људе кандидујем? (Чује се: *пристајемо*).

Овде се, молим вас, иде по програму, и бираћемо одбор; он има свој задатак и решаваће о томе.

Ако се одбор не слаже, онда ћемо позвати другу конференцију, и она ће изабрати нов одбор. (Чује се: „Има неколико резолуција“) Ја прво износим своју, јер Бог је казао: „Ја стварам свет овако“, ако хоће други неки Бог да дође, нека створи други свет, али у другој земљи. Дакле, молим вас, господо, да саслушате ову кандидациону листу. Као што знате, имамо два одбора: стални и резервни одбор, а изложио сам већ, зашто треба да буде и резервни одбор. У стални одбор ја уносим г. Божу Јанковића, генерала у пензији, г. Борислава Б. Тодоровића, директора Трг. Академије, г. Др. Косту Д. Николића и Мих. Ј. Викторовића, апотекаре, г-ђу Весовићку, г. Лазара Ј. Обрадовића, вишег учит. у пензији, Васу А. Симића, учитеља и д-ра Светозара М. Марковића, лекара.

Овога последњег можете слободно избацити, он се неће ни мало љутити, али се држите добро, ако он доцније примети, да ви, избацујући њега из овога одбора, умећете људе, који са много мање љубави раде на томе послу. Он ће вас напасти на првој јавној конференцији, и тешко ћете наћи адвоката, који ће вас моћи одбранити.

У заменике метнуо сам ове: г. Боривоја Ј. Поповића, г. Др. Миливоја Јовановића, г. Живојина Ј. Јуришића, г. Мих. Вукчевића, професоре, г. Станишу С. Станишића, г. Мих. М. Станојевића, учитеље, и г-ђицу Лепосаву Бошковићеву, наст. В. Ж. Школе, а осмог нисам нашао.

Ако ко има против ове кандидационе листе, нека говори слободно.

Рад. Домаповић. — Ја бих желео прво и прво, да видимо, да ли су ови људи овде. Ако ко није овде, он не води рачуна о овим стварима, и не интересује се њима, те држим, да би требало одавде да се изабере одбор.

Др. Св. М. Марковић. — Ако Ви, г. Домановићу, сматрате, да треба одавде да се изабере одбор, сазовите Ви конференцију, јер ја не могу да имам посла с људима, који неће да раде, ни да долазе на седнице, него седе у каванама. Ја сам провео девет година у Француској, и видео сам тамо људе, да друкчије и много боље раде него у нас. Част и поштовање свима из Министарства Просвете, али ни један од њих ево није ни дошао, а о раду ни помена нема. Можда сам ја на погрешном путу, али мислим, да ми нећете одрећи право, да вам предложим оне људе, за које сам више мање уверен, да ће савесно и одано радити на овим пословима, које ми данас отпочињемо.

Генерал Божа Јанковић. — Господо, кад сам дошао овде на конференцију, нисам ни мислио, да ће се та питања толико исцрпсти, и да ће се доћи до решења и до избора одбора. Како се веома интересујем за питања, која се тичу образовања, васпитања и бољег напретка нашега подмлатка, ипак сам био спречен, да на прве две конференције дођем, и чујем г. Марковића, кога ја веома поштујем, и који се јако интересује овим питањима, и који је по својој професији позван, да се о томе брине. Ја сам мислио, да ће се на овој конференцији третирати само разна питања, која ће да затала-

сају, да заинтересују што већи број становника београдских, и да се сваки што јаче ангажује за васпитање подмлатка; држао сам дакле, да ће ова трећа конференција бити просто обавештавање о разним питањима, и да се неће приступити образовању одбора. Ја нисам мислио да говорим о томе, да ли треба да се избере одбор или не, хтео сам да будем хладан посматрач, да покажем симпатије према конференцији самим присуством. Али кад је ствар већ дошла до тога, да је одбор изабрат, и да сам и ја ушао у одбор, онда морам да кажем, да ја нисам против овакве једне установе, против удружења, него да сам против бирања одбора за то, што имамо сличних установа, што имамо тих одбора. Ви знате, господо, да постоји Друштво за чување народнога здравља, за тим, друштво за ћачку трпезу, па онда друштво за фонд Великошколаца, па Учитељско Удружење, које има да се брине о васпитању и нези деце. Ако хоћемо да потпомогнемо ово друштво, које има много заједничкога са другим друштвима, онда потпомогнимо она споменута поједина друштва, па и онда ћемо постићи ово, што желимо. Г. др. Св. М. Марковић рече, да пре него што је ову кандидациону листу саставио, он је обавестио дотична лица, и добио пристанак да уђу у одбор. Нека ме извини г. др. Марковић, и ако се ја веома интересујем овим питањима, ја нисам ни сањао, да ћу бити кандидован за члана одбора. Господо, и ако веома ценим циљ, коме је ова конференција намењена, и ако сам расположен, да потпомогнем рад ове конференције, ипак не могу, да се примим за члана одбора, за то, што сам оптерећен дужностима у разним другим одборима, а на што друштву члан одбора, који ће за друштво врло мало или ни мало да ради. Ја налазим, да би било правичније, не да кандидује чланове одбора г. Марковић, него да се сами кандидују поједини чланови ове конференције, који се више интересују овим питањима, и који кажу, *да хоће да раде*, — такве људе треба

узети за чланове одбора. У нас је обичај, натоварити неколицини људи дужности, а кад треба после радити, други побегну, повуку се у крај, и опет се за то онима, који су радили и урадили, колико су могли да ураде, пребацује се, да нису били ревносни часници друштвени.

Жив. М. Силић, адвокат. — Доста је било говора, и ја ћу да говорим само о питању, које је на дневном реду, то јест, само о одбору.

Г. Таса Ивковић казао је у своме говору, како у Француској постоји друштво за народно образовање, па чак и друштво за развијање талената. Па то баш и јест у нас зло, што ми таквих установа немамо. Ми морамо ићи овим путем, да бирамо одборе, ако хоћемо штогод боље да постигнемо. Ви знате, да постоји одбор друштва за унапређење народнога здравља, и ми смо имали прилике да видимо, како то друштво ради. Из говора једног предговорника изгледа, да ми нисмо задовољни са радом тога друштва. Ви знате, господо, да ми даље имамо Учитељско Удружење, па Професорско Удружење, и т. д., то ту све специјална друштва, која имају своје специјалне задаће. Али овде у Београду, као у престоници, ми треба да изберемо један одбор, *који ће давати иницијативу за рад на школској хигијени* не само за Београд, већ за целу земљу. Свака окружна варош може специјално да се брине о себи и својој околини, али Београду је дужност, да даје иницијативу за целу земљу; дакле, ми ћемо изабрати одбор, и ми ћемо га ставити на пробу за годину дана или шест месеци, па ако се покаже немарљивим у раду, да чланови одбора не долазе на седнице, онда ћемо на другој конференцији изабрати други одбор, па можемо изабрати и трећи, док не нађемо људе, који ће да раде. Лепо је казао г. генерал Јанковић, нека изађе од чланова конференције онај, који хоће да ради, па нека каже: „Ево, ја хоћу да радим на задаћи овога друштва“! Таког човека кон-

ференција треба да изабере за члана одбора. То су почасна места, то су патриотске дужности, ту нема ни таптијема, ни дијурни. У колико се ја сећам имена прочитаних кандидата за одбор, мени изгледа, *да је г. Марковић учинио добар избор* у људима за овај одбор. Ту се налазе људи, који су материјално осигурани, који могу да се одвоје од свога посла, и да врше оваке почасне дужности. Бадава, што ће један човек рећи, да има воље за рад, кад њему његове насушне потребе не допуштају, да један део свога времена одвоји за оваква општа питања. Дакле, господо, свакако је добро, да ми имамо један центар, који ће да се интересује овим питањима. Јер ако станемо на гледиште, да за овакве ствари треба имати доста материјалних средстава, онда нећемо далеко дотерати. Ви знате црну слику наших старих из 1804. год. за време устанка Карађорђевог. Наши стари нису онда казали, па како ћемо да дигнемо устанак, кад немамо топова, кад немамо пушака, муниције и т. д., него су људи подигли устанак, па мало по мало набављали средства и војевали, док нису створили данашњу Србију. Ми у овој прилици треба на њих да се угледамо.

Драгослав Стојадиновић, правник. — Ова је конференција сазвана за све слојеве друштвене. Према томе, у овај одбор треба да уђу представници свих друштвених слојева, а из кандидатске листе треба да буду избачени сви они, који нису хтели да дођу на ову конференцију. У опште ја мислим, да није умесно кандидовати извесна лица за чланове одбора, која нису дала свој пристанак на ту листу. Г. Марковић је рекао, да је лица из кандидационе листе питао, али најбоље би било, да су та лица овде на конференцији, па да одмах изјаве, да ли се примају кандидатуре. Врло је незгодно кандидовати некога, који није на конференцији. За то ја тра-

жим, да се изаберу људи у одбор, који желе и хоће да раде за ове ствари, а овде су:

Др. Свет. М. Марковић. — Г. генерал довео ме је мало у неприлику, што сам га кандидовао за члана сталног одбора, јер вели: он није дао пристајак за то. Господо, има година и по дана, како сам имао част, да познам рад г. генерала Јанковића на стварима од општег значаја, и добио сам уверење, да он спада у онај ред наших људи, који се не само интересују за ове наше послове, него на њима и раде. Г. генерал Јанковић је председник пододбора друштва за чување народног здравља за кварт савамалски и то је једно друштво од првих друштава те врсте. Ја истина нисам лично питао г. генерала о примању за члана сталног одбора, али знајући, да се он интересује пословима, који се данас на овој конференцији претресају, ја сам га уврстио у први ред, и питао сам га, да ли ће бити добар, да дође на конференцију, он је казао, да хоће, и онда сам сматрао као поуздано, да ће се и примити за члана одбора, цу кад се он неће да прими тога звања, ја на његово место могу предложити другу личност, *коју из скромности нисам хтео да кандидујем*, међу тим, која је давала живот овим трима конференцијама, ви ћете погодити, да је то лице председник данашње конференције г. Андоновић, и пошто у листи чланова одбора нема ниједнога професора Велике Школе, ја предлажем г. Милана Ј. Андоновића на место г. генерала Јанковића, и ако се г. председник изјасни, да се прима чланства, ми ћемо га оберучке примити, и знаћемо, да ће он радити свесрдно на овом послу. Што се тиче других личности на кандидационој листи, ја мислим, да могу да остану. Ако би ко хтео другу листу да предложи, нека се јави, ја немам ништа против тога.

Мих. Јовић, учитељ. — Кад је био збор друштва за чување народног здравља, и кад је дошло до бп-

рања одбора, ја сам хтео да замолим збор, да за чланове одбора не бира ниједног од госпoде, који воле само да иду на зборове, да буду изабрани за чланове друштва.

Таку напомену хоћу да учиним на овој конференцији. Код нас има једна класа (Тадић и Миловановић: а, има класа, ја како) људи, чиновника и богатих трговаца, који су жељни славе, (Тадић и Миловановић: на рачун потиштене и потчињене пролетерске класе.) долазе на поједине зборове и конференције, да би били изабрани за чланове одбора. И кад изађе њихово име у новинама, на томе се сврши сва њихова активност, више не видите никакве активности и каквог рада. За то бих желео, да у овај одбор не улазе љули, који имају по десет почасних звања, па кад се позову на рад у одборске седнице, они не могу тачно да долазе ни у један одбор, и извињавају се тиме, што имају сувише посла.

Ја молим конференцију, да проконтролишемо предложену листу чланова одбора; ја у тој листи видим три учитеља, три професора, ја држим, да је довољно један учитељ, један професор, а молио бих, да уђе још који лекар, јер овде је одбору најглавнији задатак школска хигијена, па онда не видим у листи ни једног члана из великошколске омладине, могао сам на овој конференцији видети, да се Великошколци интересују овим радом. Још треба у ту листу да уђе и један трговац, и један занатлија. Ја верујем, да је г. др. Марковић умео да избере вредне и добре људе, али треба водити рачуна о томе, да они поред најбоље воље неће моћи одазвати се и овој дужности, за то, што морају девет десетина свога слободног времена да утросе по другим одборима.

Таса Ђ. Ивковић. — И ја хоћу да говорим о томе питању, о избору чланова одбора. Ја држим, да у тај одбор треба да уђе и један инжињер, за то, што инжињери имају да дају своја мишљења о школским зградама, за тим, у тај одбор треба да уђе један Великошко-

лац; Великошколци су данас на овој конференцији показали велико интересовање својим говорима. Ја бих молио, да се избере из њихове средине најсиромашнији ђак, који ће моћи дати одбору обавештења, како сиромашни Великошколци живе, по том, у тај одбор треба да уђе један занатлија, а нарочито треба изабрати онога, који ради по школама, као на пример, што је г. Митровић, кројач. И ја се слажем с тим, да нису у томе одбору потребна три учитеља и три професора, дакле, моје је мишљење, да у одбор буду изабрани: један учитељ, један професор, један ђак Велике Школе, један занатлија, а на првом месту треба за члана одбора да буде изабран г. председник, који је показао много воље и енергије, и одржавао ред на конференцијама не може бити боље.

Миливоје Тадић, правник. — Један од г.г. предговорника, рекао је, да за све ове ствари, које ће се овоме одбору ставити у дужност, већ постоје одбори код других таквих друштава. Ја сам поднео једну резолуцију, која је код председништва. Председник ту резолуцију није хтео да објави.

(Председник: „Пардон, ја сам тек сада видео ту резолуцију.) По тој резолуцији будућем одбору ставља се у задатак, да изврши неке саме по себи незнатне, али за ђаке веома судбоносне ствари. Питање је сада, хоће ли конференција приступити томе послу, који може да оствари, или ће да се заводи неким утопистичким (неостварљивим) идејама. Молим, да се прочита поднета резолуција.

Председник М. Ј. Андоновић. — Чита резолуцију, која гласи:

Конференција београдских грађана, после довољног претресања *бедног стања*, у коме се налази *школска омладина* у Београду, доноси ову:

РЕЗОЛУЦИЈУ

1.) Да се установи један одбор из средине грађана са конференције, коме би била дужност, да поради на

томе, да се установама, које већ постоје у Београду, а које имају за задатак, да помогну ђачкој омладини, да тим установама нађу средстава да свој циљ постигну.

Миливоје Тадић,
правник.

Ви сте чули један велики део рада ове конференције. Ја мислим, да је овде изнесено све оно, што заиста свима нама лежи на срцу. И према томе, за то мислим, да је суштина ове резолуције природна, и да треба да уђе у задатак одбора.

Пристајете ли на то? (пристајемо.)

Миливоје Тадић, (продужава): — Задатци, које је изнео г. др. Марковић, — неостварљиви су. Међу тим оно, што је остварљиво, бацаће се у запаћак. И онда, кад се одбор разочара у раду, који буде предузео по предлогу г. Марковића, кад наиђе на неуспехе, он се неће ни упуштати у те ситније ствари практичне вредности, које су у почетку биле у запаћак бачене. Нека конференција добро размисли, хоће ли њен рад са избором одбора показати ма какве резултате, хоће ли да види плодове свога рада, што је до сада у свима друштвима било илузорно.

Г. Марковић нам је говорио о школама на западу, дотичући се данашњег ђачког стања у Србији, — специјално у Београду. Питао је конференцију, хоће ли да нађе пута и начина, да се ђачко стање у Београду поправи. То је главна ствар, на коју конференција треба да обрати пажњу. Не учини ли то, конференција ће сићи са правог пута, и наићи ће на кривудава стазу, и разочараће се.

Председник М. Ј. Андоновић. — Мени се чини, кад конференција усвоји суштину ове Ваше резолуције, то ће бити саставни део задатка одбора, у који треба да уђе и неко, који представља ову резолуцију.

Онда мислим, да ће и за Вас бити довољно јемство, да се тај одбор неће успавати. Кад се хоће и жели, да се прошири рад одбора, онда је са свим умесно, да и таква резолуција уђе у саставни део задатка одборова.

Борислав Миловановић, правник. — Господо, после оне *бурне дебате*, конференцију већ обузима неко затишје. Из речи мојих предговорника видим, да се они препиру о томе: шта управо хоће ова конференција, после тако дугог дебатовања.

Да бих прекинуо ову препирку усамљених говорника, узео сам реч, и то не да нешто *своје* изнесем, већ само да, из говора, који су имали утецаја на конференцију, учиним један збир, који ће нам показати мисли ове конференције. Те се мисли састоје у томе: што ће рад одбора имати да се подели у два дела. Први је део тај: што ће одбор *поистаћи* и *указати* пут и начин, како треба поправити и у правилан ток довести постојеће ђачке установе, као што су: „Бачка Трпеза“ „Фонд“ итд. Са овом се првом тачком и сâм потпуно слажем, а то сам истакао и на прошлој конференцији, када сам рекао, да је за овакав рад одбор једино и способан.

Други је део оно, што предлаже г. доктор Марковић, према чему сам ја Неверни Тома, пошто видим коренито лечење тога зла само у државном школовању.

Председник М. Ј. Андоновић. — Ја мислим, да треба да одамо нашу захвалност г. Марковићу, који је толико времена мислио о тим стварима, и дошао овде, и покренуо и нас, да и ми о томе размишљамо, тиме, што ћемо саслушати његову завршну реч. Немојте, господо, мислити, да сада, када изберемо одбор и почнемо да фунгирамо, да је крај наше дужности, не, господо, има људи, који не знају шта је дужност, ни родитељска, ни васпитачка, ни грађанска. Ми желимо да у будуће буде боље.

Др. Светозар М. Марковић. — Налазим, да није право од ваше стране, да сумњичите једнога човека, који је отишао у туђ свет о свом круху, да види, шта има бољега у других народâ, па да после то при свом повратку саопшти и својим земљацима. Дакле, ја кад сам саставио листу чланова одбора, нисам је саставио у тој намери, да се тај одбор спотакне на првом кораку. Г. Тадић би боље учинио, да се мало повуче, јер он као млад човек према своме досадашњем раду не може рећи, ја сам био у том и том одбору, и показао сам те и те резултате. Хоће ли конференција узети г. Тадића место овога или онога члана у предложеној листи, ја немам ништа против тога. Главна је ствар, да сам ја уверен у ове људе, и да ће бити добрих резултата. Овај ће одбор имати да изнесе програм, по коме ће се радити. Ја могу да кажем, што ви, г. Тадићу, нисте сазвали конференцију, и на њој претресали све оно, што желите. Ја молим, да примите овај стални одбор, који сам ја предложио, јер му не дајете 1.000 динара месечне плате, па да кажете, што ја не бих био, већ му дајете *дужности*, и фактички, он има доста рада; не треба одмах да се чује за неког члана одбора да је нечист, јер кад би се погледало кроз *увеличавајуће стакло*, видело би се, *да смо сви ми нечисти*. Ја нисам бирао најгоре људе, ја сам бирао људе, који су радили на оваквим пословима, и за које сам уверен, да ће и овде радити. Дакле, ја предлажем, овај стални одбор да примите, а што се тиче *резервног одбора* овај *стилски одбор* има да *изабере људе*, који ће ствар прихватити, и ући као резервни одборници или заменици. Мислим, да сам ја најбоље могао, да кандидујем листу сталнога одбора, а кад се неки члан из тог одбора разболе, да га замени један члан из резервног одбора.

Младен Спасојевић. — Односно резервног одбора ја бих предложио, да у тај одбор уђу људи из свих класа,

као што су у томе смислу говорили г. г. Ивковић и Јовић, учитељ.

Председник. — Примате ли ову листу сталног одбора? (**Примамо**). Као што је рекао г. Марковић, овај стални одбор има да избере извештај број *помоћника*, и ја мислим, да у те помоћнике треба да уђу људи из разних сталежа, да бисмо ми могли у том погледу да задовољимо и другу страну и циљ ове конференције. За то бих молио г. Тадића, да он предложи некога из омладине, који би ушао у овај одбор. (Тадић: Молим за објашњење!)

Миливоје Тадић. — Ја сам још мало пре изјавио, да је главни део практичног рада, кога је г. Марковић предложио, утопистичан (неостварљив). Према томе, ја не могу ни да се примим, нити кога да предложим за тај одбор.

Председник. — Ја ћу само две-три речи казати, па да завршимо рад. Ја мислим, да ће овај стални одбор најбоље учинити, ако се он обрати појединим постојећим удружењима: радничком удружењу, лекарском, професорском, учитељском и тако редом даље, и од њих тражи поједине заступнике. Тако ће бити заступљени сви слојеви.

(Чује се: Тако је!) Јесте ли задовољни с тим? (Јесмо.)

Е, онда хвала вам!

Са овим је завршен рад ове конференције, те објављујем, да је конференција свршена.

Конференција је трајала до 11³/₄ час. пре подне.

СТАЛНИ ОДБОР¹

1. Милан Ј. Андоновић, проф. Вел. Школе.
2. Борислав Б. Тодоровић, директор Трговачке Академије.
3. Др. Ћоста Д. Ниќолић, апотекар.
4. Мих. Ј. Виќторовић, апотекар.
5. Г-ђа Јелица А. Весовићка, пензионерка.
6. Лазар Ј. Обрадовић, виши учитељ у пензији.
7. Васа А. Симић, учитељ.
8. Др. Свет. М. Марковић, лекар.

ЗАМЕНИЦИ

1. Бор. Ј. Поповић, професор.
2. Др. Мил. Н. Јовановић, професор.
3. Жив. Ј. Јуришић, професор.
4. Мих. Вуќчевић, професор.
5. Станиша С. Станишић, учитељ.
6. Мих. М. Станојевић, учитељ.
7. Лепосава Бошковићева, настав. В. Ж. Школе.

¹ Овај је одбор у неколико доцније измењен из разлога, што неки изабрани „нису могли“ на седнице долазити.

ПРАВИЛА

ДРУШТВА ЗА ШКОЛСКУ ХИГИЈЕНУ И НАРОДНО ПРОСВЕЂИВАЊЕ.*

„За отаџбину живом речју, пером и делом“.

(Pour la Patrie par la Plume, par la Parole et par l' Action).

I

Опште одредбе.

Име, седиште и печат друштвени.

Члан 1.

У Краљевини Србији оснива се „Друштво за школску хигијену и народно просвеђивање“, са седиштем у Београду.

Члан 2.

Друштво има свој печат, који је четвртастог изгледа, с насловом: „Друштво за школску хигијену и народно просвеђивање“, а у средини мото: „За отаџбину живом речју, пером и делом“, испод којег стоје речи: „Основано 1905. године“.

Члан 3.

Задатак друштвени.

Задатак је друштва: да настојава на подизању хигијенских школских зграда и дворишта у целој Ср-

* Овако по изменама и допунама од 20. Новембра 1905. године.

бији; да привлачи пажњу државних и општинских чињеница, као и родитеља, на савремене школске уредбе, које се односе на младу школску децу и одраслије ђаке у добу њихова развића; да се труди, да *умерена* физичка вежбања (гимнастика) и кретања на чистом ваздуху добију ону примену, коју здравље и доба школске деце захтевају; да тежи реформама садашњих школских програма и метода, како би се избегла умна преоптерећеност и расипање дечје умне снаге; да тражи веће учешће лекâра у школском животу у опште; да помаже школску омладину морално, — а чим наступи могућност и материјално, — како би се телесно и умно здравље што боље развило и очувало, а велика *смртности* међу школском омладином умањила; и, да просвећује народ јавним популарним и *бесплатним* предавањима из свих грана људскога знања и друштвених потреба.

II

Материјална и друштвена средства.

Члан 4.

Материјална средства.

Извори за подмирење друштвених потреба јесу:

1. Улози оснивача, редовних чланова и помагача; прилози добротвора, утемељача и почасних чланова;
2. Камата од уложенога капитала на приплод;
3. Помоћ државна, разних општина, цркâва и манастира;
4. Приходи: а) од забава у корист овога друштва, и б) од друштвених марака;
5. Поклони појединих корпорација, новчаних завода, појединих добрих људи, приватних установа и т.д.

Члан 5.

Друштвена помоћна средства.

МУЗЕЈ

Ради држања јавних бесплатних и популарних предавања у народу, друштво има свој музеј, који ће се звати „Музеј за школску хигијену и народно просвећивање“. Циљ овога музеја биће:

а) Да набавља сва средства за јавна, бесплатна и популарна предавања у народу; и

б) Да позајмљује основним и средњим школама сва потребна учила за предавања из школске хигијене, и она, која су потребна за јавна популарна предавања у народу.

Како ће се управљати друштвеним музеумом, друштво ће прописати нарочити Правилник.

Члан 6.

Готов друштвени новац даваће се на приклад Управи Фондова; или, по решењу Управнога Одбора, другоме ком новчаном заводу.

Сместипште друштвенога музеја биће у Београду. Њиме рукује Управни Одбор посредством свога секретара. Управни Одбор одговара морално и материјално за друштвену имовину.

III

Чланови.

Члан 7.

Члан друштва може бити свако лице без разлике пола, узраста, вере и занимања.

Да би неко постао чланом овога друштва треба:

1. Да га Главном Одбору представи и предложи један члан друштвени;
2. Да га изабере и прими Главни Одбор већином гласова присутних чланова.

Чланови се деле на:

1. Чланове осниваче,
2. Редовне чланове,
3. Помагаче,
4. Добротворе,
5. Утемељаче, и
6. Почасне чланове.

Члан 8.

Дужности чланова.

1. Чланови *оснивачи* јесу сви они, који су основали ово друштво, и приложили по 25 динара једанпут за свагда као свој оснивачки улог. Исто тако и они, који се за осниваче и доцније упишу и положе по 25 динара;
2. *Редовни* су чланови они, који плаћају годишње 6 динара;
3. *Помагачи* су они, који плаћају годишње 4 динара;
4. *Утемељачи* су, који једном за свагда положе на друштвене циљеве 50 динара;
5. *Доброствори* су они чланови, који положе друштвеној благајни једном за свагда најмање 100 динара;
6. *Почасни* су чланови они, које друштво за такве изабере на својим редовним скуповима по предлогу Управнога Одбора, а за њихове услуге или добротинства, која су друштву учинили.

Члан 9.

Чланови оснивачи, редовни и помагачи дужни су, својом заузимљивошћу, помагати, да се ниго више чла-

нова упише у ово друштво; да уредно похађају јавна популарна предавања и редовне годишње скупове друштвене.

Члан 10.

Права чланова.

Чланови оснивачи, добротвори, утемељачи и редовни, ако су српски поданици, имају права говора и гласа на редовним и ванредним скуповима друштвеним; могу бити изабрани за часнике Главнога Одбора и пододборâ; могу се служити предметима друштвеног музеја, и на друштвеним забавама плаћају половину одређене улазнице.

Чланови помагачи имају права саветовања на редовним и ванредним друштвеним скуповима, али немају права гласа и не могу бити изабрани за часнике Главнога Одбора и пододборâ. И ови се чланови могу служити предметима друштвеног музеја.

Члан 11.

Почасни чланови, добротвори, утемељачи и оснивачи добијају друштвену диплому.

Члан 12.

Сви чланови друштвени имају права да подносе писмене предлоге, који се тичу бољитка и напретка овога друштва.

IV.

Друштвени органи.

Члан 13.

Главни Одбор.

Друштвом управља Главни Одбор од 15 чланова. Поред ових бирају се још 15 њихових заменика са

истим правима и дужностима. Чланови Главнога Одбора морају бити из Београда, и бира их редовни годишњи скуп на три године.

Члан 14.

За чланове Главнога Одбора бираће се по могућству: један професор Универзитета, један професор средњих школа, један учитељ или учитељица, један лекар, један инжењер, један новинар, један трговац, један књижевник, један железничар, један апотекар, један занатлија и један редован ученик Универзитета. А за заменике, поред поменутих професија, могу бити изабрани још и ови: један свештеник, један уметник, један индустријалац и један поштанско-телеграфски чиновник.

Члан 15.

Управни Одбор.

На првој седници, после редовнога годишњег скупа, чланови Главног Одбора бирају из своје средине *осам* лица за чланове Управног Одбора на годину дана.

Управни Одбор, као административни орган овога друштва, отправља све текуће послове друштвене. С тога он бира из своје средине председника, потпредседника, једног секретара и једног благајника.

Члан 16.

Услови за чланове Главнога Одбора.

Чланом Главнога Одбора може постати само Србин, који ужива сва грађанска и политичка права. Од овога се (грађанских и политичких права) изузимају само редовни ученици Универзитета.

Она лица, која буду изабрана у Главни Одбор овога друштва, у *првој* седници, којој присуствују,

задају часну реч, да ће најживље, најтачније и најсавесније радити на друштвеном задатку. Који се члан Одбора, и после часно задате речи, ипак покаже нехатан и немарљив; који не буде отправљао своју дужност с љубављу и истрајношћу, Главни Одбор биће дужан, после треће (писмене) опомене, коју томе члану саопшти председништво по решењу Главног Одбора, да га искључи из Главног Одбора и његово место одмах да попуни замеником по азбучном реду презимена.

Члан 17.

Чланови Главног Одбора врше све друштвене послове бесплатно, а кад неко од њих, по решењу Главног Одбора, треба да отпутује у унутрашњост Србије ради друштвених задатака, онда ће му друштвена благајница, а по решењу Главног Одбора, одредити и исплатити потребну суму путнога трошка.

Члан 18.

Сваки члан Главног Одбора дужан је, у датим приликама, похађати разне основне и средње школе у земљи, и извештавати Управни Одбор о свакој неисправности и нехигијенскоме стању школâ и ученика.

Сем тога, сваки члан Главног Одбора дужан је, по могућству, држати годишње најмање три предавања за народ. Програм ових предавања утврђује почетком сваке године Главни Одбор, а место предавања одређује Управни Одбор.

Члан 19.

Седнице Главног Одбора сазива председник или по потреби потпредседник; а Главни Одбор састаје се за решавање свих важнијих питања, за која Управни Одбор нађе, да је потребно, да их изнесе Главном Одбору на решавање.

За пуноважно решење Главнога Одбора треба да је присутно најмање 10 чланова, рачунајући у тај број и чланове Управног Одбора.

Чланови, који су спречени неодложним послом, могу гласати и писмено. С тога ће се на позиву у седнице сваком члану саопштити и дневни ред.

Члан 20.

Седнице Управног Одбора држе се сваких 10 дана, а по потреби и чешће. Седнице сазива и њима рукује председник, а кад је он спречен, онда потпредседник.

У седницама се решава простом већином гласова. Седница Управног Одбора може пуноважно решавати, ако буде присутно најмање шест чланова заједно са председником или потпредседником. На случај равне поделе гласова, решава она страна, на којој је председник.

Члан 21.

Круг рада Управног Одбора.

Управни Одбор, као друштвени административни орган, вршиће, поред текућих послова, још и ове радње:

1. Склапаће инвентаре канцеларијских и музејских предмета;

2. Одређиваће места, где ће се држати јавна популарна предавања;

3. Извештаваће претходно и на време школску и полицијску власт онога места, где се желе држати јавна предавања;

4. Бринуће се, да предавачи добију на време потребна учила за предавања;

5. Набавља сва учила и потребан материјал за јавна популарна предавања;

6. Прикупља уплате свих друштвених чланова, и води тачан рачун о свима приходима и расходима друштвеним;

7. Sprema godišnji izveštaj za redovne skupove, i podnosi ih prethodno na ocenu Glavnom Odбору;

8. Sprema izveštaje za nadležne vlasti, obuhvaćene ovim pravilima;

9. Polaze javan račun skupu o ruковању blagaј-ницом и покретном имовином друштвеном;

10. Сваких три месеца подноси Главном Одбору извештај о своме раду, а овај га објављује путем штампе;

11. Да претходно претреса предлоге појединих чланова, па да их после тога шаље Главном Одбору на мишљење;

12. Да прописује правила о руковању друштвеним музејом;

13. Да прима и отпушта послугу друштвеног музеја;

14. Да води преписку са свима подборима, и да се стара, да се приходи друштвени што више увећају; и

15. Објављује сазив редовних и ванредних скупова друштвених.

V

Годишњи скупови друштвени.

Члан 22.

Редовни годишњи скуп.

Редовни годишњи скуп овога друштва састаје се сваке године у другој половини месеца јуна у Београду, или у другом ком месту у Србији, које одреди Главни Одбор.

Дневни ред годишњег скупа одређује Главни Одбор. Сазив редовног годишњег скупа мора се објавити путем штампе најмање 15 дана пре скупа.

Члан 23.

Редовни годишњи скуп друштвени решава:

1. О извештају Главног Одбора;
2. О стању и приликама музеја;
3. Одређује из своје средине три члана, који ће прегледати друштвене рачуне, па о истим подноси извештај скупу;
4. Решава о предлозима Главног Одбора, и одређује буџет друштвени;
5. Решава о предлозима појединих чланова, који буду упућени Управном Одбору на 15 дана пре састанка годишњег скупа;
6. Издаје разрешницу Главном Одбору о раду друштвеном;
7. Бира себи председника, који ће руководити скупом;
8. Мења своја правила; и
9. Бира почасне чланове (према чл. 8. тач. 6.).

Члан 24.

Редовни годишњи скуп отвара председник Управног Одбора, а ако је он спречен, онда потпредседник, а пословима рукује и председава онај, кога скуп изабере за председника.

Члан 25.

На редовним скуповима може се пуноважно решавати са оноликим бројем чланова, колико их дође на скуп.

Члан 26.

На скупу се води записник, који потписује председник и изабрани деловођа, а оверавају га три члана, које скуп за то изабере.

Члан 27.

На скупу се решава простом већином присутних чланова.

Избор чланова Главног Одбора врши се увек тајним гласањем.

Члан 28.

Ванредни скуп.

Ванредни скуп друштвени може се сазвати, кад то хитне друштвене потребе изискују, у ком случају ванредни скуп сазива Главни Одбор. —

Ванредни се скуп сазива и на захтев једне трећине ($\frac{1}{3}$) друштвених чланова, који су платили редовни члански улог, и који свој захтев представе Главном Одбору најмање на 20 дана раније.

Кад Главни Одбор прими такав захтев, дужан је одмах сазвати ванредан скуп.

Ако ванредни скуп друштвени сазивају чланови, а не Главни Одбор, они ће бити дужни у свом захтеву да означе и циљ ванреднога сазива скупа.

Члан 29.

Ванредни скуп решава само о оним питањима, ради којих је и сазван. Њиме рукује председник, кога ванредни скуп изабере.

И за ванредни скуп друштвени важе оне одредбе, које по овим правилима важе и за редовне скупове.

VI

Предавања.

Члан 30.

Сем чланова Главног Одбора може држати у име друштва јавна популарна предавања сваки Србин, који

се за иста способним осећа. Али предавач је дужан, да о својој жељи извести Управни Одбор, и поднесе своје предавање у изводу или у целини на оцену и одобрење, ако то Одбор захтева.

Управни Одбор не може допустити, да се у име друштва држе предавања:

- а.) У којима преовлађује лична полемика;
- б.) Предавања о верским питањима, таква, која нападају основе хришћанства; и
- в.) Предавања о политичким питањима, која агитишу за ма коју политичку странку.

Члан 31.

Новчана средства и потребна учила даје предавачима Управни Одбор, по правилима, која ће Управни Одбор израдити, а Главни Одбор одобрити.

Члан 32.

Награде и одликовања.

Ко предано и с вољом буде радио на народном просвећивању и потпомагању школске хигијене може бити награђен.

а., Ту награду могу добити особито пажљиви, вредни и одлични ученици свих школа; учитељи, учитељице, професори, лекари итд. и у опште сви они, који се нарочито одликују у савесном вршењу њихове племените дужности, и који се буду особито заузимали у примерном неговању, поучавању, упућивању и васпитавању школске деце и одраслих, у буђењу народне свести, подстрекавању на чистоћу, вредноћу у раду и штедњи.

б., Награђиваће се медаљом части и другим наградама, о којима ће решавати Главни Одбор у све-

чаној седници, која ће се сваке године држати за тај циљ.

VII

Нарочите одредбе.

Члан 33.

Престанак чланства.

Чланом овога друштва престаје бити:

1. Онај, који на чланство поднесе писмену оставку;
2. Ко за годину дана не плати свој редовни улог;
3. Онај, кога осуде земаљски судови на губитак грађанске части и грађанских права; и
4. Онај, кога $\frac{2}{3}$ присутних чланова искључи из чланства, из разлога, да је радио противу овога друштва и његових задатака.

Члан 34.

Зарад привреднога васпитања омладине и материјалнога благостања нашега народа друштво ће тежити томе, да се што скорије заведу *ручни практични радови* у вишим разредима основних школа.

Члан 35.

Година овога друштва траје од 1. јуна једне до 1. јуна друге године. Управа друштва подноси крајем месеца јула сваке године Министру Просвете свој извештај о раду и постигнутом успеху.

Члан 36.

Прелазно наређење.

Садашњи „Одбор грађана“, — потписници ових правила као оснивачи, — одмах, чим ова правила буду

штампана, отварају упис у друштво, и када се буде уписало најмање сто (100) чланова, сазваће скуп, и изабрати Главни Одбор по члану 13. и 14. ових правила.

маја 1905. године,
у Београду.

ЧЛАНОВИ ОСНИВАЧИ:

Проф. М. Ј. Андоновић, Др. Св. М. Марковић, лекар, проф. Жив. Ј. Јуришић, Лазар Ј. Обрадовић, виши учитељ, Јелица А. Весовићка, Мијаило Викторовић, дворски апотекар, Н. Манојловић, инжињер, Др. К. Д. Николић, апотекар, Др. Миливоје Н. Јовановић, професор, Таса Ђ. Ивковић, контролор железничке дирекције, Васа А. Симић, учитељ, Милан Марковић, столар.

Ч Л А Н О В И

„Друштва за школску хигијену и народно просвећивање“:¹

І. Оснивачи:²

1. *Андоновић* Ј. Милан, професор Велике Школе,
2. Др. *Марковић* М. Св., лекар,
3. *Јуришић* Ј. Живојин, професор,
4. *Обрадовић* Ј. Лазар, виши учитељ,
5. *Весовићка* А. Јелица, пензионерка,
6. *Викторовић* Ј. Михаило, двор. апотекар,
7. *Манојловић* Н., инжињер,
8. Др. *Николић* Д. Коста, апотекар,
9. Др. *Јовановић* Н. Миливоје, проф.
10. *Ивковић* Ђ. Таса, контролор железн. дирекције,
11. *Симић* А. Васа, учитељ,
12. *Марковић* Милан, столар.

Оснивачи, који су се уписали накнадно према чл. 8. измењених Правила.

1. *Јовановић* М. Светислав, директор Банке, (Рушчук);
2. *Симић* Милутин, свештеник, (Белосавци);
3. *Кашунац* Војислав, секретар Савеза;
4. *Јовановић* Ђ. Милан, ђак III. р. основ. школе, син пок. д-ра Ђоке П. Јовановића;
5. *Шајић* М. Сима, ђак II. р. основне школе;
6. *Свилокосић* Михаило, инжињер, (Париз);

¹ По одлуци редакционог одбора овде се износе имена: оснивача, утемељача и добротвора. Имена редовних чланова овде се не могу штампати, пошто су они многобројни, те би њихова имена заузела много места.

² Види члан 8. Правила, која се налазе у овој књизи. То су оснивачи, који су основали „Друштво за школску хигијену и народно просвећивање“.

7. *Барлов* Јевр. Милева, удова;
8. *Илијћ* Алекса, протојереј;
9. *Цвекловић* Јанићије, књижар и бакалин;
10. *Маричић* и *Јанковић*, трговци.

II. Утемељачи:

1. *Антонијевић* С. Милорад, трговац;
2. *Вучковићка* Д. Перка, удова;
3. *Костић* С. Михаило, књиговезац.

III. Добротвори:

1. <i>Крсмановић</i> Никола, трговац, . . .	2.000 ¹ дин.
2. Госпођица **** Београд	200 ² „
3. <i>Феловић</i> Лука, трговац	100 „
4. <i>Спасић</i> Никола, трговац,	100 „
5. <i>Панићка</i> М. Савка, удова,	100 „
6. † <i>Петровићка</i> Јов. Агнија, ³	100 „
7. <i>Свианојевић</i> М. Аца, штампар,	100 „

IV. Као пријатељи овога Друштва показали су се до сада:

1. *Крсмановић* Н. Алекса, трговац,
2. *Жујевеић* М. Јован, министар спољашњих послова.

НАПОМЕНА. И ако је се редакциони одбор за ову књигу старао најозбиљније, да језик у књизи изађе што правилнији, ипак је се провукло нешто правописних, нешто штампарских, а нешто погрешака у интерпункцији. То је било с тога, што је књига рађена у хитњи. Моле се читаоци, да поправе погрешке.

¹ и ² Обе ове суме дате су на име штампања ове књиге.

³ Уписао је за добротвора г. *Николић* Дим., цуковник у пензији, и тиме јој је подигао најлепши и најтрајнији споменик.

ГДЕ ЈЕ ШТО?

- 1., Предговор, страна I—XX.
- 2., Редакциони одбор за ову књигу, стр. XXI.
- 3., Животопис Николе Крсмановића и супруге му Јелисавете, стр. XXIII.—XLIV.
- 4., Прва јавна конференција:
 - а., Претходна напомена, стр. 45—48.
 - б., Предавање Д-ра Светозара М. Марковића, стр. 48—62.
 - в., Говорници:
 - Обрадовић Ј. Лазар, виши учитељ, стр. 62.
 - Др. Николић Ј. Ђорђе, лекар, стр. 62.
 - Тадић, правник, стр. 62.
 - Шеварлијћ И. Миладин, писар Министарства Просвете, стр. 62—63.
 - Главинић Д. Коста, председник београдске општине, стр. 63.
 - Миловановић Борислав, правник, стр. 63—64.
- 5., Друга јавна конференција:
 - а., Говорници:
 - Андоновић Ј. Милан, професор Велике Школе, председник збора, стр. 65.—67, 88—89, 90, 93, 98, 101, 106, 108.
 - Др. Марковић М. Светозар, лекар, предавање, стр. 67.—88, 89 и 90.
 - Миловановић Борислав, правник, стр. 90—93, 93, 94. 98.
 - Тодоровић Б. Борислав, директор Трговачке Академије, стр. 93. 94.
 - Главинић Д. Коста, председник београдске општине, стр. 98—99.
 - Стојаковић Риста, учитељ, стр. 99.—100.
 - Др. Николић Д. Коста, апотекар, стр. 100—101.
 - Обрадовић Ј. Лазар, виши учитељ, стр. 101—103.
 - Јовић Мијанло, учитељ, стр. 103—104.
 - Пвковић Б. Таса, чиновник железнички, стр. 104—105.
 - Тадић К. Миливоје, правник, стр. 105. 106.—107.

Симић М. Живојин, адвокат, стр. 107.

Др. Поповић А. Владимир, санитарски мајор, стр. 107—108.

Јањушевић Риста, учитељ, стр. 108.

6., Трећа јавна конференција:

а., Говорници:

Председник Андоновић Ј. Милан, стр. 111, 112, 113, 119, 122, 125, 126, 131, 132, 133, 135, 136, 139, 140, 142, 149, 151, 152, 153, 161, 162, 163, 165.

Др. Марковић М. Светозар, лекар, стр. 113.—119, 122, 135, 153, 155, 159, 164.

Ивковић Ђ. Таса, чиновник железнички, стр. 120, до 122, 160, 161.

Обрадовић Ј. Лазар, виши учитељ, стр. 122.—123, 143.—149.

Радојковић, стр. 123.

Стојаковић Риста, царин. чиновн., стр. 123.—125, 152.

Станојевић Михаило, учитељ, стр. 127, 151.

Миловановић Борислав, правник, стр. 127.—130, 142, до 143, 163.

Тодић Миливоје, правник, стр. 130.—131, 132, 138, 139, 140, 161, 162, 165.

Митровић, стр. 132, 133.

Јовић Мијанло, учитељ, стр. 133, 159.—160.

Домановић Радоје, књижевник, стр. 134, 135, 140, 155.

Михаиловић Драгољуб, стр. 150.

Никетић Петар, виши учитељ, стр. 150.—151.

Стојадиновић Драгослав, стр. 152 —153, 158.—159.

Јанковић Божа, ђенерал, стр. 155.—157.

Симић М. Живојин, адвокат, стр. 157.—158.

Спасојевић Младен, стр. 164.—165.

7., Стални одбор, стр. 166.

8., Заменици, стр. 166.

9., Правила, стр. 167.—180.

10., Чланови: оснивачи, утемељачи, добротвори и пријатељи друштвени, стр. 181.—182.

11., Напомена, стр. 182.

